

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Сњежана Р. Ћирковић

**БИБЛИОТЕКЕ КАО ОГЛЕДАЛО
КУЛТУРНОГ ЖИВОТА
ПОДУНАВСКИХ НЕМАЦА У БАНАТУ
ОД НАСЕЉАВАЊА У 18. ВЕКУ ДО
ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА**

докторска дисертација

Београд, 2016

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Snjezana R. Cirkovic

**LIBRARIES AS A REFLECTION OF
THE CULTURAL LIFE OF
DANUBESWABIANS IN BANAT FROM
THEIR SETTLEMENT
IN THE 18. CENTURY TILL THE
SECOND WORLD WAR**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Сњежана Р. Чиркович

**БИБЛИОТЕКИ КАК ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРНОЙ
ЖИЗНИ ДУНАЙСКИЕ ШВАБЫ В БАНАТ
ОТ ИХ УРЕГУЛИРОВАНИЯ В 18 ВЕКЕ
ДО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ**

ДОКТОРСКАЯ ДИССЕРТАЦИЯ

Белград, 2016

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

МЕНТОР:

професор емеритус Слободан Грубачић, Филолошки факултет
Универзитета у Београду

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

др Ђорђе С. Костић, научни саветник, Балканолошки Институт САНУ

проф. др Јелена Костић-Томовић, Филолошки факултет Универзитета у
Београду

Датум одбране:

Изјаве захвалности

Велику захвалност дугујем, пре свега, мом ментору, професору емеритусу Слободану Грубачићу, који ми је помогао при избору теме, као и на свим смерницама и сугестијама током писања рада. Посебну захвалност желела бих да изразим др. Ђорђу С. Костићу, на несебичној подршци, разумевању и стрпљењу током израде овог рада, на мотивацији да писање успешно завршим и на свим сугестијама и примедбама које су учиниле овај рад бољим. Желим да се захвалим и проф. др. Јелени Костић-Томовић, на подршци, као и помоћи у разрешавању различитих недоумица, са којима сам се сусретала током писања рада.

Захваљујем се и мојим колегама, библиотекарицама, пре свега, Ивану Стојановићу из Градске библиотеке у Вршцу, колегама Горану Траиловићу и Бранки Добросављевић из Градске библиотеке у Панчеву, Невени Томић из Библиотеке Дома културе Студентски град, на несебичној стручној помоћи. Захваљујем се и колегама из Историјског архива у Панчеву, на спремности да ми помогну у потрази за потребном грађом. Желим да се захвалим и колеги Филипу Крчмару из Зрењанина, који ми је несебично помогао у трагању за релевантном литературом о Подунавским Немцима.

Посебну захвалност дугујем својој породици, на неизмерној подршци и разумевању које су имали за мене током целог процеса писања овог рада, који посвећујем управо њима, ћерки Сари и супругу Бојану.

БИБЛИОТЕКЕ КАО ОГЛЕДАЛО КУЛТУРНОГ ЖИВОТА ПОДУНАВСКИХ НЕМАЦА У БАНАТУ ОД НАСЕЉАВАЊА У 18. ВЕКУ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Резиме

Немци су на тлу Војводине били присутни од великих сеоба у којима су систематски насељавани кроз читав 18. век, све до егзодуса крајем Другог светског рата. За то време они су постали засебна етничка целина која је испољила нарочите групне карактеристике, за коју се усталио назив Подунавске Швабе, односно, Подунавски Немци, и у овом раду ми пратимо њихову историјски и културни развој. Полазна хипотеза нашег истраживања је да покажемо на који начин су библиотеке утицале на изградњу и обликовање националног и културног идентитета Подунавских Немаца. Циљ овог истраживања био је да се испита и докаже утицај завичајне књижевности, а тиме и улога Адама Милера-Гутенбруна, најзначајнијег представника немачке завичајне књижевности, на обликовање националног идентитета и буђење националне свести Подунавских Немаца у Банату. У раду смо приказали и узајамне културне утицаје, као и живу културну размену која се развила између Немаца, и других народа који су живели на простору Баната, пре свега, Срба, Румуна и Мађара. На тај начин створена је једна специфична регионална култура Баната, при чему је сваки од народа задржао и даље развијао обележја своје властите културе.

Проучавајући грађу о библиотекама и њиховим фондовима, пуну пажњу смо посветили библиотекама као огледалу културног живота на једном делу територије данашње Војводине, у Банату. Једна од фаза истраживања, била је прегледање књижног фонда ових библиотека, покушај да се из сачуваних књига инвентара сазна како су ове књиге стизале у библиотеку, анализом еклибриса покушали смо сазнамо више о власницима ових књига, а анализом штампаних каталога из 19. века каталога приказали смо рецепцију завичајне књижевности у фондовима књига на немачком језику које се чувају у градским библиотекама у Вршцу и Панчеву. Тиме смо указали на значајну улогу коју су библиотеке и читаонице, које су осниване

током током 19. века, имале на буђење националне свести и изградњу културног идентитета Подунавских Немаца у Банату.

Кључне речи: Подунавски Немци, Банат – културна историја, историја библиотека, завичајна књижевност, српско-немачки културни утицаји

Научна област: Културна историја

Ужа научна област: Културна историја Баната, Историја Подунавских Немаца у Банату, Историја библиотека у Банату

УДК: 027(497.113 Банат)(091) :: 323.15(=112.2)(497.113 Банат)"1700/1941"
930.85(497.113 Банат)

LIBRARIES AS A REFLECTION OF THE CULTURAL LIFE OF DANUBESWABIANS IN BANAT FROM THEIR SETTLEMENT IN THE 18. CENTURY TILL THE SECOND WORLD WAR

Summary

During the 18th century the Germans from various parts of Germany were settled down in Banat area, in three great cycles of colonization. During the time they got a common name, Danube or Banat Swabians. As a result of the coexistence with other nations who lived in the Banat, primarily Serbs, Romanians and Hungarians, it has been developed a lively cultural exchange. The starting hypothesis of this thesis is to show the influence of libraries on the development of cultural identity of Danube Swabians. The aim of this thesis is to explore the impact of the German native literature, as well, and the role of Adam Miller-Gutenbrun, one of the main representative this literature, in the process of creation and development of national and cultural identity of Danube Swabians in Banat. One of the phases in the research process, was the subject analysis of german books which we found in library collections in Vrsac and Pancevo, then the analysis of ex libris collections which we found on these books, and furthermore the analysis of printed catalogs from the 19th century. The results of these analyses showed that the reception of the German native literature in these libraries was very high and that libraries had the important role in establishing the cultural identity of Danube Swabians in Banat.

Keywords: Danube Swabians, Banat – cultural history, history of libraries, native literature, Serbian-german cultural influences

Field of study: Cultural history

Subfields: Cultural history of Banat, History of the Danube Swabians, History of libraries in Banat

UDK: 027(497.113 Banat)(091) :: 323.15(=112.2)(497.113 Banat)"1700/1941"
930.85(497.113 Banat)

САДРЖАЈ

Увод.....	13
1. Теоријско-методолошки оквир истраживања	13
1.1. Предмет и циљеви истраживања	13
1.2. Основне хипотезе истраживања	14
1.3. Методе истраживања	16
1.4. Фазе истраживања.....	17
1.5. Структура рада	18
2. Подунавски Немци у историографији	21
2.1. Утемељење појма Подунавски Немци	21
2.2. Историографија Подунавских Немаца	24
2.2.1. Немачка завичајна историографија	24
2.2.2. Немачка историографија	25
2.2.3. Немачка штампа у Војводини као носилац историјске свести	26
2.2.4. Новија српска историографија	27
2.2.5. Феликс Милекер и његов допринос развоју завичајне историографије	28
3. Досељавање Немаца на простор Војводине	40
3.1. Процес и фазе колонизације	41
3.1.1. Каролинска колонизација	44
3.1.2. Терезијанска колонизација	45
3.1.3. Јозефинско-леополдова колонизација	47
3.1.4. Постколонизациони период	48
4. Културни развој Подунавских Немаца на простору Баната	50

4. 1. <i>Настанак и развој завичајне књижевности</i>	51
4.1.1. <i>Главни представници завичајне књижевности</i>	53
4.1.2. <i>Адам Милер-Гутенбрун и његова улога у буђењу националног идентитета Подунавских Немаца</i>	61
4.2. <i>Ликовна уметност у изградњи националног идентитета Подунавских Немаца у Банату</i>	68
4.2.1. <i>Штефан Јегер – биографија</i>	70
4.3. <i>Српско-немачки узајамни културни утицаји у Банату</i>	71
4.3.1. <i>Културни утицаји на пољу материјалне културе</i>	72
4.3.2. <i>Културни утицаји на пољу духовне културе</i>	76
5. Оснивање читалишта и јавних библиотека	82
5. 1. <i>Настанак и развој читалишта у Европи</i>	84
5.1.1. <i>Настанак и развој читалишта у Србији</i>	88
5. 2. <i>Историјат и развој читалишта и библиотека у Вршцу (од касине до Градске библиотеке)</i>	93
5.2.1. <i>Градска библиотека у Вршцу</i>	96
5.2.3. <i>Фонд Градске библиотеке у Вршцу данас</i>	113
5. 3. <i>Градска библиотека у Панчеву</i>	115
5.3.1. <i>Читаонице као претеча Градске библиотеке у Панчеву</i>	117
5.3.2. <i>Оснивање Градске библиотеке у Панчеву</i>	120
5. 4. <i>Развој библиотека и читаоница у Белој Цркви</i>	122
6. Значај и улога библиотека у развоју културног идентитета Подунавских Немаца	129
6.1. <i>Фонд књига на немачком језику у Градској библиотеци у Вршцу</i>	129
6.2. <i>Немачке библиотеке у Вршцу у 19. веку</i>	131
6. 3. <i>Анализа Библиотечког каталога из 1888. године</i>	133
6.4. <i>Рецепција дела немачке завичајне књижевности у Градској библиотеци у Вршцу</i>	135
6.5. <i>Анализа збирке Ex Librisa Градске библиотеке у Вршцу</i>	138
6.5.1. <i>Кратак историјат екслибриса</i>	139
6.5.2. <i>Опис екслибриса из књижне збирке Градске библиотеке у Вршцу</i>	143
6.6. <i>Фонд књига на немачком језику у Градској библиотеци Панчево</i>	163

6.6.1. Библиотека Пучке банке	164
6.6.2. Граничарска библиотека (<i>Deutscher Banater Gränz Bibliothek der KUK Militar komunitates</i>)	167
6.6.3. Табела са описом екслибриса из књижне збирке Градске библиотеке у Панчеву	168
Закључак	173
Литература.....	177
ПРИЛОГ 1: Штампани каталог књига Градске библиотеке у Вршцу из 1888. године	191
Биографија аутора.....	217

Увод

1. Теоријско-методолошки оквир истраживања

Овај рад настао је као резултат интересовања за богато библиотечко наслеђе Подунавских Немаца у Банату, као и жеље да сазнамо више о судбини бројних немачких књига које се данас чувају у библиотекама широм Баната, о начинима на који су те књиге стизале у библиотеке, о томе ко су били њихови власници, који су оставили бројне трагове на књигама у виду рукописних бележака, посвета, екслибриса, стварајаћи тако простор за научна истраживања. Трагање за власницима ових књига, одвело нас је на пут проучавања једне националне заједнице, Подунавских Немаца, која је упркос присутности на овим просторима од скоро два века, ипак у једном дугом временском периоду, од краја Другог светског рата па све до деведесетих година 20. века, била потпуно маргинализована и измештена из историографских токова, а ако се о њима и писало, било је то у великој мери научно необјективно и идеолошки обојено. Тек се почетком 21. века, српска историографија на један нов и објективан начин бави овом темом, када се објављују озбиљнији научни радови и студије о Подунавским Немцима, о чему ћемо опширније писати у уводним поглављима овог рада.

1.1. Предмет и циљеви истраживања

Основни циљ овог рада је да представи развој културног и националног идентитета Подунавских Немаца у Банату, кроз призму настанка и развоја њихових читаоница и библиотека, које су осниване током 19. века и које су у великој мери допринеле буђењу националне свести Подунавских Немаца у Банату. У поглављу о развоја читаоница и библиотека на тлу Европе, као и у Србији и Војводини, указаћемо на улогу које су ова удружења имала, и показати

да је то била једна врста грађанске иницијативе која се јавља још у 19. веку, као претеча данашњих удружења грађана.

Управо у тим читаоницама, рађао се колективни дух нације, национално освешћење једне разједињене и хетерогене заједнице Подунавских Немаца који су на простор Баната дошли из разних крајева Немачке, из Баден Виртемберга, Алзаса, Фалачке, Хесена, Лотарингије, северних делова Немачке, још крајем 17. века у првим колонизационом таласу. Скоро два века касније, по први пут се код њих јавља осећај заједничке припадности једном, немачком народу, и они се тада у националном заносу проглашавају „тринаестим племеном“ велике заједнице немачког народа. Како је већ писано и истраживано, значајну улогу у буђењу националне свести Подунавских Немаца имала је завичајна књижевност. Овде мислимо пре свега на дела Адама Милера-Гутенбруна, и његов роман *Der große Schwabenzug*, дело које је одиграло значајну улогу у културном и националном освешћивању Подунавских Немаца. Како су се књиге завичајне књижевности, набављале и за библиотеке и за читаонице, што ћемо видети у поглављу о садржинској анализи библиотечких фондова градских библиотека у Вршцу и Панчеву, тако је завичајна књижевност долазила до грађанства и путем библиотека. У 19. веку само је неколицина угледних грађана и интелектуалаца имала могућност да купује књиге и оформи своје личне библиотеке. Управо то је и био и један од разлога оснивања читаоница, које су имале сврху да представљају места образовања за шире слојеве грађанства, места ширења идеја, интелектуалне и духовне размене. У библиотекама у Вршцу и Панчеву, које смо имали прилике да прегледамо током овог истраживања, пронашли смо велики број књига са печатима и екслибрисима различитих читалачких удружења.

1.2. Основне хипотезе истраживања

Када је Херман Ридигер први пут употребио назив Подунавске Швабе (*die Donauschwaben*) како би њиме означио једну етничку заједницу, она је, у том тренутку, насељавала територију данашње Војводине, Барање, румунског

Баната и јужних делова Мађарске. Ова заједница се разликовала од Немаца насељаваних у другим деловима Југоисточне Европе (у Босни, на пример), као и од оних Немаца који су живели по градовима Мађарске или данашње Словеније, па и од Саса, становника Трансилваније, који су тамо били још од Средњег века. Сви ови насељеници, у зависности од предела у којима су живели, разликовали су се међусобно у говору и обичајима, али и међусобним утицајима у контакту са другим народима и етничким заједницама.

Хронолошки посматрано, Немци су на тлу Војводине присутни од великих сеоба у којима су систематски насељавани кроз читав 18. век, све до егзодуса крајем Другог светског рата. За то време они су постали засебна етничка целина која је испољила нарочите групне карактеристике, за коју се усталио назив Подунавске Швабе, односно, Подунавски Немци, и у овом раду ми пратимо њихову историјски и културни развој.

Полазна хипотеза нашег истраживања је да покажемо на који начин су библиотеке утицале на изградњу и обликовање националног и културног идентитета Подунавских Немаца. Једна од хипотеза је и да испитамо и докажемо утицај завичајне књижевности на обликовање националног идентитета и буђење националне вести Подунавских Немаца, као и улогу опуса Адама Милера-Гутенбруна. Приказаћемо и рецепцију завичајне књижевности у библиотечким фондovima, као и рецепцију немачке класичне књижевности код читалачке публике у Банату.

Циљ овог рада је и да се прикажу узајамни културни утицаји, као и жива културна размена која се развила између Немаца, и других народа који су живели на простору Баната, пре свега, Румуна, Срба Мађара. На тај начин је створена једна специфична регионална култура Баната, при чему је сваки од народа задржао и даље развијао обележја своје властите културе.

1.3 Методе истраживања

Првобитна идеја овог истраживања била је да се прегледају књижне збирке на немачком језику у фондовима већих библиотека у Банату, пре свега, у Вршцу, Панчеву, Белој Цркви и Зрењанину. У првој фази прегледања поменутих библиотека, наишли смо на потешкоће у погледу недоступности одређених фондова, непостојања архивске грађе, до тога да се нека књижна грађа чува у потпуно неадекватним условима и није доступна за даље коришћење и истраживање. Први резултати ових теренских истраживања, довели су нас до тога да ограничимо корпус грађе коју ћемо анализирати на две библиотеке, у Вршцу и Панчеву.

У Градској библиотеци у Вршцу чува се највећи број књига на немачком језику на простору Баната, преко 30.000 дела. Оне се налазе у фондовима старе и ретке књиге, завичајном одељењу („Банатика“), фонду белетристике на немачком језику (око 15.000 дела), фонду стручне књиге на страним језицима, научном фонду (око 7.800), фондовима речника, лексикона и посебног фонда грађе из области медицине. Поред монографских публикација, у фонду периодике налази се преко 170 наслова периодичних публикација (новина, часописа, магазина, календара) на немачком језику који укупно броје преко 700.000 страница.

Захваљујући донацији Фондације Хемофарм, 2011. године свечано је отворено реновирано *Одељење немачке књиге*, где је смештено око 4.000 највреднијих дела на немачком језику, што је значајан корак, пре свега, ка побољшању услова у којима се чувају ове књиге, као и њиховом отварању ка широкој читалачкој публици.

У Градској библиотеци у Панчеву данас се чува око 11.000 књига на немачком језику, иако је овај број било тешко утврдити јер су све књиге на страним језицима заведене у једној књизи инвентара под бројевима од 1 до 45.978. Иако су књиге у каталогу Научног одељења рапопређене по УДК систему, он није био увек доследно спровођен, тако да књиге Гетеа и Хајнеа налазимо у групи 91 (историја, географија), а не у групи 82 (Књижевност) где припадају. Данас се у библиотеци у

Панчеву чувају две издвојене збирке књига на немачком језику, то су књиге из некадашње *Граничарске библиотеке – Deutscher Banater Gränz Bibliothek des KUK Militar kommunitates*, и *Библиотека Пучке банке и штедионице А.Д. у Панчеву*. За анализу ових фондова, применићемо историјске, компаративне и аналитичко-синтетичке методе, затим анализу садржаја поменутих књижних збирки како бисмо испитали рецепцију завичајне књижевности у фондовима ових библиотека. Реконструкцију поменутих фондова потражићемо и у до сада објављеној архивској грађи о овој етничкој заједници – пре свега у радовима Антона Шерера, Феликса Милекера, Гинтера Шедла, Бранка Бешлина, Зорана Јањетовића, Анице Медаковић, и других.

1.4. Фазе истраживања

Процес истраживања обухватио је неколико фаза:

1. Прва фаза представљала је сакупљање и селекцију литературе о Подунавским Немцима, како бисмо добили теоријски оквир за упознавање са самом темом.
2. Друга фаза представљала је заправо теренско истраживање, и прегледање књижне грађе у библиотекама у Вршцу и Панчеву.
3. У трећој фази обрадили смо сакупљени материјал, путем садржинске анализе рецепције завичајне књижевности, издвојили смо збирке екслибриса и печата које смо пронашли на немачким књигама у Вршцу и Панчеву, и наставили њихово проучавање и трагање за њиховм пореклом у архивској грађи и објављеним изворима.
4. Финална фаза истраживања представљала је уобличавање самог рада, а захваљујући помоћи колега из *Баварске државне библиотеке у Минхену* и *Аустријске националне библиотеке* успели смо да пронађемо добар део

литературе која је у Србији била недоступна и на тај начин рад до краја уобличимо, отклонимо нејасноће и попунимо празнине у раду.

1.5. Структура рада

Први део рада бави се разјашњавањем терминологије и објашњењем појма Подунавски Немци, где дајемо и преглед досадашњих радова о овој теми, са посебним освртом на немачку и на српску историографију које се разликују по приступу самој теми. Посебно поглавље смо посветили Феликсу Милекеру и његовом доприносу развоју завичајне историографије.

У трећем поглављу овог рада пишемо о досељавању Немаца на простор Војводине, јер да би се у целости разумело питање изградње националног идентитета Немаца у Војводини, било је неопходно дати и један краћи преглед њихове колонизације на просторе јужне Угарске, из простог разлога што је овај догађај имао нарочито велику улогу у том процесу. Колонизација је служила као инспирација за књижевна и уметничка дела, предмет научних радова, повод за масовне прославе и дружења, тако да су, после скоро век и по културне учмалости и летаргије, Подунавски Немци захваљујући управо колонизацији учинили крупне кораке ка откривању сопствене прошлости. У њиховом свакодневном животу „култ предака-колониста“ (*Ahnen, Vorfahren*), њихове врлине, вредности и начин живљења (*deutsche Art*) заузимали су посебно место и представљали жељени модел понашања. Ми дајемо преглед четири главне етапе колонизације: **каролинску** (1722-1726), **терезијанску** (1740-1780), **јозефинско-леополдову** (1780-1800), и **постколоницион период**, дајући преглед главних карактеристика сваке од ових фаза колонизације.

У наредном, четвртном поглављу представили смо културни развој Подунавских Немаца у Банату, са посебним освртом на настанак и развој завичајне књижевности, наводећи главне представнике завичајне књижевности. Посебно поглавље је посвећено Адаму Милеру-Гутенбруну и његовој улози у буђењу националног идентитета. У овом поглављу представљен је такође и настанак и

развој ликовне уметности, као један од важних чинилаца у развоју културног идентитета Подунавских Немаца. На крају поглавља доносимо и преглед српско-немачких културних утицаја, на пољу материјалне и духовне културе, са посебним освртом на утицаје у следећим областима: формирање села и начин кграђења кућа, култура одевања, кулинарство, узајамни утицаји у језику, књижевност, политичко организовање и културно удруживање.

У петом поглављу рада представљено је оснивање читалишта и јавних библиотека у Европи, развој читалишта у Војводини и њихова улога у очувању националног идентитета, прерастање читалишта у јавне библиотеке, оснивање народних (јавних) библиотека у Банату, историјат Градске библиотеке у Вршцу, историјат Градске библиотеке у Панчеву, као и развој библиотека и читаоница у Белој Цркви. Циљ нам је био да у овом поглављу представимо културно-историјске прилике у којима се оснивају читаонице и библиотеке у 19. веку и њихову улогу у друштвеном животу, културном организовању и ширењу напредних мисли и идеја.

У шестом поглављу смо покушали да представимо значај и улогу библиотека у развоју културног идентитета Подунавских Немаца, са посебним освртом на фонд књига на немачком језику у библиотекама у Вршцу и Панчеву. У овом поглављу пишемо о развоју немачких библиотека у Вршцу у 19. веку, доносимо садржинску анализу Библиотечког каталога из 1888. године, као и садржинску анализу рецепције дела немачке завичајне књижевности у Градској библиотеци у Вршцу. Посебан део чини и анализа збирке *Ex Libris* Градске библиотеке у Вршцу, са илустрацијама и описима екслибриса, печата и рукописних бележака које смо пронашли на немачким књигама. У другом делу овог поглавља представили смо фонд књига на немачком језику у Градској библиотеци Панчево, са посебним освртом на две издвојене немачке збирке, а то су *Библиотека Пучке банке* и *Граничарска библиотека (Deutscher Banater Gränz Bibliothek der KUK Militar komunitates)*. Овде смо такође приказали анализу каталога *Библиотеке Пучке банке*, као и анализу екслибриса из књига на немачком језику Градске библиотеке у Панчеву.

У првом делу рада који се односи на просторно и историјско утемељење појма Подунавских Немаца, културно историјски контекст, насељавање, и културни развој, покушали смо да дамо један систематичан преглед изградње и

развоја културног и националног идентитета Подунавских Немаца у Банату, постављајући на тај начин оквире овог истраживања и основу за дубљу анализу. Други део рада, у коме пишемо о оснивању и развоју читаоница и библиотека, како на европском тлу, тако и на простору Баната, као и поглавље о значају и улози библиотека у развоју културног идентитета Подунавских Немаца, чине заправо кључни део овог рада, где смо покушали путем метода садржинске анализе, историјског, компаративног и дескриптивног метода, да докажемо какву улогу су имале библиотеке и читаонице у развоју културног идентитета Подунавских Немаца у Банату, као и да дамо одговоре на питања и потврдимо хипотезе постављене на почетку овог истраживања.

2. Подунавски Немци у историографији

2. 1. Утемељење појма Подунавски Немци

На самом почетку овог истраживања нашли смо се пред великим терминолошким изазовом, јер се Подунавски Немци у литератури помињу под различитим називима: „Подунавске Швабе“, „Donauschwaben“, „Банатски Немци“, „Банатске Швабе“, „Banatdeutschen“, „Војвођански Немци“, „Војвођанске Швабе“, „фолксдојчери“ и други, и стога је било тешко остати доследан у употреби само једног термина кроз цео рад.

Немци који су живели на простору данашње Војводине, себе су посматрали и доживљавали као део веће целине, као део бројне подунавско-швапске популације која се после 1918. обрела у државама-наследницама Аустроугарске. Овакав вид националног идентитета који се после Првог светског рата почео развијати међу Немцима (не само у Краљевини СХС, већ и у осталим *Nachfolgerstaaten*) назива се *народни, немачко-национални тип* (*völkische, deutsch-nationale Identitätstypus*) (Seewann, 1992: 142). Његови носиоци, који су дотле били „Немци у Угарској“, сада се дефинишу као *Подунавске Швабе*, „ново“, или чешће, „најмлађе племе немачког народа, које свој постанак има да захвали миграционим покретима у 18. и 19. веку“ (Seewann, 1992: 143). Појам *Подунавске Швабе* настао је почетком двадесетих година прошлог века у академским круговима вајмарске Немачке и први су га употребили професори Херман Ридигер и Роберт Зигер у најави предавања, октобра 1922. године на универзитету у Грацу, како би означили своје сународнике који су се после 1918. нашли у оквиру граница земаља наследница (Антоловић, 2008: 153). Уз све недостатке које поседује, назив „Подунавске Швабе“ се усталио и опстао до данашњег времена. Основне карактеристике по којима се ова етничка скупина распознаје су следеће:

- 1) величање сопствених заслуга у ери колонизације, односно, „културно стварање ни из чега“ (*creatio ex nihilo*);

- 2) истицање своје културне мисије и цивилизаторске улоге на југоистоку Европе, при чему су Швабе биле учитељи осталим народима који су живели на том простору;
- 3) истрајавање на становишту да се од 18. до 20. века подунавске Швабе налазе у сталној одбрамбеној борби (против сила природе, Турака, мађаризације итд), упркос којој успевају да у мору страних народа (Völkermeer) очувају свој немачки идентитет, језик и културу (Seewann, 1992: 143-144).

Када говоримо о утемељењу националног идентитета Подунавских Немаца, значајан допринос овој теми доноси студија Александра Крела *Ми смо Немци. Етнички идентитет припадника немачке националне мањине у Војводини на почетку 21. века* објављена 2014. године у издању Етнографског института САНУ, у којој аутор поставља питање етничке групе и етничког идентитета, дајући следеће тумачење: „Етничка група се може означити као замишљена заједница чланова међусобно повезаних веровањем у заједничко порекло, и на основу тога културу и историју, при чему је, како је још Макс Вебер запазио, нагласак на веровању, које не мора нужно бити објективно. Ентони Смит сматра да веровање у заједничко порекло чини окосницу смисла групног јединства, те да су на њему засноване све представе о заједничким суштинским и непроменљивим особинама групе, на основу којих се она разликује од других заједница “ (Крел: 2014, 27). Аутор даље наводи да свака група своју етничност ствара 'кроз однос са другим заједницама, кроз процес идентификације њених припадника и манифестовање њиховог идентитета у друштвеној пракси'.

Сваки облик друштвеног идентитета, па и етнички састоји се од знакова и симбола (Lič, 1983: 21). Они представљају видљиве карактеристике једне групе за које се верује да означавају заједништво њених чланова и чије их наглашавање истовремено одваја од осталих етничких група. Симболи етничког идентитета најчешће су субјективна категорија која функционише на основу одређених конвенција и која има специфичан значај за саме припаднике групе која их употребљава. Након што су успостављени тешко се губе, али су подложни променама. Временом се могу прилагођавати, повремено нестајати или се поново реактивирати, тако да за обележавање симболичких граница не морају увек бити

употребљавани исти симболи. Етнички симболи који се најчешће користе су: језик, лична имена, одећа, обреди и веровања, музика, храна, и тада асоцирају на припадност неком народу или нацији, као означени и означавајући индикатори етничких посебности (Крел, 214: 28).

На ово тумачење надовезује се и дефиница културног идентитета дата у књизи Европски културни идентитет, по којој је „културни идентитет самовест припадника једне групе која историјски настаје и развија се у зависности од критеријума које та група успоставља у односима са другим друштвеним групама“ (Stojković, 1993: 26).

Просторни и временски оквир овог рада такође је представљао изазов у поставци самог истраживања. У раду се проучава културни развој Подунавских Немаца у Банату, с тим што се границе Баната данас умногоме разликују од граница током 18. и 19. века. Сама, динамична интеракција која је владала међу Немцима у Војводини и њиховим земљацима у Аустрији, Мађарској и Румунији, представља такође озбиљан проблем при одређивању просторних граница рада. Како, на пример, писати о Немцима у већ поменутом Жомбољу, који је до 1924. био саставни део Краљевине СХС (Војводине), а надаље Румуније? Шта је са бројним културним радницима међу Немцима из Темишвара и других места румунског Баната, који су писали за немачку штампу у Војводини и ту објављивали своје књиге и радове? Ако се узме у обзир њихова активност и утицај који су имали на своје земљаке, да ли се на њих онда може применити термин „Подунавски Немци“? Условно речено – може, и то је разлог због ког ће у овом раду повремено бити мањих „излета“ у иностранство, поготово у румунски део Баната. Рад је, дакле, у том смислу, ограничен на оне личности и догађаје који су се можда налазили или одиграли на другој страни границе, али су имали везе са Банатом и својим значајем утицали како на живот Подунавских Немаца у целини, тако и Немаца у Војводини. Као главни њихов центар, наметнуо се Нови Сад, који је преузео исту улогу коју је имао Темишвар у Румунији. У њему се налазило седиште свих главних немачких удружења и одатле су покретане све велике акције на пољу националног освешћивања, културног организовања и уздизања, те привредног развоја.

Према попису из 1921. године, Немци су са 4,3% од укупног броја становника чинили најбројнију националну мањину у југословенској држави (Станић, 1931: 117). Процењује се да су Немци у Војводини чинили већинско становништво у 35 бачких, 36 банатских и 9 барањских села (Станић, 1931: 118).

2. 2. Историографија Подунавских Немаца

2.2.1. Немачка завичајна историографија

Упркос последицама мађаризације која их је, уз десетине хиљада однарођених, лишила и готово целе националне интелигенције (Јањетовић, 2000: 61), двадесетих година прошлог века Немци у Војводини су у великој мери били свесни да за собом имају више од једног века историјског развоја. Процес њиховог националног освешћивања, започет у последњој деценији 19. века, интензивирао је после Првог светског рата у југословенској држави. У то време завичајна историографија још увек није имала толику тежину и утицај на националну свест Немаца, али је већ дала одређене резултате, који су се по својој вредности кретали у распону од веома вредних остварења, па до осредњих и сасвим слабих радова (Антоловић, 2008: 9). До 1918. године већ је био написан низ историјских радова о насељавању Немаца на територији Војводине, који је у доброј мери расветлио њихову прошлост на том простору, а у наредном периоду ће ова тенденција постати још израженија.

Банат је простор на ком су се појавили први озбиљнији покушаји Немаца да документују своју прошлост на југоистоку Европе (овде је уједно и завичајна историографија достигла свој врхунац). У другој половини 19. века читава плејада академски образованих Немаца – Јохан Хајнрих Швикер, Леонард Бем, Феликс Милекер, Лудвиг Бароти-Грин, Франц Ветел и други, пише и објављује квалитетне историјске радове, настале на основу архивских извора. Они оснивају научне часописе и друштва, полемишу међу собом и тако доприносе развоју историјске

науке у Банату. Важно је поменути и да услед појачане мађаризације која је уследила после аустро-угарске Нагодбе (1867), многи од њих своје радове објављују на мађарском језику, а поједини чак прихватају и мађарски идентитет, одричући се својих немачких имена. Тако долази до парадоксалне ситуације у којој успомену на немачку прошлост у Банату чувају мађаризовани Немци.

Типична одлика Подунавских Немаца био је „изолационизам“. Шачица учених људи, која се бавила прошлосту својих сународника, била је углавном сконцентрисана на своје родно место и није показивала жељу да прошири свој рад и на шири простор насељен земљацима. Они су се бавили на првом месту локалном историјом. Управо је овај изолационизам током 19. века отворио врата мађаризацији – Немцу је његово село било читав свет, а изоловане сеоске заједнице без чвршће међусобне везе нису могле изградити заједничку свест о припадности једном народу (Јањетовић, 2000: 60). Од 1918. до 1933. године, иако се и даље појављују монографије о појединачним насељима, приметна је тенденција да се пишу радови „општијег“ карактера о Немцима у Бачкој и Банату. Свој врхунац завичајна историографија војвођанских Шваба достигла је 1932. године, када је почео да излази часопис *Фолксварт, Четвртгодишњак за неговање немачке народности у Југославији*.

2.2.2. Немачка историографија

У међуратном периоду Немци у Војводини (и шире посматрано, на југоистоку Европе) постају предмет озбиљног занимања својих земљака у матици и о њима се пише и ван граница југословенске државе. У Штутгарту, главном граду Швабије, још 1917. године основан је *Институт за Немце у иностранству (Deutsche Ausland-Institut)*, који је током двадесетих и тридесетих година развио своју научно-истраживачку делатност. Ово је уједно и најстарија установа те врсте.

Осим ове установе, која је данас изгубила своју првобитну намену, постоје и бројне друге културне институције и удружења која се баве Немцима ван матице; тачно седам деценија након *Deutsche Ausland Institut-a* 1987. године у Тибингену је

основан *Институт за историју и географију подунавских Шваба (Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen*, скраћено IdGL); пре тога је у Фрајбургу 1950. основана Истраживачка станица за изучавање расељених Немаца из источне и југоисточне Европе, која је 1964. прерасла у *Johannes-Künzig-Institut für ostdeutsche Volkskunde*, а данас носи назив *Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa*. У Штутгарту је 1976. основана „Завичајна кућа Баден-Виртемберга“, која проучава прошлост Немаца те покрајине у централној и (југо)источној Европи, а у Улму је 2000. године основан Централни музеј Подунавских Шваба (*Donauschwäbisches Zentralmuseum*). Већ је поменуто да је управо у академским круговима вајмарске Немачке у то време настао појам „Подунавске Швабе“, који су први употребили професори Херман Ридигер и Роберт Зигер, како би означили своје сународнике који су се после 1918. нашли у оквиру граница земаља наследница Аустроугарске. Ридигерови радови су често објављивани у швапској штампи у Банату и Бачкој, а 1927. појавила се његова књига под називом *Немство на средњем Дунаву (Мађарска, Југославија, Румунија)*. Свега неколико година касније (1931) Ридигер је издао свеобухватну студију о Немцима на тлу Бачке, у чијем писању се служио радовима Фридриха Лоца из Старог Врбаса. Поред Ридигера ваља споменути и радове још неколицине аутора из Немачке који су се појавили између 1918. и 1933. године: *Немство у Југославији* Герхарда Геземана, *Швабе у Банату* Ј. Штраубингера, *Немство на средњем Дунаву* у Румунији и Југославији Теодора Грентрупа и *Немачка пољопривреда у Банату и Бачкој* Андреаса Даманга. Немци на југоистоку Европе изучавали су се и у Аустрији. Незаобилазно име у истраживању њихове прошлости је Рајмунд Фридрих Кајндл, универзитетски професор из Граца.

2.2.3. Немачка штампа у Војводини као носилац историјске свести

Током двадесетих и тридесетих година немачка штампа у Војводини је објављивала текстове културно-историјског садржаја, који су имали за циљ да негују националну и историјску свест Шваба. Тако су се могли читати бројни прилози о колонизацији, „немачком духу, обичајима и вредностима“, завичајним писцима и уметницима, те бројним културним дешавањима изразито немачког

карактера. Немачко штампарство на простору Војводине је до Првог светског рата већ имало дугу традицију, започету још седамдесетих година 18. века у Банату. У међуратном периоду сваки већи град са значајнијом немачком популацијом (Нови Сад, Врбас, Апатин, Велики Бечкерек, Вршац, Бела Црква) имао је по један, а неки и по више гласила. Највећи број њих штампан је готицом, традиционалним немачким писмом. О значају немачке штампе у буђењу националне свести Подунавских Немаца писао је Бранко Бешлино у делу *Vesnik tragedije: Nemačka štampa u Vojvodini, 1933-1941. godine.*

2.2.4. Новија српска историографија

Подунавски Немци су дуго времена били заобилажена тема у југословенској, а самим тим и српској историографији после Другог светског рата, највише због идеолошких разлога. Тек од средине деведесетих година 20. века појављују се радови који из новог, објективног угла прилазе проучавању ове теме.

Можемо рећи да 21. век доноси преокрет у перцепији историје Подунавских Немаца у српској историографији. Радови Бранка Бешлина, Зорана Јањетовића, Михаела Антоловћа, Филипа Крчмара и других доносе једну нову, објективну слику историје Подунавских Немаца, обрађујући теме колонизације и њихово насељавање, развоја националног и културног идентитета, њихову судбину током и после Другог светског рата, и коначно положаја немачке мањине на простору данашње Војводине. Овде издвајамо неке од најзначајних радова поменутих аутора: **Bešlin, B.** (2001). *Vesnik tragedije: Nemačka štampa u Vojvodini, 1933-1941. godine.* Novi Sad: Izdavačka Agencija Platoneum; **Bešlin, B.** (2006). *Naseljavanje Nemaca u Vojvodini.* Novi Sad: Platoneum; **Janjetović, Z.** (2005). *Deca careva, pastorčad kraljeva: Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941.* Beograd: INIS; **Janjetović, Z.** (2009). *Nemci u Vojvodini.* Beograd: INIS; **Крчмар, Ф.** (2011). *Изградња националног идентитета војвођанских Шваба 1918-1933. Историографија, култура, традиција.* Мастер рад. Нови Сад: Филозофски факултет.

2.2.5. Феликс Милекер и његов допринос развоју завичајне историографије

Историчар, археолог, писац великог броја радова, научних и стручних чланака, неколико монографија, оснивач Градског музеја и Градске библиотеке у Вршцу, предани учитељ, просветитељ и друштвени и културни радник, Феликс Милекер, је без сумње највеће име банатске завичајне историографије, не само у међуратном него и у периоду пре Првог светског рата. Његов допринос изучавању прошлости Баната огледа се у преко две стотине научних радова – монографија, студија, приказа, чланака и разних текстова који нису објављени за његовог живота, као и бројних прилога објављених у немачкој штампи.

2.2.5.1. Биографија

Феликс Милекер (Felix Milleker) је рођен 14. јануара 1858. године у Вршцу. Питањем порекла породице Милекер бавило се неколико истраживача и чланова породице, као и сам Феликс Милекер. У 27 години живота Милекер се жени Аном Гетман из вршачке породице, која је била изврсна пијанисткиња. Са Аном добија сина Рудолфа 17. априла 1887. године. Ана умире касније у 38. години живот, и Милекер се жени још једанпут 1914. године, Вршчанком Мартом Апфелбаум, али се овај брак разводи након годину дана.

Након завршетка школовања у Сегедину, Милекер се најпре запошљава као учитељ у Белој Цркви 1878. године. Активно се укључује у живот средине у којој се настанио, па и у оснивање Музеја у Белој Цркви. Као учитељ у основној школи радио је у Белој Цркви и Вршцу до одласка у пензију. Током обављања свог учитељског позива, Феликс Милекер је усвојио и примењивао модерне концепте у систему образовања и предавања онога доба, а на њега су утицали немачки педагог Дистервег (Diesterweg) и аустријски реформатор школства Дитес (Dites).

Путујући по Европи, Милекер посећује и у Швајцарску где обилази музеј Песталози у Цириху. Оно што је тамо видео оставља велики утисак на њега, па Милекер почиње у настави да примењује принципе модерног образовања. Милекер

на путовањима не обилази само музеје, већ посећује и велики број образовних институција, школа и факултета и упознаје се са принципима савременог образовања и предавања. Доноси наставни материјал и литературу из Беча, Венеције и Хамбурга. По повратку са путовања упознаје своје колеге у Вршцу са информацијама које је добио, држи им предавања и преноси своја сазнања и искуства. Захваљујући свему томе, Милекерова настава је едукативна, стимулативна и успешна. Директор школе Јулиус Арнолд извештава да Милекер, такође, промовише спорт и рекреацију. Милекер је чак и у својим старијим годинама био у веома доброј кондицији, организовао је и водио екскурзије, а његова предавања су остајала дуго у сећањима ученика. Захваљујући свему овоме, колеге су јако цениле Милекера и његов рад као учитеља и наставника. Још у Белој Цркви, на самом почетку свога рада као учитеља, био је изабран за представника наставника у Школском одбору. Ово се исто догађа и у Вршцу, где га наставници такође бирају за свог представника у Школском одбору, и то три пута у периоду од неколико година: 1893–1898, 1907–1914, 1919–1920, а као председника и подпредседника Асоцијације наставника округа у периоду 1919–1920.

Године 1894. Милекер постаје кустос Градског музеја, који се под његовим вођством развио у „изванредну истраживачку установу са богатим збиркама, нарочито археолошком“ (Рађајски, 1995:11). Одлазио је често на студијска путовања и пропутовао је Аустрију, Немачку, Италију, Швајцарску, Француску и Румунију.

„Сам физички изглед Феликса Милекера је био посебно карактеристичан. На готово свим фотографијама видимо га као седог старца са брадом, увек у фракту и са полуцилиндром на глави. То је заправо била и његова униформа, јер се тако облачио и лети и зими.“ (Стојановић, 2011: 8). Феликс Милекер је водио активан друштвени живот, почевши од свог првог анагажовања у Белој Цркви. Већ тамо укључује се у друштвени живот и постаје члан мушког хора у Белој Цркви, а о хору пише и два рада: Вршачки мушки хор у прошлости и данас (1888) и Вршачко мушко хорско друштво у периоду од 1887. до 1891 (1891).

Други светски рат је доживео као велику несрећу и био је опхрван тугом и сетом што се води рат између народа коме је он припадао и земље у којој је рођен,

између два народа који су у овој средини живели у заједници. Милекер умире у Вршцу 26. априла 1942. године.

2.2.5.2. Чланства у удружењима

Милекер је био члан, председник и покретач многих стручних и културних удружења. Чак ни данас немамо тачне податке о укупном броју тих удружења. За редовног члана „Јужномађарског историјског и археолошког друштва“ у Темишвару изабран је 1880. године. За редовног члана „Мађарског нумизматичког друштва“ у Будимпешти изабран је 1901. године. Био је и члан литерарног друштва „Арањи Јанош“ у Темишвару због својих радова из топомастике, као и „Природословног друштва Баната“ у Темишвару. Суоснивач је „Немачког историјског друштва“ у Берлину 1908. године. Био је члан је „Друштва за антропологију и археологију Мађарске“ у Будимпешти, а 1914. године постаје члан Научног одељења Матице српске у Новом Саду.

Милекер је био један од оснивача „Вршачког удружења љубитеља парка“ (Werschetzer Park-Verein) основаног 9. фебруара 1884. године. Више од деценије био је секретар и члан Одбора друштва, а за рад у Друштву је био и награђен 1934. године. Током Другог светског рата био је председник организације Црвеног крста у Вршцу, а организовао је акције прикупљања новца у добротворне сврхе.

На Милекерово инсистирање, а у циљу повезивања и оснаживања локалних писаца оснива се 22. јула 1919. године „Клуб Ленау“ посвећен песнику Николасу Ленау, песнику аустријског порекла рођеног у Темишвару 1802. године. Милекер наводи циљеве „Клуба Ленау“ као што су „промоција литературе и локалне историје и објављивање журнала или информационих издања“ (Milleker, 1926: 32).

Поред свих својих активности које је имао као учитељ, библиотекар и кустос, Милекер је одржавао и курсеве локалне историје. Своје прво предавање одражао је у Темишвару јула 1919. године за осамдесет банатских наставника. Његова основна мисао је била да наставник мора да воли своју домовину и да преноси своју љубав на потомство. Сматрао је да наставници треба да преносе ову

љубав на своје ученике и будуће наставнике ради очувања интелектуалних вредности Подунавски Шваба. Милекер је од јесени 1919. године држао курсеве локалне историје за ученике, као и за студенте Учитељске школе у Вршцу. Као део свог рада на курсевима локалне историје у Темишвару био је укључен и у формирање „Удружења немачких учитеља“ и тражио је оснивање „Друштва за локалну историју“ у Темишвару (Стојановић, 2011: 18).

У Београду му је, 1923. године, додељен орден „Светог Саве IV реда“, исте године када од градских власти у Вршцу добија похвалу за уређење Српског одељења Градске библиотеке. Добија и неколико признања од друштава и института у Немачкој за свој рад на историји Баната и историји Немаца у Банату. Организује и рад „Народног универзитета“ за образовање одраслих, а на свој осамдесети рођендан бива изабран од стране градских власти за доживотног кустоса.

2.2.5.3. Милекерова историографска и публицистичка делатност

Публицистичку делатност Милекер започиње радом *Вршац за време последњег турског рата и Јакоб Хенеман (Werschetz in letzten Türken Kriege und Jakob Hennemann)*, који објављује 1879. године. Крајем 1787. избија последњи рат између Османлијског царства и Русије, у којем учествује и цар Јосиф на страни Русије. Под претњом од напада Турака, Вршац и околину напушта становништво, а град остаје да брани мали број Вршчана на челу са Хенеманом. Успевају да одбране и сачувај град од уништења, када је на простору од Дунава до Темишвара уништено 147 насеља. Хенеман за заслуге добија угарско племство, а браниоци су били доживотно ослобођени плаћања пореза. Милекеров научни рад временски би се могао поделити на два периода:

1. **1881-1917** - период обележен превасходно археолошким и музејским радом;

2. **1921-1942** - рад на новијој историји Баната – 18. и 19. век, културној историји и нарочито историји Немаца у Банату.

У првом периоду Милекер је написао и објавио низ историјских радова, што на немачком, што на мађарском језику. Међу њима је и било неколико који су преведени на српски, а који ће касније доживети неколико издања (на пример, *Повесница слободне краљевске вароши Вршца*) и који су били од значаја за историју српског народа (попут *Историје српско-православног владичанства вршачког*). У овај период убрајају се и радови из области археологије и историје средњег века. Осамдесетих и деведесетих година Милекер је такође био ангажован на пољу прикупљања музејске грађе за новоосноване музеје у Белој Цркви (1877) и Вршцу (1882), који су под његовим вођством лепо узнапредовали.

Повесница слободне краљеве вароши Вршца (Geschichte der Kön. Freistadt Werschetz) која из штампе излази 1886. године, прво је обимније Милекерово дело. У предговору *Повеснице* Милекер каже: „Прошлошћу родног ми места бавим се још од 1877“ (Milleker, 1886:3). Рад на историји Вршца он заправо започиње 1883. године, како даље наводи, а када га Градски муниципијум анагажује да изради монографију града, одлучује се за ширу концепцију рада. Повод за израду и објављивање *Повеснице* је прослава хиљадугодишњице Угарске, када Жупанија Толна упућује окружницу свим муниципијама да припреме монографије својих градова. Градске власти формирају одбор за издавање монографије, а Милекер током лета 1885. године ради на прикупљању грађе у архивама у Будимпешти, Темишвару, Вршцу и Белој Цркви. Монографија је према одлуци Градске муниципије требало да се појави истовремено на три језика немачком, мађарском и српском. Милекер је *Повесницу* писао на немачком језику, мађарско издање превео је Будај Јожеф (школски управитељ), док су српско издање припремили Стеван Токин, Никола Брашован и Светозар Брашован. *Повесница* је објављена у две свеске. Милекер пише још једну монографију града – то је књига *Историја града Панчева* која излази из штампе 1925. године. Написана је на немачком језику, а преводи је свештеник Владимир Дакић. И оригинал и превод дела штампани су о трошку Ђорђа Вајферта.

У другом (уједно и најплоднијем) периоду, Милекер је објавио своје најзначајније радове. Он је 1921. године започео издавање низа малих монографија о прошлости Баната које је назвао *Банатска библиотека (Banater Bücherei)*, у оквиру које су се до његове смрти нашле 73 књиге. Упоредо са издавањем *Библиотеке*, он је писао и друге радове и објављивао их у домаћој, али и иностраној дневној и научној штампи. Управо због тих радова Милекер је био цењен и као локални историчар (*Heimatsforscher*).

Као посебна дела, важнија и већег обима, можемо још издвојити његов исцрпан археолошки катастар о Банату *Старине Баната до времена заузећа земље (Délmagyarország régiségleltei a Honfoglalás előtti időkből)*. Објављиван је прво у наставцима у часопису *Történelmi. és régészeti értesítő* у времену од 1896. до 1906. године. Као посебна публикација наставци су сакупљени и штампани у веома скромном тиражу у три тома. Дело *Археолошко налазиште у Ватину (A Vattinai östelep)* објављено је 1905. године, такође је претходно објављивано у наставцима у часопису *Történelmi és régészeti értesítő*, као и дело *Средњовековна географија Јужне Угарске (Délmagyarország középkori földrajza)* које се у два тома појављује 1915. године. Значајна су још два дела већег обима: прво је *Летописи општина Подунавске области – II банатски део*, објављено у Панчеву 1925. године, као и *Праисторија Баната (Vorgeschichte des Banats)* која представља синтезу Милекеровог рада на археологији. Објављена је у *Старинару* у четири наставка у периоду од 1937. до 1940. године.

Задатак *Банатске библиотеке*, како га је сам аутор себи поставио, био је да приближи широј читалачкој публици прошлост и садашњост тог простора. У оквиру ње су се нашле монографије које се баве историјом и културом банатског поднебља (историје појединих насеља, штампарство, књижевност, уметност итд), а које су издаване и на српском језику (Милекер је објављивао радове на немачком, српском и мађарском, а у зависности од језика публикације се и потписивао различито – Felix, Bóldog, Срећко).

Са објављивањем својих *Банатских свески* Милекер започиње 1921. године. До 1941. године објављене су 73 свеске, од којих је 59 написао сам Милекер. Значај ових радова веома је велики за проучавање културне историје Подунавских Шваба у Банату, али и историје Баната у целини. Теме ових свески су следеће:

- Историја Баната и појединих градова, села
- Локална историја Вршца
- Културна историја Немаца у Банату (књижевност, народна уметност, школство, позориште, штампарство)
- Банат и српска култура
- Издавање радова банатских писаца
- Прилози за привредну историју Баната
- Археологија

Радови који су се од 1921. до 1933. нашли у оквиру *Банатске библиотеке* су:

-1921: *Кратка историја Баната Историја вршачке капеле Светог крста на брегу, Кратка историја града Вршца 1427-1918;*

-1922: *Јозеф Кристијан племић од Цедлица. Живот и дело, Николас Ленау. Споменица поводом 120 година његовог рођења, Вршачка немачка презимена;*

-1923: *Сил-Вара. Његов живот и његове песме, Оснивање и најстарије судбине немачког Вршца Карл Це. Његов живот и његово песничко и уметничко стварање, Прва организована немачка колонизација Баната под Мерсијем 1722-1726;*

-1924: *Филоксера у Банату 1875-1895, Историја градова и развоја градова у Банату;*

-1925: *Кратка историја Баната, Историја општине Чатад, Леонард Бем, монограф Баната. Његов живот и његова дела, Историја виноградарства у Банату пре 1716. године;*

-1926: *Историја штампарства и новинарства у Банату, Насељавање банатске војне границе, Регулисање доњег Дунава, Артур Шот. Поводом његовог боравка у Банату;*

-1927: *Историја Немаца у Банату од најранијих времена до 1716. Критичка разматрања, Јохан Фридел, први песник банатских Немаца, Кратка историја града Беле Цркве у Банату 1355-1918, Историја банатских вашара, Историја банатских изложби, Франц Шустер, мало познати сликар, Банатске железнице. Њихов настанак и развој, Историја вршачког градског парка 1775-1927, Историја вршачког виногорја;*

-1928: *Мехала 1723-1910. Историја места и значење имена, Нестала насеља у околини Беле Цркве, Историја града Велике Кикинде 1412-1918;*

-1929: *Историја банатског дела доњодунавске области, Историја општине Чавош у Банату, Историја општине Јасеново;*

-1930: *Историја општине Дарова у румунском Банату 1786-1930, Историја општина белоцркванске околине.*

Кратак приказ свих наведених дела може се наћи у библиографији Растка Рашајског о Феликсу Милекеру. Осим тога, у периоду 1921-1933. Милекер је објавио неколико значајних радова за историју Немаца и Баната, насталих по наруџбини или поводом обележавања разних јубилеја, који се нису нашли у склопу Библиотеке, а међу којима се истичу: *Адам МилерГутенбрун, његов живот и његове песме, Марија Еугенија де ла Грација, Историја општине Мариолана, Историја града Панчева, Историја банатске војне границе, Историја града Великог Бечкерека 1333-1918* и, напоследку, *Културна историја Немаца у Банату 1716-1918*. Огроман Милекеров научни опус може се тематски разврстати у неколико група:

- 1) Праисторија и рана историја јужне Угарске, пре свега Баната;
- 2) Музејски инвентари и водичи кроз вршачки музеј;
- 3) Географија јужне Угарске (Баната);
- 4) Опште историје Баната – Средњи век и новије доба;

- 5) Историја банатских Немаца;
- 6) Локалне историје;
- 7) Радови о привреди;
- 8) Културни живот банатских Немаца (радови општег карактера, школство, штампарство и новинарство, књижевност, позориште, примењене уметности, банатски научници, фолклор, задругарство);
- 9) Прилози за културну историју Срба у Банату.

Управо овај други део свог публицистичког рада сам Милекер назива „домопис Баната“. Банат који Милекер описује и којим се бави је географска територија која се данас налази на простору три државе: Србије, Румуније и Мађарске. Поред културне историје Немаца, у *Банатским свескама* се налазе радови о историји Срба, Јевреја, Словака, а пише и о парковима, баштама, црквама, друштвима и удружењима, историји школства. Своје радове објављује у великом броју стручних и научних часописа који излазе у Румунији и Мађарској. Милекер је написао 111 приказа (референци) за разне часописе који су излазили у Мађарској, али и у Србији у периоду од 1898. до 1912. године.

У рукописној заоставштини Феликса Милекера налазе се рукописи који су потпуно припремљени за штампу, рукописи који представљају грађу, допуне и исправке. Милекерови извештаји о раду Градског музеја представљају посебну врсту грађе. Они нису само извештаји у класичном смислу, већ ту налазимо и податке у вези са појединим археолошким материјалом, који се не појављује у неким другим списима, а извештаји се објављују и у часописима у Мађарској.

Велики део свој публицистичке активности Милекер посвећује културној историји и историји Немаца у Банату. Он чини „значајан корак ка топографском утемељењу и вредновању немачке књижевности на тлу Баната...“ (Вујић, 2001: 228). Пише биографију Марије Еугеније, рођене у Белој Цркви 1864. године која је писала песме, драме и приповетке, па затим о барону Зајдлицу који је објављивао књиге песама, драме, сарађивао у новинама. Пише о првом песнику банатских Немаца Јохану Фридлу, затим Карлу Цеу, власнику позоришта и аутору драма. Пише о односу банатских Немаца и Срба према просветитељским идејама у Гетеовом делу и о многим додирним тачкама у односима српске и немачке културе у Банату. Значајан део свог рада на културној историји Немаца у Банату Милекер

посвећује једном аустријском песнику Николаусу Ленау, а учествује и у отварању клубова посвећених овом песнику.

Милекер своје радове, када је у питању лично име, потписује тројако: на немачком као Felix, на мађарском као Bódog, а на српском језику као Срећко. Библиографијом радова Феликса Милекера бавило се неколико истраживача. Прва библиографија радова Феликса Милекера објављена је 1902. године уз биографију у енциклопедији *Magyar írok élete es munkái*. Попис обухвата укупно 55 библиографских јединица. Следећи озбиљнији покушај чини Ирене Елтер који објављује у *Schwäbischer Volkserzieher*, бр. 3–4, 1939–1940. У попису се налази само 116 радова, а радила га је заједно са Милекером коме је послала на преглед свој рад у рукопису. Курт Вилфонседер (Kurt Willvonseder) објављује 1953. године, у Салцбургу, библиографију радова под називом *Felix Milleker und sein literarisches Schaffen*. Преглед је поделио на три групе (задржао је поделу коју је начинила Ирене Елтер):

- Праисторија, средњовековна завичајна и културна историја (са три подгрупе: А) општи радови; Б) историја насеља; Ц) школство
- Литерарна историја и биографије
- Извештаји

Сачињавање библиографије радова Феликса Милекера био је тежак посао за сваког библиографа који је тај посао покушао да спроведе до краја. Ни сам Милекер није имао комплетан попис својих радова, а честа промена потписа доводила је ауторе библиографија у још већи проблем. Многе од својих чланака које је објављивао у локалној штампи није ни потписао, или је потписивао другим именом. Последњу библиографију радова Феликса Милекера урадио је Растко Рашајски, који на место директора Градског музеја у Вршцу долази након Другог светског рата. Она је објављена 1995. године и у њој се налази пописано 250 библиографских јединица. Посебан додаток библиографије чини 37 јединица необјављених радова Феликса Милекера које се чувају у архиву Градског музеја. Растко Рашајски је библиографију је поделио у 5 група:

1. Монографије

2. Студије, чланци и грађа објављени у монографским студијама или часописима
3. Годишњи извештаји
4. Необјављени рукописи
5. Референце (прикази)

Ова библиографија представља најкомплетнији попис дела Феликса Милекера уз опис библиографских јединица. У оквиру едиције налазе се одабрани Милекерови радови који и данас могу да послуже за изучавање прошлости Вршца и Баната, као и радови других вршачких историчара који су са њим сарађивали. Поводом обележавања 150. годишњице рођења великог научника, 2008. године појавило се друго издање каталога Анице Медаковић о Милекеровој музејској делатности, тако да се, у целини узев, може рећи да се о Милекеру доста писало у оквирима домаће историографије.

Историјска истраживања и проучавања банатских простора и народа који су овде живели тешко да се могу замислити без проучавања грађе коју је Феликс Милекер сакупио и објавио за свога живота. Време у коме је Милекер рођен, његов животни пут и људи које је као младић сусрео, усмерили су га на пут изучавања историје, археолошких истраживања и писање радова. Све то он започиње са завршетком свога школовања. Његово немачко порекло, али и историја града Вршца у којем је рођен, резултирају његовим првим радом о храбром Јакобу Хенеману, који са неколицином суграђана успева да сачува Вршац од турског разарања. Ипак, проучавање историје и културне историје Немаца на тлу Баната нису његова једина тема, што свакако видимо из радова које он до краја свога живота пише и објављује. Тиме доказује своју национално и политички толерантну личност, а бива прихваћен и цењен од стране својих колега који су били Немци, Мађари, Срби, Румуни. Милекерове радове објављују тада најпризнатији научни часописи у Румунији и Мађарској (тада у саставу Аустроугарске монархије). Бавио се историјом Баната од палеолита до свога доба, животима народа који су живели на овом простору, за њега је Банат географска територија. Готово целокупан опус Милекерових дела који је до сада објављен, штампан је на немачком и мађарском језику, изузев пар монографија које су преведене на српски језик још за време

његовог живота. Више од пола века после смрти Феликса Милекера, појављују се његови радови преведени на српски језик, као и библиографија његових радова.

Несвакидашња појава у историографији на простору Баната, Милекер је иницирао покретање разних културних и просветних друштава, а и сам је био члан више њих (Банатско историјско и археолошко друштво, Природнословно друштво и Литерарно друштво Арањ Јанош у Темишвару, Немачко удружење за праисторију у Берлину итд). Осим већ поменутог одликовања светог Саве, 1928. добио је почасну повељу *Deutsches-Ausland-Institut*-а у Штутгарту за успешан развој Музеја и Библиотеке, за археолошка и културно-историјска истраживања и објављивање радова у Банату, као и за публикување монографија многих места и покретање едиције *Banater Bücherei. Deutsche Akademie* у Минхену одликовала је Милекера 1934. године сребрном медаљом за услуге. Милекер је добио признање и од свог родног града, који је свечано прославио његов 80. рођендан 1937. године, а такође га је прогласио за доживотног кустоса Вршачког музеја. Гетеова задужбина (*Die Johann Wolfgang Goethe-Stiftung*) у Вајмару посмртно му је доделила 1942. године Принц-Еуген награду.

3. Досељавање Немаца на простор Војводине

„Ја ћу Вам говорити о једној земљи коју Ви не познајете, о којој нисте чули. Ја сам ту земљу видео, ја сам по њеној масној, тешкој црној земљи јахао, ја сам тамо своје битке водио и волео бих да могу кроз њу да јашем као њен господар. У тој земљи не лежи само хлеб за много хиљада људи, у тој земљи је и рад за много незапослених руку. Та земља чека на Вас, Ваше Величанство! Ви имате у царству много људи који су гладни и жедни земље, поклоните ту земљу њима. Поклоните им и створите им ново царство, не са мачем како се стварају царства, него са ашовима и плуговима“!

Ово су речи Еугена Савојског које је упутио цару Леополду I Хабсбуршком о опустелом и потпуно ненасељеном Банату после ослобођења од османлијске власти. Бечки двор је у свему третирао Банат као изузетно подручје, готово резервисано за насељавање и колонизацију Немаца, у чије су производно искуство и привређивање, верску и политичку оданост полагање велике наде. Тако су и у начину колонизовања појединих области Војводине постојале знатне разлике. Док се у Банату и Бачкој овај процес одвијао под надзором државе, у Срему је био препуштен појединцима, односно приватној иницијативи племићких породица које су на своја имања доводиле колонисте.

Интервенција државе огледала се у пружању помоћи приликом транспорта, новчане подршке при изградњи кућа и набавци инвентара, у изузимању од феудалних обавеза, као и пореским олакшицама. „Основни циљ којим се руководила држава био је, првенствено, економске природе, иако из вида не треба губити ни политичке, још мање војне циљеве, пошто се увећавањем становништва у периферним областима најбоље постизала стабилност на међународном плану“ (Митровић, 2004: 129).

Немци који су досељавани на ове просторе долазили су из разних крајева Немачке, дакле не само из Швапске, односно Баден-Виртермберга, него и из Баварске, Алзас-Лорена, Фалачке и Хесена, и временом су стекли назив Подунавске Швабе. Уочи Другог светског рата било их је укупно око 1.500.000 од којих је нешто више од 300.000 живело на подручју данашње Војводине. „Подунавске Швабе често су поистовећиване са Банатским Швабама. Први разлог је што су најгушће насељени били на географско-историјској територији Баната, други, зато што је необавештен обичан свет у Немачкој под Банатом најчешће подразумевао још шире подручје – целу југоисточну Угарску. Зато се и код већине Срба уврежило мишљење да је и на подручју данашње Војводине у раздобљу између два светска рата највише Немаца живело у Банату, што није тачно. У Бачкој их је по попису из 1931. било 173.058, у Банату 120.450, Срему 49.435. Међутим, ипак је оправдано историју Подунавских Шваба у овим крајевима везивати за Банат, наравно у његовим географско-историјским границама, пошто су од два века њиховог трајања на европском југоистоку само двадесетак година провели у Краљевини СХС (Југославији)“ (Бешлин, 2010: 621-622).

3. 1. Процес и фазе колонизације

Пожаревачким миром (1718) означен је дефинитивно престанак турске и почетак аустријске власти у Банату. Његов освајач, принц Еуген Савојски, предложио је још у току Аустријско-турског рата (1716-1718), да се ова провинција потчини непосредно двору као коморски (државни) посед. Прослављени командант имао је при томе у виду војно-стратешке циљеве, стварање тампон зоне између Турске и Угарске као евентуалних савезника против Хабзбуршке монархије (Ерлер, 2003:3).

На усвајање његовог предлога утицали су и финансијски стручњаци на бечком двору, који су га подржали, поучени горким искуством после Карловачког мира (1699), када је угарско племство ослобођено од пореза, па су и приходи у државној каси које су добијали од провинција (Славоније, Бачке, северозападног Срема) били знатно умањени. Двор је стога прогласио Банат царским поседом

(феудом), што је било пресудно за његов даљи развитак, пре свега привредни и етнички, током 18. века, па и касније.

Околност да се распадом Хабзбуршке монархије (1918) Банат нашао на тремеђи Мађарске, Румуније и Југославије, односно Србије његову прошлост сврстава у једну од међународних историографских тема. Сходно томе, њоме су се бавили аустријски, немачки, мађарски, румунски и југословенски историчари, често тенденциозно у међусобном раскораку, неспоразумима и спотицању.

Насељавање Немаца на простор данашње Војводине текло је систематски кроз читав 18. век, а настављено је, нешто смањеним интензитетом, и у првим деценијама 19. века. Оно се може окарактерисати, дакле, као „догађај дугог трајања“, који се налазио у позадини крупнијих политичких дешавања, али је ипак оставио „врло велике и осетне последице на простору на ком се одиграо све до најновијег времена“ (Гаћеша, 1968: 16).

Колонизација Немаца на подручје Угарске почела је одмах после протеривања Турака, пред сам крај 17. и трајала је до првих година 19. века. Најмасовније размере имала је од почетка 20-их до краја 70-их година 18. века. У то време на престолу су се сменила три владара: Карло VI, Марија Терезија и Јосиф II, па се у традицији уобичајила подела на три велике сеобе: Каролинску, Терезијанску и Јозефинску. При планирању насељавања аустријски владајући кругови руководили су се економским, националним, верским и војним мотивима. Земља је била запарложена, друге привредне гране такође су замрле, насеља су била разорена или запуштена. Иначе малобројно становништво још више се проредило дуготрајним ратом, глађу, болештинама, миграцијама. Немци, пре свега католици, сматрани су најпожељнијим колонистима, како због својих радних навика, тако и због своје оданости бечком двору.

Насељеници су долазили из свих делова Немачке, највише из југозападних. Путовали су ка Панонији Дунавом. Сабирне тачке биле су Улм и Регензбург, мада су се неки укрцавали и у мањим пристаништима. Превожени су лађама плитког газа, налик скелама, на чијој су палуби биле две дрвене колибе. Називане су „улмским кутијама“ (Ulmer Schachtel) или „Швабицама“. Ова незграпна пловила могла су да укрцају 20, 80, 150 или чак 400 путника. Најчешће су грађена на брзину,

за једнократну употребу – по доласку на одредиште расклапана су и продавана као грађа за куће (Бешлин, 2008: 669). Колонисти су путовали Дунавом докле год је то било могуће а потом настављали колима и пешице до одредишта.

Немци се нису лако прилагођавали новом окружењу. Ненавикле на нездраву климу косила их је највише маларија, потом епидемије колере и куге. Процењује се да је трећина насељеника помрла на овај начин. Банат је називан „гробницом Шваба“. Малобројни Французи, Шпанци и Италијани сасвим су истребљени – преживели су се утопили међу Немце. Осим болести, насељеници су страдали и од турских упада. У предању банатских Шваба посебно је остало упамћено „Крваво лето 1738“, када су Турци сасвим затрли неколико колонистичких насеља. Србима, Мађарима и Румунима, навиклим на суров живот у задивљалој земљи, на Турској граници, дошљаци из Немачке нису изгледали дорасли да се изборе за опстанак. Немци су ипак релативно брзо економски напредовали и бројно јачали – уочи њиховог егзодуса, који се десио при крају и непосредно после Другог светског рата, било их је укупно око 1.500.000, од којих је нешто више од 340.000 живело на подручју данашње Војводине а остали у Мађарској и Румунији. Тегобе из времена колонизације остале су упамћене у предању Подунавских Шваба. Најсажетије су исказане у изреци која садржи тројство „Tot, Not, Brot“ јер први колонисти нађоше смрт (Tod) други јаде (Not) а тек трећи Хлеб (Brot).

Колонизацијом Немаца бавиле су се и српска и немачка историографија, и овде ћемо издвојити само неке од многобројних радова који се баве овом темом: Јанкулов, Б. (2003). *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*. Нови Сад: Матица српска; Јанјетовић, З. (2009). *Nemci u Vojvodini*. Београд: INIS; Бешлин, Б. (2006). *Насељавање Немаца у Војводини у 18. веку*. Нови Сад; Mitrović, М. (1982). *Naseljavanje i kolonizacija Vojvodine 1690–1945. Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, 195–247; Ћелап, Ј. (1962). Колонизација Немаца у данашњој Војводини. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 32–33, 115–124; Milleker, F. (1923). *Die erste organisierte deutsche Kolonisation des Banats unter Mercy: 1722-1726: Aus Anlaß der 200 Jahr-Feier der Einwanderung*. Werschetz: Kirchner; Taffermer, A. (1977). *Quellenbuch zur donauschwäbische Geschichte*. Stuttgart; Fata, M. (2002). *Einwanderung und Ansiedlung der Deutschen (1689–1790) у: Land an der Donau (Deutsche Geschichte im Osten Europas, 8)*, 89–197. Berlin.

У историографији се за колонизацију спровођену током 18. века уобичајила подела на три велике етапе, три велике швапске сеобе: **каролинску** (1722-1726), **терезијанску** (1740-1780) и **јозефинско-леополдову** (1780-1800), према хабзбуршким владарима за чије је владе вршена. На ова три колонизациона таласа надовезује се тзв. „пост-колонизациона“ етапа, која траје до средине 19. века (1848).

3.1.1. Каролинска колонизација

Каролинска колонизација започела је непосредно по завршетку Аустријско-турског рата (1716-1718). Први немачки колонисти (претежно војници, ветерани и занатлије) стигли су у Банат још у време трајања рата, али се главни талас насељавања одвијао нешто касније. Главни организатор каролинске колонизације био је гувернер ове области, војсковођа који се истакао у ратовима против Турака – Клаудијус Флоримунд Мерси (Claudius Florimund Mercy). Прва етапа колонизације одвијала се између 1722. и 1726. године, уз Дунав и у областима између утврђених градова Темишвара и Арада. Према изворима Дворске коморе у Бечу, колонизација је обухватила 57 немачких насеља, и тада се у Банату населило око 15.000 Немаца, углавном у јужном и источном делу (Јанкулов, 2003: 10). На опустелој земљи они су основали нова или ојачали већ постојећа насеља – Мерсијевом колонизацијом било их је обухваћено преко педесет.

Преображај Баната, започет у периоду каролинске колонизације, однео је многе жртве. Услед заразе, лоше климе, недостатка квалитетне воде, колонисти су умирали у масама и до те мере да се у Немачком царству усталила изрека: „Банат је гроб Немаца“ (Senz, 1940: 14). Па ипак, нови житељи Баната нису се предавали. „Хиљаде и хиљаде наших предака колониста пало је у најбољим годинама, пало од непријатељских природних сила у новом завичају. Упркос овим невољама, нису допустили да буду побеђени. Припадници других народа (Шпанци, Италијани) били су растерани пред овим опасностима или су сломљени. Немци су издржали“ (Senz, 1940: 24).

По Мерсијевом плану, цар Карло VI Хабсбуршки одобрава 28. јуна 1719. године Статут о политичкој управи Баната. Цео Банат био је подељен на дистрикте (13) и војне јединице на челу са Земаљском администрацијом у Темишвару. Мерси је својим планом такође припремио и насељавање Баната, обнављање и развијање потојећих насеља и изградњу нових, изградњу путева, ископавање бунара са пијаћом водом, регулисање водотока река, прокопавање канала и исушивање мочвара, прокрчавање шума, пустара и низ других санационих мера.

Овом селидбом на земљу која је до скоро била под влашћу Турака, немачки досељеници не само да су стицали статус слободног човека, него им је Марија Терезија у новој домовини обезбеђивала и имовину. Бирајући између сигурног кметског ропства и опасне слободе, многи су се определили за ово друго, „пронашавши у овом избору сасвим довољне разлоге да се у потрази за срећом и неким новим почетком упуте на овај пут“ (Nađ, 2012:32).

Гувернер Баната, Мерси, предано је радио на подизању привреде, култивисању дивљих предела, уништавању пљачкашких банди и спречавању турских упада, због чега му је немачка историографија одала пуно признање. Његова смрт (1734), била је за банатске Немце тежак ударац. Избијање Аустријско-турског рата (1737-1739), праћено епидемијом куге (1739-1740), проузроковало је нове жртве и пропасти тешком муком подигнутих насеља, нарочито оних која су лежала на обалама Дунава; многа од њих нису више никада обновљена (Milleker, 1923: 8). Крајњи биланс прве немачке колонизације под Мерсијем, „јуначког дела банатских Шваба“, била је пропаст више од половине насеобина, нарочито оних у околини Беле Цркве. Ипак, тиме су сигурно стечена искуства и поуке које ће бити од користи у следећим колонизационим таласима.

3.1.2. Терезијанска колонизација

Терезијанска колонизација се одвијала у оквиру општих меркантилистичких настојања државе и спроведена је веома интензивно, у неколико таласа. Колонисти су добијали низ погодности, као и помоћ државе. Само у оквиру тзв. „средње

терезијанске колонизације“ (1749-1772), у Банат је досељено око 25.000 Немаца (Митровић, 1984: 200).

Велики ратови које је Аустрија водила у том периоду – Рат за аустријско наслеђе (1740-1748) и Седмогодишњи рат (1756-1763), као и административна реорганизација појединих делова Бачке, Баната и Срема средином века утицали су на сам процес насељавања. Колонизација Немаца у тзв. раној терезијанској колонизацији (1740-1749) одвијала се у сенци Рата за аустријско наслеђе (1740-1748) и у том периоду су, углавном у Банат, колонизовани махом „асоцијални елементи“ – бескућници, проститутке и делинквенти (Јанкулов, 2003: 15). Они нису успевали да се снађу у новој средини, где су, ненавикнути на рад и лоше услове брзо умирали.

У наредном периоду, средином 18. века (1749-1751), дошло је до преуређења појединих делова јужне Угарске, и то као уступак Марије Терезије Мађарима, који су јој у Рату за аустријско наслеђе (1740-1748) ставили на располагање своје војничке услуге. Будући да је трајни останак Баната у оквирима Хабзбуршке монархије после Аустријско-турског рата (1737-1739) условио померање војне границе са Тисе и Мориша на Дунав, дотадашња Потиско-поморишка војна граница, насељена преваходно Србима-граничарима и као таква изузета од мађарских жупанијских власти, била је укинута. Од 1764. до 1768. године у јужном Банату на Дунаву организована је нова војна крајина која је 1773. подељена на **немачку** (стварно српску) и влашку регименту (Јанкулов, 2003: 25).

Позна терезијанска колонизација захватила је последњу деценију владавине Марије Терезије, и њоме су били обухваћени источни делови Баната, данас углавном ван граница Војводине. За терезијанску колонизацију, а нарочито за њену каснију фазу, карактеристична је добра организованост државе у процесу испомагања колониста (у погледу транспорта, обезбеђивања средстава за живот, изградње колонистичких кућа, итд).

3.1.3. Јозефинско-леополдова колонизација

Наследник Марије Терезије Јозеф II био је одлично упућен у колонизационе прилике, будући да је у два наврата посетио Банат (1767, 1773), и том приликом се лично уверио о стању на терену (Јанкулов, 2003: 32). Незадовољан гломазном и неефикасном бирократијом, он је, у духу просвећеног апсолутизма, спровео замашне мере како би сузбио злоупотребе чиновништва и што је више могуће олакшао положај колонистима.

Почетак је означио Едикт о толеранцији из 1781, којим је озваничена слобода вероисповести некатолицима; Колонизациони патент (1782) прописивао је најбоље могуће услове за колонисте у јужној Угарској, а три године потом укинута су жупаније у Угарској, при чему су Бачка и Банат спојени у посебан, темишварски дистрикт, са пореским олакшицама. Овим патентом колонистима су обећани:

- 1) пуна верска слобода;
- 2) удобна кућа за сваку породицу;
- 3) земљорадницима прибор за рад, стока за вучу и приплод, а за занатлије по породици педесет рајнских форината за алат;
- 4) издржавање од Беча до нове постојбине све до почетка сопствене зараде;
- 5) ослобођење од пореза и кулука за десет година од момента насељавања;

Јозеф II је настојао да приближи различите народе Монархије и био му је добродошао свако ко је хтео да ради, без обзира на народност и вероисповест. Говорио је да „свако српско домаћинство вреди три пута толико колико немачко“.

Упркос амбициозном плану и идејама, јозефинска колонизација дала је мање резултате него што се то очекивало, а главни узрок томе ваља тражити у последњем аустро-турском рату (1787-1791), који је изазвао несигурност колониста и њихово повлачење на север. Најкарактеристичнију црту јозефинске колонизације

представљало је насељавање великог броја немачких протестаната, за разлику од терезијанске колонизације када су насељавани претежно католици. Колонисти из Немачке добијали су и већу државну помоћ. Они су насељавани у већ постојећа српска, румунска и мађарска места, али су за њих оснивана и нова насеља.

3.1.4. Постколонициони период

Ова последња етапа колонизације започела је крајем 18. и трајала до средине 19. века. Од претходних се разликовала по томе што у пределе јужне Угарске није више насељавано становништво из Немачког царства, већ је померање становништва вршено унутар граница Хабзбуршке монархије. У време када је сукоб између „малонемачке“ (Пруска) и „великонемачке“ идеје (Аустрија) попримио озбиљне размере, Беч више није могао да рачуна на људски потенцијал из јужних и југозападних делова Царства као раније. Почетком 19. века створена су нова немачка упоришта у Банату (Шупљаја, Елемир, Торак, Житиште, Сарча, Сечањ, Јабука, Ковин, Банатски Карловац, Глогоњ, Сечањ, Честерег, Пардањ). У другој половини 19. века основано је јако немачко насеље Рудолфсгнад (данашњи Книћанин, 1865). Колонисти из Бачке и Баната преселили су се у Срем – највише у Францтал (1816) и Инђију (у три таласа, 1828-1840).

Крајњи резултати ових колонизационих процеса огледали су се, пре свега, у привредном и културном уздицању до тада запуштеног простора, као и изградњи и присуству снажног немачког елемента на том подручју. Немачки досељеници су са собом донели тековине западноевропске културе и пренели их староседеоцима, али је исто тако и домаће становништво утицало на омогућавање лакшег живота у новој средини. „Некад су се српски и немачки утицаји преплитали, стварајући нови квалитет. При свему томе улога хабзбуршких власти, које су добрим делом одређивале начин живота поданика свих националности, није нипошто била занемарљива“ (Јањетовић, 2009: 20).

Култ предака, који је у процесу изградње националног идентитета Шваба у Војводини заузимао можда и најважније место, оличавао је жилавост, снагу и

чврстину немачког човека, речју, „немачки начин живота“ (*deutsche Art*). У међуратном и поратном периоду, градећи слику о себи и својој прошлости, Немци су упорно истицали своју непрестану борбу из које су изашли као победници, те да су упркос свим недаћама које су их задесиле, успели да изграде културу која је била од користи не само њима, него и осталим народима у чијем су окружењу живели.

Немци су себи приписивали улогу носилаца цивилизацијских тековина, од земљорадње до кувања, у чему је било доста истине, али, ипак, више претеривања (Бешлин, 1995: 163). Улога осталих, ненемачких народа у привредном и културном развоју јужне Угарске била је сведена на минимум. Тако је век и по након што је населио растурчене и опустошене области Баната и Бачке, Немац из Порајња, Виртемберга, Хесена, Баварске, Тирингије, Тирола, Чешке и других области Светог Римског Царства постао херој и идол својих потомака; његови дотада скоро заборављени обичаји су оживели, његова ношња добила је статус светиње, а његово тешко швапско, баварско или саксонско наречје са поносом је одјекивало улицама немачких села Војводине. Са ништа мање поноса нису истицане ни његове врлине – побожност, марљивост, дисциплина, одговорност, штедљивост, пожртвованост, братска љубав– које су му омогућиле да сам, са својих десет прстију, укроти дивље пустоши и себи и својим потомцима створи нови дом.

„Шта су били данашњи благословени Банат, Бачка и швапска Турска преко Дунава пре двестот година? Пуста мочварна земља, где су биле само шуме, тресетишта, ливаде и баре са отровним, смртоносним епидемијама најгрознијих и најразорнијих болести, као што су куга, колера и мочварна грозница [...] Ко је овде после турских ратова упутио друго становништво у земљорадњу, ко га је научио марљивости и радности? Ко га је подучио различитим занатима? Ко га је упутио у напредак технике и модерног машинског рада? Ко већ две стотине година изванредно доприноси својим тековинама на културном пољу? Са оправданим поносом се можемо осврнути на наше немачке претке и на њихове гигантске тековине. Њихово пожртвовање, њихов истрајни рад је од наше домовине створио истинску Кану, Еденски врт, рај, који је верном љубављу везан за наша срца“ (Die Zweihundertjahr-Gedenkfeier der Einwanderung der Deutschen in das Banat, Vacs-Bodroger Zeitung, 2. September 1923).

4. Културни развој Подунавских Немаца на простору Баната

*Земља, где је моја колевка била
А срце ми осећало срећу и бол,
Млади дан ми се смешио
Док сам се у мајчиним рукама будио
Лепет крила јаребице, шевин пој,
Одзвањају ми у слабој души.
И сва поља зелена блага
Појављују се као чудесни свет!
О домовино! Банатска земљо!
Нек те благосиља, ко благосиљати може,
Свакога часа и свакога дана!
И свет је пун среће:
Увек се теби поново враћам
Волим те, и кад сам далеко,
С љубављу и чежњом мислим на тебе;
С тобом сам у срећи и тузи
Моје читаво биће теби је посвећено
И умрећу једном од судбине ове,
Буди ми друго мајчино крило!
О земљо, најлепша земљо!
Моја домовино! Банатска земљо!
На свету теби нема равне
Кад ти си сама небеско царство!*

(Петер Јунг, *Моја домовина*, 1921)

Многи народи су, током бурне и дуге историје Баната, пролазили овим подручјем са дужим или краћим задржавањима, или су се насељавали у Банату, где су за себе и своје потомке проналазили свој нови дом. Сви ти народи су, својом историјом, културом, занатством и умешношћу, остављали овом простору непроцењиво завештање за будућа поколења. За све њих заједно, и за браниоце и

за освајаче, „Банат је био ЗЕМЉА ОД БЛАТА, КРВИ, ЗНОЈА И СНОВА. Плодна земља црница на којој су и за коју су проливали своју и крв својих непријатеља, натапали је крвљу и знојем, и земља на којој су у нади и потрази за богатством, просперитетом и бољим животом жудели да остваре своје снове“ (Nađ, 2012: 7).

Током дужих историјских интервала, изузев светских ратова и послератног периода, створен је један посебан културни простор Баната, који и данас „може послужити као пример региона у коме владају мирни суживот и креативна сарадња различитих народа, при чему је сваки од народа развио сопствени културни идентитет уз узајамну толеранцију других култура“ (Engel, 2004: 7).

4. 1. Настанак и развој завичајне књижевности

Како смо већ навели, Подунавски Немци били су дуго времена заобилажена тема у новијој српској историји, највише из идеолошких разлога. Тек од средине деведесетих година 20. века појављују се радови који из новог, објективног угла осветљавају ову тему.

Надаље, можемо рећи да 21. век доноси преокрет у перцепији историје Подунавских Немаца у српској историографији. Радови Бранка Бешлина, Зорана Јањетовића, Михаела Антоловића, Филипа Крчмара и других доносе једну нову, објективну слику историје Подунавских Немаца, приказујући њихов културно-историјски развој на овим просторима. Један од аспеката о којима се расправља у радовима Б. Бешлина и З. Јањетовића је и култура Подунавских Немаца, тачније њихова завичајна књижевност, као и њена улога у буђењу „успаваног“ националног идентитета ове етничке заједнице крајем 19. века.

Књижевност Подунавских Немаца изнедрила је своја прва озбиљнија остварења тек у првој половини 19. века, дакле деценијама након досељавања на просторе јужне Угарске. Разлог томе треба тражити у тешким условима живота, честим ратовима који су вођени на овим просторима, као и у нестабилној политичкој ситуацији колонизованих подручја. Прве генерације немачких

колониста, насељених у опустеле и привредно запуштене пределе Баната и Бачке након погубне турске владавине, водиле су борбу за властиту егзистенцију и кроћење природног окружења у ком су се нашли и „у таквим условима није постојала потреба за књижевношћу“ (Scherer, 1985: 231). Немци који су живели у градовима Угарске развијали су и неговали културни живот, али су његове одлике по свом карактеру више биле „аустријске“, „бечке“, усмерене пре свега на имитирање актуелних трендова хабзбуршке престонице.

Домети завичајне књижевности Подунавских Немаца, и по квантитету и по квалитету, су релативно скромни и нису много привлачили пажњу књижевних критичара и историчара ни у Немачкој (Бешлин, 2004). Изузетак је Николас Ленау (1802-1850), највећи песник кога су дали Немци на истоку. Ако имамо у виду уметничку вредност, „Ленауово место у том малом књижевном пантеону је неприкосновено“ (Бешлин, 2004: 184). Са друге стране, врло значајан аспект завичајне књижевности је њена улога у буђењу националне свести Подунавских Немаца, о чему ће касније бити речи.

Уколико желимо да класификујемо литерарно стваралаштво Подунавских Немаца, можемо рећи да је оно заправо хибридна књижевност, јер у исто „време припада и страној и домаћој литератури, и представља посебан систем на пресеку две културе којима ова књижевност и припада – српској и немачкој. (Zobenica, 2012: 101)

У свом раду Николина Зобеница даље наводи да су критеријуми за дефинисање ове књижевности двојаки, с обзиром на то да књижевност може да се дефинише према аутору, „па је то преведена књижевност немачких писаца који су пореклом са овог подручја“, или према теми, „па је то домаћа или страна књижевност која се бави историјским догађајима који су се одиграли од времена насељавања Немаца на Банат, па све до њиховог иселјавања два века касније“ (2012: 104).

Ми ћемо се у овом раду ограничити на проучавање књижевности Подунавских Немаца писане немачким језиком из пера немачких аутора настале у једном одређеном временском оквиру, од првих дела објављених у 19. веку до Другог светског рата.

4.1.1. Главни представници завичајне књижевности

У другој половини 19. века рођен је низ књижевника међу југоисточним Немцима. Беч их је, као најразвијеније културно средиште Аустроугарске, на прелому векова, привлачио као магнет, где су се даље афирмисали као песници, приповедачи и књижевни критичари. Након рата су остајали у Аустрији, не губећи ништа од своје популарности међу сународницима на југоистоку, у државама-наследницама Двојне монархије. Било је и оних који су се вратили у свој завичај (Румунију, Краљевину СХС, Мађарску), или са њим одржавали везу кроз сарадњу са тамошњом локалном штампом. Многи од ових књижевника су управо у међуратном периоду доживели свој зенит.

У овом раду ћемо представити неке од најзначајних аутора завичајне књижевности Подунавских Немаца. Међу њима свакако су најважнији Николас Ленау и Адам Милер-Гутенбрун, коме је посвећено посебно поглавље. Од осталих аутора, представићемо у кратким цртама живот и рад Шефана Милова, Марије Еугеније де ла Грације, Бруна Кремлинга, Карла фон Мелера, Ота Ашлера, Петера Јунга, Конрада Јакоба Штајна.

Николас Ленау (1802-1850) рођен је у Чатаду (данашњи Ленаухајм у Румунији). Сматра се највећим лирским песником Немаца на југоистоку Европе. Студирао је право, медицину, филозофију и пољопривреду у Бечу и Братислави и, не одредивши се ни за један позив, почео је да пише поезију. Живео је кратко у Америци (1832-1833), да би се вратио у Немачку и до краја живота живео делом у Штутгарту (Швабији), делом у Бечу. Ленауово стваралаштво је прожето осећајем меланхолије и светског бола (*Weltschmerz*). Најзначајнија његова дела су: *Песме* (1832), драма *Фауст* (1836), спев *Савонарола* (1837), *Нове песме* (1838), епови *Албижани* (1842) и *Дон Жуан* (1843). Склон депресији, Ленау је последњих шест година живота провео помраченог ума. Умро је 1850. године у Обердоблингу, предграђу Беча. У част великог песника, његов завичај Чатад је почетком двадесетих година прошлог века променио име у Ленаухајм. Поводом обележавања

75. годишњице његове смрти, *Deutsches Volksblatt* је писао: „Ленау је био прави Шваба, и ако је и отишао од Подунавских Немаца, пронашао је у земљи њиховог порекла, међу својим швапским пријатељима, нови завичај у старој прапостојбини. [...] Ми Швабе на средњем Дунаву смо нашег песника Ленау рано препознали, завољели и славили. [...] Ако једном будемо погледали изглед здања наше завичајне швапске културе, његов саставни део биће велики немачки песник Николас Ленау са својим опусом, као један од најзначајнијих људи из народа Подунавских Шваба“ (*Deutsches Volksblatt*, 30. August 1925). Његов утицај, посматрано са становишта историје књижевности, нигде није био тако снажан и од тако широког значаја како код Подунавских Шваба. Бројна завичајна удружења, попут читалачких, певачких и културних друштава носе Ленауово име (Scherer 1985: 237).

Штефан Милов (1836-1915) односно, **Штефан Миленковић** пореклом је из српске породице која се крајем 18. века из Пожаревца преселила у Банат (Petri, 1992: 127). Милов је рођен у Оршави, у данашњој Румунији, где му је отац у то време службовао као аустријски мајор, па се и сам Стефан Миленковић посветио војничком позиву, али је због болести, са своје 34 године, напустио војску и одао се књижевности. Милов је, после Ленауа, можда највећи швапски лиричар. У периоду од 1865. до 1920. године, појавио се цео низ Миловљевих збирки песама, новела, драма, и један роман. Милов је умро на прагу своје осамдесете године, 1915. године, у Медлингу крај Беча, у својој кући, на којој је потом постављена спомен-плоча с натписом: „*Велики лиричар немачке Аустрије Стефан Милов (фон Миленковић), рођен 9. марта 1836., становао је у овој кући од 1902. до своје смрти, 11 марта 1915*“. Његова најзначајнија дела су: *Песме, Изгубљена срећа, На груди, Песма човечанства, Под оружјем, Краљ Ерих, Немачке елегije* и друга.

Бруно Кремлинг (1889-1962) је рођен у Белој Цркви, и по жељи свог оца похађао је војну школу у Ајзенштату (Бургенланд), а касније гиманизују у Херманштату. Од 1908. до 1911. студирао је филозофију у Бечу и био неко време председник Немачко-угарског културног савета. Од 1912. до 1914. студирао је медицину у Хајделбергу. У Првом светском рату борио се у Галицији и на

Италијанском фронту, где је 1915. рањен. По завршетку рата живео је кратко у Бечу, да би се 1920. године вратио у Белу Цркву. Од 1922. до 1939. радио је као новинар и уредник редакције за културу новосадског *Deutsches Volksblatt-a*. Био је близак вођству значајних швапских политичких и просветних организација (Културбунд, Партија Немаца Краљевине СХС, Немачка школска задужбина итд), а од 1925. до 1929. налазио се на челу Штампарског издавачког завода А. Г. из Новог Сада и био је уредник *Немачког народног календара*. За време Другог светског рата боравио је у Бечу, где је изучавао историју немачког насељавања југоисточне Европе у тамошњем Дворском архиву (Крчмар, 2010: 124). После 1944. скрасио се у Хајделбергу, где се бавио новинарским радом, и то углавном темама које су се тичале расељених фолксдојчера. Ту је и умро, 10. новембра 1962.

До 1933. године Кремлинг се својим књижевним радом прославио ван граница Југославије – учествовао је у састављању антологије *Источна земља – песма и жал у Немачкој*, а за њега се знало и у Аустрији, Чехословачкој и Швајцарској (Möller, 1924: 3-4). У Лајпцигу је 1923. објавио своју чувену збирку песама *Са црвеним ружама (Mit roten Rosen)*. Од 1929. до 1933. његове песме нашле су се у разним немачким часописима у Берлину, Брауншвајгу, Вроцлаву, Ајзенаху и др (Möller, 1924: 4).

Крајем двадесетих година 20. века, његово дело је наишло на одличне критике. Херман Ридигер је приметио да је Кремлинг „у облицима постигао мајсторство, његов језик је снажан, засићен тоном, раскошан сликама – свакако му можда прети опасност од преоптерећености; он досетљиво налази себе у процесу превирања, који је људима болан, али који песнику добро може доћи“. Истовремено му је замерио да је у својој песничкој талентованости занемарио „националну“ димензију, вероватно у жељи да побегне од дневно-политичких превирања. Ова „национална“ страна његовог стваралаштва најбоље је дошла до изражаја у другој половини тридесетих година, када се окренуо историји и колонизацији Шваба како би потражио инспирацију за своја остварења. Овде се убрајају његова дела: *Из Клингорове бауице (Aus Klingors Garten. Lieder und Gedichte vom Südwesthang des Karpathen)*, *Крвава јесен 1738 (Der Blutherbst 1738)*, *Принц Еуген Савојски (Prinz Eugen von Savoy. Festschrift anlässlich der 225jährigen Wiederkehr der Schlacht bei der Peterwardein am 5. August 1716)*. Иако првенствено лирски песник, Кремлинг је у међуратном периоду сматран Гутенбруновим наследником у Војводини.

Марија Еугенија де ла Грација (1864-1931). Четврт века пре Кремлинга, Бела Црква је изнедрила још једну културну икону Немаца на југоистоку Европе. У породици Цезара де ла Грације 1864. године родила се чувена списатељица, позната још и као „бечка Сапфо“ (Petri, 1992: 302). Упркос чињеници да њене књиге не говоре о Швабама и колонизацији, те да је славу стекла далеко од свог завичаја, она је била веома популарна међу овдашњим Швабама, а њен лик и дело су били веома заступљени о ондашњој немачкој штампи.

Породица де ла Грација се 1874. преселила у Беч. Девојчица је ту похађала Женску грађанску школу и Учитељски васпитни завод Света Ана (Златичанин, 2002:115). Као књижевница се афирмисала на прелому векова. Своје прво књижевно остварење – *Песме* – објавила је са непуних осамнаест година (1882). Опробала се у свим жанровима – лирици, драмском стваралаштву, бајкама, приповеткама и другим књижевним жанровима. *Deutsches Volksblatt* је често објављивао њене прилоге, а *Немачки народни календар* је 1925. штампао посебан текст о великој списатељици поводом њеног шездесетог рођендана.

До 1918. године де ла Грација је већ стекла славу својим књижевним остварењима, од којих су најзначајнија: *Херман. Немачки јуначки спев у 12 песама* (*Hermann. Deutsches Heldengedicht in 12 Gesängen*), *Саул. Трагедија у пет чинова* (*Saul. Tragödie in 5 Akten*), *Италијанске вињете* (путопис са де ла Грацијиног путовања по Апенинима) (*Italienische Vignetten*), *Робеспјер. Модерни еп* (*Robespierre. Ein modernes Epos*), *Туца и Дунав. Приповетке из Угарске* (*Theiß und Donau. Erzählungen aus dem Ungarlande*). После Великог рата је наставила да се бави књижевним радом, објавивши читав низ романа и драма: *Дете Дунава* (*Donaukind*), *Звезде једног живота* (*Eines Lebens Sterne*), *Цветови акације* (*Die Blumen von Akazien*), *Венци љубави и славе* (*Der Liebe und des Ruhmes Kränze*), *Бели лептири Клервоа* (*Der weißen Schmetterlinge von Clairvaux*), *Прагови живота* (*Die Schwelle des Lebens*), *Невидљива улица* (*Die unsichtbare Straße*), *Летње поље* (*Sommerheide.*), *Побуна душе* (*Die Empörung der Seele*). Написала је више кратких приповедака о Банату, које су објављене у Салцбургу 1977. године у збирци под називом *Мали бели град и друге приче из банатског завичаја* (*Die kleine weiße Stadt und andere Kurzgeschichten aus der Banater Heimat*).

Карл фон Мелер (1876–1943), најистакнутији Гутенбрунов следбеник прославио се већ својим првим романом *Вршачко јуначко дело* (*Der werschetzer Tat*), који је објављен 1936. године, а који су ондашња публика и критичари упоређивали са чувеним „Швабенцугом“. У раду нашег познатог германисте Миљана Мојашевића *Југословени у немачком роману између Првог и Другог светског рата уз осврте на раније доба*, Гутенбрун и Мелер су поменути на крају чланка, у неколико редова: „Било би интересантно проучити однос према темама с југословенског терена и код банатских Немаца који су писали на немачком и видети како се одразио лик југословенског човека и југословенског терена у њиховим делима, почев од Адама Милера-Гутенбруна, који на пример, у свом роману ‚Götzendamerung‘ описује тешку судбину националних мањина под мађарском влашћу, првенствено Немаца а затим Срба и Румуна, па преко шовинистички неинфицираног Ј. Е. Пропста и О. Алшера до Карла фон Мелера који у свом роману ‚Grenzen Wandern‘, пишући о банатским Немцима пише и о Србима, али већ и о Србима као властодршцима у односу на немачку националну мањину у Банату.“ (Мојашевић, 1952: 330).

Иако је овај рад објављен још 1952. године, речи М. Мојашевића су још увек актуелне, те стога овом приликом желимо да укажемо на потребу да и завичајна књижевност Подунавских Немаца уђе у корпус изучавања савремене српске германистике, пре свега због културно-историјског значаја и улоге коју је имала у буђењу и креирању националног идентитета Подунавских Немаца у Банату. Мелеров први и најзначајнији роман је *Вршачко јуначко дело*, у коме се говори о догађајима из последњег Аустријско-турског рата (1788–1791), односно подвигу вршачког сељака и ковача Јохана Јакоба Хенемана. Вршачко јуначко дело, роман о сељацима и коњаницима се по књижевној вредности не може сравнити са „Швабенцугом“ – то је лакше штиво, сасвим у духу „колонијалних романа“ који су у међуратном раздобљу били врло омиљени код најшире публике. „Данашњег читаоца ће неодолјиво подсећати на неки вестерн. Ту су швапски сељаци као одважни пионири, Турци (Индијанци), искусни скаути (Срби) и, наравно, коњица“ (Бешлин, 2004: 206). И Мелеров роман постао је „култна“ књига као и Гутенбрунов „Швабенцуг“. Бруно Кремлинг, писао је да *Вршачко јуначко дело* треба да заузима почасно место у свакој швапској кући како би се млађа поколења надахњивала

делима предака. После првог издања, 1936, роман је у следећих осам година штампан још четири пута и то сваки пут у већем тиражу: 1940. у 6–9.000; 1943 у 10–15.000; и 1944 у 16–35.000 примерка.

Треба истаћи да Гутенбрунови и Мелерови романи представљају вредан и обиман материјал за истраживање, јер говоре о једној мултиетничкој средини, пружајући слику свих народа који су у тој средини живели. Преко ових романа могуће је и истражити међусобне српско-немачке књижевне утицаје, јер постоје претпоставке да би пандан Гутенбруновом делу *Велика швапска сеоба* (*Der Grosse Schwabenzug*), могле бити *Сеобе* Милоша Црњанског (Бешлин, 2004: 185).

Ото Алшер (1880-1944) рођен је у Перлезу, основно образовање је стекао у Оршави, после чега је похађао Графичку школу у Бечу. Од младости се занимао за фотографију и определио за новинарски позив. Од 1910. до Првог светског рата живео је у Будимпешти, где је писао за *Пеиштер Лојд* и *Будапеиштер тагблат*. По избијању рата био је мобилисан и рат је провео у Личину (Чешка), Нишу, Будимпешти и Београду. У српској престоници је писао за *Београдске новости* (*Belgrader Nachrichten*), лист аустроугарске окупационе управе. Из овог периода потиче збирка његових фељтона насталих у годинама 1917-1918, а која је објављена тек неколико деценија касније под именом *Београдски дневник* (*Belgrader Tagesbuch 1917-1918*, Bukarest 1975). Ту је Алшер изнео низ занимљивих запажања о Србима, из којих се може видети да је имао одређених симпатија према непријатељској страни. Са одушевљењем и елегантним немачким језиком писао је о српској народној епизи, кухињи, обичајима, начину живота Београђана и уопште, Срба. Након рата је боравио неко време у Будимпешти, али је убрзо прешао у Темишвар, где је почео да пише за дневни лист *Deutsche Wacht* (*Немачка стража*). Новембра 1922. постао је стални сарадник новосадског *Deutsches Volksblatt*-а, који је често објављивао његове фељтоне. Поред тога је уређивао и писао за бројне немачке листове у Румунији. Често је мењао место становања (Оршава, Грацка, Темишвар). Интерниран од стране Црвене армије пред крај рата, умро је 1944. године у логору у Тиргу-Жиу.

Најзначајнија Алшперова дела настала су пре Првог светског рата: романи *Ја сам бегунац* (*Ich bin Flüchtling, 1909*) и *Гоган и животиња* (*Gogan und das Tier, 1912*), те збирке новела *Мукотрпни и оптерећени* (*Mühselige und Beladene, 1910*), *Циганин* (*Zigeuner, 1914*) и *Како живимо и како смо живели* (*Wie wir leben und wie wir lebten, 1915*). Из периода 1918-1933. потиче збирка прича под називом *Животиња и човек* (*Tier und Mensch. Geschichten, 1926*), која је чак преведена на холандски (Scherer, 1985: 242). У погледу тематике коју је обрађивао у својим делима, Алшпера често пореде са Џеком Лондоном, будући да је настојао да прикаже „исконску, неискварену природу, разумевање животињске душе и дух људи чврсто повезаних са природом“; ове последње видео је у Циганима (Scherer, 1985: 242).

О Оту Алшперу писао је Вилхем Шнајдер 1936. године: „Алшер је један од најбољих портретиста животиња у укупној немачкој књижевности. Његове приповетке о животињама попуњавају празнине у немачкој књижевности везане за ову тему.“ (Schneider, 1936: 240).

Петер Јунг (1887-1966) је несумњиво најплоднији завичајни песник Подунавских Шваба – за живота је написао близу 12.500 песама, које обухватају 92.500 стихова (Jung, 1993: 20). Основну и средњу школу похађао је у Хацфелду, свом родном граду, где се настава одржавала на мађарском језику. Од малих ногу показао је љубав према немачком језику, књижевности и банатском завичају. Иако талентован, услед недостатка материјалних средстава није могао да заврши школовање. Као дванаестогодишњак послат је у Будимпешту код рођака, где је похађао трогодишњу трговачку школу (1899-1902). Ту се упознао са најзначајнијим делима светске књижевности: читао је грчке и римске класике и дела енглеске, француске, немачке, шпанске, италијанске, руске, скандинавске и нарочито завичајне књижевности. До Првог светског рата остао је у Будимпешти, где је радио као секретар у разним предузећима и књижар. У Првом светском рату учествовао је у борбама у Галицији и на италијанском фронту. После рата се вратио у Хацфелд (1919), који је припао Краљевини СХС. Ту је започео богату новинарску каријеру, поставши дописник бечкеречког *Neue Zeit-a* и новосадског *Deutsches Volksblatt-a*, у којима је објављивао своје песме. Активно је учествовао у раду Културбунда – био је секретар тамошњег месног огранка (Rasimus, 1989: 21). После

Другог светског рата радио је још неко време као новинар, да би се пензионисао 1953. Умро је у свом родном граду 24. јуна 1966. године, где је и сахрањен. Три и по деценије касније, 2001. године ту је свечано откривена његова биста и објављена књига под називом *Петер Јунг / Ти, мој завичају, мој Банату*.

Један од најзначајнијих песника Немаца на југоистоку Европе, Јунг је своју стваралачку снагу црпео из живота банатских Шваба. „Николас Ленау пронашао је у њему достојног наследника“ (Jung, 1993: 22). Јунгово стваралаштво било је борба за спознају темеља народног бића; Њега су чиниле топла приврженост природи банаског завичаја и моралним вредностима његових становника: језику, ношњи, марљивости, стваралачкој радости, честитости, поштењу, обичајима...(Jung, 1993: 20-21).

Свој огроман стваралачки опус Јунг је сам поделио у томове, а ове у циклусе. Његова заоставштина садржи два велика тома: песме световног и песме религиозног карактера. Они заједно чине већ поменути цифру од близу 12.500 песама, чему треба додати још несређене пригодне песме, бројна писма и фелтоне, расправе, извештаје и новинске чланке, који претресају разна политичка, привредна, друштвена и културна питања (Jung, 1993: 20-21).

Конрад Јакоб Штајн (1878-1948) рођен у Францфелду (данашње Качарево) пронео је славу свог родног села међу Подунавским Немцима стварајући под псеудонимом „Франц Фелд“. Од 1889. до 1893. похађао је нижу гимназију у Панчеву, од 1893. до 1897. вишу гимназију у Пресбургу (Братислави). Студирао је германистику, географију и историју у Бечу, Лајпцигу, Јени и Будимпешти. Кратко време је предавао у Темишвару, где је 1905. денунциран под оптужбом да је пангерман. Преселио се у Аустрију, где се активно бавио књижевним радом и публицистиком до краја живота. Био је суоснивач Савеза немачких студената из земаља мађарске круне. Умро је 1948. у Грацу.

Штајново стваралаштво било је у целости посвећено књижевности, осим писања, бавио се и историјом књижевности и превођењем са мађарског језика. Мотиве за своја дела налазио је у сеоском животу банатских Шваба. Међу најзначајнија дела убрајају се: *Лена Магелана (Die schöne Magelone)*, *Две банатске*

сеоске приповетке. „Ударац песницом“ и „Године шегртовања мајстор-Кристијана“ (*Zwei Banater Dorfgeschichten. „Faustschlag“ und „Meister Christians Lehrjahre“*), Јоглове љубавне бриге. Прича из Баната (*Joggl's Liebessorgen. Eine Erzählung aus dem Banate*), Сељачка част. Једна сеоска трагедија (*Bauernehre. Eine Dorftragödie*), Сенке- две новеле: „Летња љубав“ и „Крај једног банатског песника“ (*Schatten. Zwei Novellen: „Sommerlieb“ und „Das Ende eines Banater Dichters“*), роман Сељачка грофица (*Die Bauernkompteß*), Други брак Готлоба Штора. Сеоска прича из Баната (*Gottlob Storrs zweite Ehe. Eine Dorfgeschichte aus dem Banat*).

Штајново дело од општег значаја за све Подунавске Немце је књижица под називом *Двадесет и пет година немачког списатељства у Банату. Прилог духовној историји банатских Немаца 1890-1915* (*Fünfundzwanzig Jahre deutschen Schrifttums im Banat. Ein Betrag zur deutschbanater Geistesgeschichte der Jahre 1890-1915*) објављена у *Темшивару 1915. године*. Мада се у њеном наслову спомиње само Банат, овај рад представља прву свеобухватну историју књижевности Подунавских Шваба (Scherer, 1994: 118).

4.1.2. Адам Милер-Гутенбрун и његова улога у буђењу националног идентитета Подунавских Немаца

У обликовању особеног националног идентитета Подунавских Немаца кључну улогу имао је **Адам Милер-Гутенбрун** (1852–1923), најчитанији књижевник, и уједно један од водећих политичара међу Немцима у Угарској. Гутенбрун је свој најчитанији роман *Велика швапска сеоба* (*Der Grosse Schwabenzug*) написао 1913. године и та књига је убрзо постала незаобилазна лектира у немачким кућама. „Како то обично бива, на историјску свест већине становништва академска историографија не утиче ни изблиза толико колико научно-популарна дела или романи“ (Бешлин, 2004: 15)

Упркос наведеној чињеници да је био један од најчитанијих писаца међу Подунавским Немцима, Адам Милер-Гутенбрун, је релативно до скоро био

потпуно непознат српској научној јавности. Ово уопште и не чуди ако се узме у обзир да је и сама етничка група којој је припадао, делила исту судбину. Тек се у радовима новије српске историографије историчара: Бранка Бешлина, Зорана Јањетовића и Филипа Крчмара, објављених у периоду од 1995. до 2012. године, детаљеније говори о значају Адама Милера-Гутенбруна и његовој улози у буђењу националне свести Подунавских Немаца.

У раду Зорана Јањетовића *Mađari, Rumuni i Srbi u glavnim delima Adama Milera-Gutenbruna*, у центру пажње је начин на који је Гутенбрун у свом књижевном опусу приказао припаднике ненемачких народа који су заједно са Швабама попуњавали мултиетнички простор јужне Угарске. Ови (ненемачки) ликови нису готово никада главни и по правилу су сразмерно малобројни, али и неизбежни, између осталог и да би се верно приказала средина у којој живе и делају главни, увек немачки јунаци „Они су често потпорни стубови који носе радњу или бар атмосферу романа“ (Јањетовић, 2001:12). Јањетовићевим радом обухваћено је шест Гутенбрунових најчитанијих дела: *Сумрак идола*, *Звона домовине*, *Мајстор Јакоб и његова деца*, *Велика швапска сеоба*, *Милостиви цар*, *Јосиф Немачки*.

Бранко Бешлин је у научном чланку под називом *Два историјска романа о Подунавским Швабама у 18. веку* детаљно обрадио Гутенбрунов роман *Велика швапска сеоба (Der grosse Schwabenzug)* и утицај који је он имао на национално буђење Шваба у Бачкој и Банату. Ово дело је доживело десет издања и штампано је у невероватних пола милиона примерака. *Швабенцуг* је постао класично дело завичајне књижевности, обавезна породична лектира, једна од оних књига које се усађују у срце и ум. После доласка Хитлера на власт, националсоцијалистичка идеологија се постепено ширила и међу Немцима у расејању. Гутенбрунови романи добили су на актуелности јер су се савршено уклапали у све основне претпоставке учења о „крви и тлу“ – надмоћност аријевске расе као „народа господара“, њену мисију у ширењу културе, мит о сељаштву као чувару расне чистоте и националних врлина. Нацистичка пропаганда на југоистоку истицала је Гутен- бруна као узорног писца (Бешлин, 2012: 677-678).

Историја насељавања представљена је у *Швабенцугу* као велика епопеја о освајању и циви лизовању Подунавља, као херојско доба у прошлости Аустрије и Подунавских Шваба. Слика немачке колонизације у 18. веку какву је дао Гутенбрун

прилично је подсећала на насељавање Северне Америке. „Трудољубиви, отресити сељаци из Баден-Виртемберга, Хесена, Фалачке, који долазе у далеку, дивљу земљу где се мукотрпним радом сукобљавају са ђудима природе и ратују на увек немирној граници према Турцима, умногоме су личили на пионире из романа Фенимора Купера“ (Бешлин, 2009: 333).

Бранко Бешлин је у својим радовима указао и на књижевне паралеле и могуће међусобне утицаје Гутенбруна и Милоша Црњанског, што „представља посебну вредност, будући да ово питање раније није било покретано у науци“ (Антоловић, 2008: 154-155).

Побројани наслови српске историографије само су, међутим, загребали врх огромног леденог брега. Гутенбрунова улога „будуиоца Шваба“ (Erwecker des Schwabentums) и „народног васпитача“ (Volkserzieher), његова књижевна остварења, однос са политичким вођством војвођанских Немаца те слика коју је о њему гајила немачка штампа у Војводини између два рата теме су које остављају још доста простора за истраживање.

Своје списатељство Гутенбрун је недвосмислено ставио у службу својих земљака у Угарској, који су у то време већ деценијама били изложени асимилацији и ваљало их је пренути из националне успаваности; „светиње“ о којима је говорио добрим делом они су већ изгубили, а историјска мисија коју је истицао односила се на њихову улогу носилаца културно-цивилизацијског напретка коју су одиграли у Јужној Угарској у 18. и 19. веку.

4.1.2.1. Адам Милер-Гутенбрун - биографија

Рођен 1852. године у месту чије је име придодао мајчином презимену Милер, Гутенбрун је образовање стицао у Херманштату и Бечу. У младости је, као и већина својих земљака, био изложен мађаризацији и однорођивању, због чега је касније свој књижевни опус ставио у службу националног препорода Подунавских Немаца. Након трогодишњег службовања у Линцу (1873-1876), коначно се скрасио у Бечу, где је радио најпре као новинар, а потом и као директор Рајмунд позоришта (1892-1898) и Кајзер-јубилеум театра (1898-1903). По завршеној Трговачкој академији у Бечу, запослио се као телеграфски чиновник у Линцу. У овом граду ће провести пуних шест година (1873-1879), током којих ће се опробати као новинар и писац. Из овог времена потичу његови први фељтони и драме *Грофица Јудита* и *Проклетство обавезе*.

Гутенбрун се 1880. године трајно настанио у Бечу, где ће током наредне две деценије изградити каријеру књижевника, публицисте и културног посленика. Сарађивао је са бројним листовима, писао фељтоне, књижевне и позоришне критике, непрестано указујући на тешку кризу у коју је запао тамошњи културни живот. Опробао се у различитим књижевним жанровима, пишући највише драме и новеле. Користио је псеудониме „Игнотус“ и „Фигаро“ (Крчмар, 2011: 49).

Истовремено је почео да се интересује за низ веома важних, али за оно време и осетљивих питања у Аустроугарској. Разматрао је проблеме нације и народа, језика, културе и самоопредељења, градећи свој политички, национални и културни поглед на свет. Крајем 80-их година 19. века повезао се са Едмундом Штајнекером, једним од вођа немачког националног покрета у Угарској, са којим ће блиско сарађивати до краја живота. Заједно са њим и још низом других истакнутих Подунавских Шваба (Виктор Оренд, Штефан Крафт, Лудвиг Кремлинг, Ото Алшер, Феликс Милекер итд), радио је на побољшању њиховог положаја и остварењу њихових националних циљева. Међусобна сарадња ће се наставити и након распада Аустроугарске, када дотле јединствено вођство немачког народног покрета буде раздвојено границама њених држава-наследница.

Гутенбрун је веровао „да сваки појединац немачког порекла, без обзира на то у којој земљи живи и које држављанство поседује, треба да се сматра Немцем, у јавном и приватном животу да се као Немац и понаша, те да се као такав свуда и увек потврђује, речју, да буде прожет свешћу о припадности људима „немачког начина“, који творе једну целовиту историјску и духовну целину“ (Weresch, 1975:396). У том смислу, читава немачка нација је схваћена као један живи организам састављен из разнородних делова. Немце у Немачкој и Аустрији Гутенбрун је позивао на прихватање органске повезаности са Немцима у иностранству, и заузимање за њихове културне и језичке интересе, већ у складу са сопственим могућностима (Weresch, 1975: 397).

Гутенбрун је 1905. године кренуо на пут у Банат, који никада није заборавио. Посета завичају 1905. године оставила је на њега дубок и потресан утисак, јер је увидео да су „његове Швабе биле су на најбољем путу да изгубе бране своје сопствене културе и сопственог националног бића“ (Senz, 1940: 46;). Швапска интелигенција је била готово у потпуности мађаризована, а учитељи и свештеници су се међу собом служили мађарским језиком. Стога је Гутенбрун почео да прикупља све појаве швапског народног живота – вредности и обичаје, песме и изреке, умотворине, искуства и историју, те да их обрађује у својим радовима. Иако се већ раније опробао као позоришни писац, славу је стекао својим историјским романима који су настали у првим деценијама 20. века и која су га учинила бесмртним међу својим земљацима.

Најпре је објавио дела *Сумрак идола* (*Gotzendämmerung*, 1908), *Мали Шваба* (*Der kleine Schwab*, 1910) и *Звона домовине* (*Die Glocken der Heimat*, 1911). Потом је уследила трилогија *Од Евгенија до Јосифа* (*Vom Eugenius bis Josephus*) у оквиру које су изашле књиге: *Велика швапска сеоба* (*Der grosse Schwabenzug*), *Милостиви цар* (*Der barmherziger Kaiser*) и *Јосиф Немачки* (*Joseph der Deutsche*). Прва књига ове трилогије, *Велика швапска сеоба*, најпознатије је Гутенбруново дело. Раме уз раме са њим стоји роман из 1918. године *Мајстор Јакоб и његова деца* (*Meister Jakob und seine Kinder*). Последње Гутенбруново велико дело настало је после рата, непосредно пред пишчеву смрт и носи назив *Ленау, песничко срце свог времена* (*Lenau, der Dichterherz seiner Zeit*). Реч је о биографији највећег швапског лирика Николаса Ленауа, коју је Гутенбрун понудио читалачкој публици у три књиге: *Његова очинска кућа* (*Sein Vaterhaus*), *Демонске године* (*Dämonische Jahre*) и *На*

висини (Auf der Höhe). Посебно је у периоду пре Првог светског рата била популарна његова едиција под називом *Швабе на Истоку. Књига немачких песника из Угарске*, у којој је представио најзначајније завичајне писце.

Последње његове године подударају се са почецима политичког и националног организовања Немаца у оквирима југословенске државе. Њихов положај у првим поратним годинама није био нимало лак; нашавши се на „губитничкој“ страни, они су у почетку били лишени политичких права и до примене одредаба мировних уговора требало је да оптирају између останка и исељавања. За то време забележен је низ случајева у којима су њихови истакнутији представници били изложени нападима и малтретирањима (Plautz, 1940: 18)

Међутим, још пре истека рока за оптирање, Немци су почели да се организују по привредним и културним основама, стварајући себи логику за касније (поновно) стицање политичких права. Најпре је 29. септембра 1919. основано *Немачко штампарско и издавачко акционарско друштво* (скраћено ДВАГ – *Deutsche Druckerei- und Verlags Aktien Gesellschaft*). ДВАГ је убрзо покренуо најзначајнији (и једини) дневни лист Немаца у Војводини – *Deutsches Volksblatt*, који је одмах постао „гласник немачког националног покрета у Југославији“ Напори његове редакције да се оформи једна организација која би обухватила све Немце у Југославији резултирали су 22. јуна 1920. године оснивањем *Швапско-немачког просветног савеза (Schwäbisch-deutsche Kulturbund)* са седиштем у Новом Саду. Гутенбрун је одмах поздравио оснивање Културбунда, уз напомену да су Швабе у новоствореној југословенској држави нашле свој нови завичај. Одржавао је везе са челним људима ове организације и великодушним прилозима помагао њихове напоре да **изграде мрежу немачких библиотека** (подв. С. Ћ.). С друге стране, настављајући посао на националном освешћивању започетом уочи Првог светског рата, вођство Културбунда је изабрало управо Гутенбруна за, условно речено, „националну икону“ Шваба и активно почело да ради на промоцији његовог лика и дела“ (Крчмар, 2011: 57).

Гутенбрун није поживео још дуго након свог 70. рођендана. Тешко оболео, преминуо је у Бечу 5. јануара 1923. године и сахрањен је три дана касније на тамошњем Централном гробљу. Вест о његовој смрти брзо се проширила, а *Deutsches Volksblatt* објавио ју је на насловној страни. У ударном чланку о

Гутенбруновој смрти Бруно Кремлинг је записао: „Ово је непојмљива вест и поражавајућа, горка истина, која брзо и са стравом пролази кроз сва швапска насеља у Југославији [...] Јер он је био наш! Наш, читавог живота, телом и душом! Утро је пут швапском народу југоисточне Европе и био најватренији заговорник његове посебности; уздигао га је са дна народне поспаности до поносне самосвести о особености тог племена...“ (Deutsches Volksblatt, 9.1.1923)

Гутенбрунови романи су популаризовани и објављивани у наставцима и одломцима, и на Немце се апеловало да „поштују завичајне писце и читају књиге великог мајстора“, уз напомену да **„не сме бити немачке библиотеке без Гутенбрунових дела“** (подв. С. Ћ.) (Deutscher Volkskalender für das Jahr 1925, 38) ; у Новом Саду је децембра 1919. године отворена немачка књижара у Менратовој палати, која је, поред бројних немачких књига и часописа, у свом асортиману имала сва Гутенбрунова дела (Plautz, 1940: 26).

Иако је читав свој радни век провео у Бечу, Гутенбрун је међу Швабама у Војводини (и међу Немцима на југоистоку Европе уопште) слављен као истински национални херој. Овдашња немачка штампа славила га је као „Учитеља народа“, „Архишвабу“ и „швапског Хомера“. Поставља се питање шта је то у Гутенбруновом стваралаштву утицало да буде тако цењен и поштован од стране својих земљака. Ф. Хилкене је пружио кратак и садржајан одговор на то питање: „Он је увео наш народ у књижевност [...] Поетски је уздигао нашу срећу и наш бол, наше родитељске куће, наш завичај, наша поља и њиве, наше сељаке и учитеље, наш читав начин живота обавио песничким мирисом, тако да смо тек са њим постали свесни колико то све волимо“ (Volkswart, 9, okt – dez. 1934, 1).

Гутенбрунов циљ је био да књижевним делима пробуди успавану националну свест и подстакне замрли национални понос својих подунавско-швапских земљака који су у последњој трећини 19. и првих деценија 20. века били изложени снажном мађаризаторском притиску угарских власти, школе и цркве. Гутенбрун је себи ставио у задатак да кроз своја дела скрене пажњу својим сународницима у завичају на њихове заслуге и достигнућа у изградњи и модернизацији Угарске после ослобођења од Турака крајем 18. и почетком 19. века, и да истовремено јавности у Немачкој и Аустрији скрене пажњу на

„денационализаторски притисак“ (Janjetović, 2001: 1) који се вршио на Немце у његовом завичају.

4.2. Ликовна уметност у изградњи националног идентитета Подунавских Немаца у Банату

„Моја делатност као сликара била је углавном усмерена на то да мојим земљацима савесно учиним доступним, у лако разумљивој форми, слике са мотивима равнице и банатског народног живота“

Штефан Јегер (1877-1962)

Када говоримо о значају и улози уметности у обликовању и изградњи националног идентитета Подунавских Немаца, не можемо да заобиђемо ликовну уметност, и дело Штефана Јегера *Насељавање Немаца у Банат (Einwanderung der Deutschen in das Banat)*. Ова историјска композиција први пут је изложена 1906. године, читаву деценију после својих пандана у мађарском, односно српском сликарству *Улазак Арпада у Панонију (Honfoglalás)* Михаља Мункачија (Munkácsy Mihály) и *Сеоба Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем* Паје Јовановића. Није случајно да је Јегер рад на својој слици отпочео управо у време када су Швабе почеле са организовањем своје странке. Наручилац није био ни политички утицајан ни богат као угарски Сабор или српски патријарх. То је била сеоска општина Гертјанош (Gertianosch, данас Cărpiniș), смештена између Темишвара и Жомбоља. Један од главних иницијатора да се наручи композиција са мотивом колонизације био је угледни и предузимљиви општинар Јохан Резер (Röser), који ће исте године бити изабран за потпредседника новоосноване Немачке народне странке у Угарској – 1913. био је оснивач Немачког сељачког савеза (Schödl 2002: 349–454). Средства за плаћање слике сакупљена су добровољним прилозима.

Јегер је насликао триптих, слику у три дела, од којих је сваки приказивао по једну сцену са мотивима колонизације Немаца у Банат: лева носи назив *Сеоба*, средишња *Одмор*, а десна *Долазак*.

Сеоба приказује групу људи, жена и деце у народној ношњи, различитих година на њиховом путу до новог завичаја. Неки корачају са штаповима, неки носе путне завежљаје, а жене на леђима носе децу. Лево у предњем плану један од путника положио је ногу на чворновато дебло и сређује своју обућу. Централни део композиције приказује колонисте на одмору – они стоје, седе и леже на земљи; у средини слике окупљени су око логорске ватре. Човек у позадини лево шеширом поздравља приспеле путнике, док су у првом плану мајке са децом. Трећом сликом, под називом *Долазак*, доминира појава комесара за колонизацију који групи досељеника показује напола саграђене куће. Он је одевен у грађанско одело, за разлику од колониста који су у народној, сељачкој ношњи. У руци држи папир, по свој прилици план насеља или можда уговор о насељавању. Ови детаљи (одело и документ) указују на представника државе и њене моћи.

Све три сцене триптиха одигравају се у равничарском, мочварном пределу налик степи. Небо је тамно, а дрвеће указује на касну јесен или рано пролеће. Ношња колониста говори да међу њима има Аустријанаца, Рајњана, Хесенаца, Шварцвалђана, и других. Ликови, предмети и пејзаж су приказани реалистично, а изрази лица се јасно распознају. Очигледно се сликар потрудио да читаву сцену прикаже верно и искрено.

Упркос мањим нелогичностима на слици које се лако могу уочити, Јегер је на једној густо збијеној композицији овековечио читав процес насељавања Немаца на простор јужне Угарске у 18. и 19. веку. Не само да је одговорио захтевима национално пробужених Шваба онога времена, него је истовремено створио икону банатско-швапског (и уопште, подунавско-швапског) идентитета, која је до дан данас остала најупечатљивији визуелни израз њиховог историјског бића (Glass, 2008). Двадесетих и тридесетих година прошлог века Јегеров триптих штампан је у небројеним примерцима и под разним насловима (*Сеоба Немаца у Банат*, *Сеоба Подунавских Шваба у 18. веку*, *Сеоба Немаца у Угарску* итд). На стотине репродукција триптиха нашло је у своје место у швапским гостионицама и сељачким и занатлијским кућама, у Банату, али и шире. Једнако као и Гутенбрунови

романи, Јегерова слика *Насељавање Немаца у Банат* распаљивала је успавани национални жар Шваба и постала неутуђиви део њиховог идентитета.

4.2.1. Штефан Јегер – биографија

Потомак немачких колониста који су се почетком 19. века доселили у Банат (у данашње Наково, на граници са Румунијом), Штефан Јегер је рођен 1877. у Ченеју у Торонталској жупанији. Основну школу похађао је у родном месту, а затим наставио образовање у приватној грађанској школи у Темишвару. Као шеснаестогодишњак је отишао у Сегедин, где је, према замислима оца требало да усаврши знање мађарског језика, како би касније напредовао у државној служби. Јегер је, међутим, показивао више интересовања за цртање, па је након две године уписао Уметничку школу у Будимпешти. Ту се задржао од 1895. до 1899, иза чега је путовао по Аустрији, Немачкој и Италији. Након кратког боравка у Ченеју и смрти оца 1901. године, вратио се у Будимпешту, где је радио слике по наруџбини (углавном копије и композиције са религијским садржајем).

Прву велику поруџбину добио је 1906., управо од месних власти у Гертјаношу, на тему досељавања Немаца у Банат. Јегер је израдио прву верзију слике у Будимпешти, која је, међутим, имала недостатке: немачки колонисти нису приказани у оновременој одећи. Наручиоцима су се, међутим, допали идеја и начин на који је Јегер представио колонизацију, па су прикупили новац који је уметнику омогућио да оде на друго студијско путовање у Немачку, како би проучио народну ношњу (Podlipny-Nehn, 1972: 9). Након изложбе у Гертјаношу, када је слика свечано откривена, било је јасно „да су Швабе нашле свог уметника“ (Podlipny-Nehn, 1972: 13).

Златни период Јегерове завичајне уметности обухвата период од 1930. до 1940. године. Небројене слике (нажалост, често и недатиране) и стотине скица пружају увид у неисцрпно богатство народног живота банатских Шваба: ношње, народних празника и обичаја, куће и дворишта, сцена из рада, а нарочито је често сликао сцене кирваја (црквене славе), чиме његови радови представљају одличан извор за етнологију (Volkskunde). Целокупан Јегеров опус може се класификовати

у неколико група: 1) банатски пејзажи; 2) сцене рада; 3) кућа и двориште (швапско сељачко газдинство); 4) мртва природа; 5) портрети; 6) аутопортрети; 7) народна ношња; 8) обичаји; 9) сцене кирваја (црквене славе) и других народних празника; (Podlipny-Hehn, 1972: 20-30). У својим радовима представио је орање, сејање, жетву, вађење кромпира, бербу грожђа, кукуруза, повратак кући са поља, сцене са пијаци, најразличитије направе (почев од најпримитивнијих дрљача до млатилица и старинских пегли). У том смислу, Јегер се оправдано сматра најзначајнијим сликаром Подунавских Шваба. Сликао је и пејзаже, у нешто мањој мери портрете. Умро је 1962. године у Хацфелду.

Велики догађај за ликовну уметност војвођанских Шваба у међуратном периоду била је прва немачка уметничка изложба у Новом Саду, организована 1931. године од стране Културбунда. Она је изазвала велико интересовање како у земљи, тако и у иностранству, па је већ следеће, 1932. године, приређена нова изложба, која је показала да су швапски уметници „свесни значаја свог рада за народ и уметност, те да су сазрели у уметничком смислу“ (Podlipny-Hehn, 1972: 30).

Приметно је да су у последње време учињени и први покушаји да се оживи уметност Шваба у домаћим оквирима. Поред већ поменутих изложби Јожефа Пехана у Врбасу (1998) и Бачком Брестовцу (2005) у част Себастијана Лајхта, у Инђији је 2008. године одржана изложба радова Оскара Зомерфелда. Такође, ваља споменути и две изложбе новијег датума, које нису толико биле посвећене швапској уметности, колико Швабама на простору Војводине уопште. Обе су одржане у Новом Саду у свега годину дана. Прва је носила назив *Једна новосадска прича. Немци нашег града* (2008), а друга *Завичај на Дунаву. Суживот Срба и Немаца у Војводини* (2009).

4.3. Српско-немачки узајамни културни утицаји у Банату

Како смо већ писали, на простор Баната су током 18. века у три велика колонизациона таласа насељавани Немци из разних крајева Немачке, који су временом стекли заједнички назив, Подунавске или Банатске Швабе. Кроз суживот

са припадницима других народа који су живели у Банату, пре свега, Србима, Румунима и Мађарима, развила се жива културна размена. Немци су на староседеоце пренели тековине западноевропске културе, док су од домаћег становништва примали утицаје који су им омогућили лакши живот у новој средини. У овом поглављу приказаћемо узајамне културне утицаје Срба и Немаца, како на пољу материјалне културе (култура одевања, начин грађења кућа, кулинарство), тако и на пољу духовне културе (језик, књижевност, уметност, политичко организовање, културно удруживање). Покушаћемо да објаснимо како је заједнички суживот утицао на креирање културног идентитета сваког од појединих народа, као и на стварање јединствене свакодневне културе Баната као мултиетничког региона.

Крајњи резултати поменутих колонизационих процеса огледали су се, пре свега, у привредном и културном уздицању до тада запуштеног простора, као и изградњи и присуству снажног немачког елемента на том подручју. Немачки досељеници су са собом донели тековине западноевропске културе и пренели их староседеоцима, али исто тако су и примали од домаћег становништва утицаје који су им омогућили лакши живот у новој средини. „Некад су се српски и немачки утицаји преплитали, стварајући нови квалитет. При свему томе улога хабзбуршких власти, које су добрим делом одређивале начин живота поданика свих националности, није нипошто била занемарљива“ (Јањетовић, 2009: 20). У даљем тексту даћемо преглед неких од тековина материјалне и духовне културе које су биле предмет размене међу српским и немачким становништвом на простору Баната.

4.3.1. Културни утицаји на пољу материјалне културе

Од самог насељавања Немаца на простор Баната, постојали су услови за плодну размену, пре свега у домену свакодневног живота. „До културног трансфера долазило је и кад је реч о гајењу одређених биљака и животиња, коришћења пољопривредних алатки и метода, припремања хране, израде и усвајања неких одевних

предмета, изградње и уређења куће, али и (дакако касније) у оснивању задруга, штедионица и политичком понашању“ (Јањетовић, 2009: 21).

4.3.1.1. Формирање села и начин грађења кућа

Један од проблема које је са собом доносило насељавање великог броја колониста на нову територију било је питање њиховог смештаја. Од средине 18. века, у време терезијанске и јозефинске колонизације, колонизовано становништво смештало се или у већ постојећа или у новооснована насеља на слободном земљишту. Нова и реконструисана насеља су се, на основу планова војних и коморских инжењера, градила по прецизним упутствима колониистичких власти. Тако је дошло до збијања насеља, тј. „ушоравања села“. Осим облика насеља, „облик куће и начин њене градње су типизирани и подређени урбанистичкој концепцији која је произилазила из апсолутистичког схватања индивидуалне слободе“ (Šekarić, 2009: 122). Основне смернице за изградњу насеља биле су одређене упутствима која су дата у *Главној инструкцији о импонулацији* 11. јануара 1772. године. Учесници средње терезијанске колонизације (1749–1772) добијали су 40 форинти по породици и сву грађу за кућу коју је требало да направе на местима одређеним за насеље.

Још увек су присутни различити ставови о томе у којој мери је немачка колониистичка кућа била под утицајем архитектонских стилова из крајева порекла новопридошлог становништва, а колико под утицајем модела затечених у јужној Угарској. Ипак, „паралелни развој колониистичке и аутохтоне куће овог подручја током 18. века указује на то да је као прототип колониистичке куће послужила кућа локалног становништва, која је интервенцијом инжењера добила извесну систематичност у начину градње, врсти материјала, положају и просторном уређењу“ (Šekarić, 2009: 124). Тако су спајањем најнапредније урбанистичке праксе и аутохтоног народног градитељства настале нове варијанте стамбених објеката – развијене од земуница, преко једноделних зграда, до великих стамбених објеката 19. века.

4.3.1.2. Култура одевања

Ношња је оно по чему је некада било најлакше препознати припаднике разних народа. То је важило посебно за свечану одећу, док је радна одећа била доста слична. При томе су Немци, познати по својој практичности, углавном брзо оставили своју народну ношњу и прихватили одећу локалног становништва, која је била боље прилагођена климатским условима у новој средини. На ногама су лети носили папуче, или опанке, које су Швабе звале 'Oranken', 'Opintsch', 'Patschker' или 'Schleicher'. Опанци су били јефтине, и зато врло омиљени и код штедљивих Шваба. Од зимске одеће, преузели су шубаре и бунде. Тако су, како сматра једна ауторка, немачке жене од Српкиња презеле ношење мараме на глави. Од женских одевних предмета које су Немице презеле, посебно је важан ћурак ('Tschurak'), кратка украшена јакна турског порекла. (Јањетовић, 2009: 27-28).

Из овога се види да су Немци-колонисти у одевању преузели много више од својих комшија Срба, Румуна и Мађара, него обрнуто. Од Немаца су остали народи у Војводини преузели „плаве ланене радне кецеље и дрвене клопке“. Колонизација Немаца, али и немачки културни утицај који су са собом донеле аустријске власти, значајан је моменат у обликовању војвођанских ношњи. „Уобичајени су били следећи називи: *лајбл* (Das Leibel) – горњи дебљи капут, *рекла* (Röckel) – блуза, *пруслук* (Brustlik) – прслук, *хузне са хоснтрегерима* (die Hosen und Hosenträger) – панталоне са трегерима, *итримфле* (die Strimffe) – чарапе и слично“ (Јањетовић, 2008: 222). Немачки колонисти су са собом донели одевне предмете и одређене материјале, због којих су војвођанске ношње добиле одлике средњоевропске одевне културе, која је већ посредно била прихваћена преко мађарског утицаја.

4.3.1.3. Кулинарство

Исхрана једног народа, као несумњиви део његове материјалне културе, подложна је разноврсним утицајима који се испољавају на различите начине и зависе од природних (географских, климатских, орографских, хидрографских) услова у којима народ живи, од нивоа достигнутог материјалног развоја, религијских, социјалних, економских и политичких чинилаца, страних утицаја и слично (Мартинов, 2004: 11). Међусобним мешањем настала је врло особена, добрим делом регионално, а не национално обојена кухиња. Тако су, на пример, „Немци од Срба преузели оријентално јело сарму, која је постала врло омиљена. Преузели су и 'право српско јело', чорбаст пасуљ, који је такође постао врло распрострањен. Поред тога, швапске жене су правиле пите, погаче, ђувеч, пекмез и друго што су научиле од српских комшиница. Размене је било и у погледу пића: Немци су донели пиво, а од Срба и Румуна преузели разне врсте ракије ('Raki')“ (Јањетовић, 2009: 29).

Немачки колонисти су били преносиоци бечких и других средњоевропских кулинарских утицаја, који су у великој мери обогатили кухињу средњег Подунавља. Ови утицаји до данас представљају основу војвођанске кухиње. Немци су били посредници у преношењу разних врста супа, резанаца, кнедли и јела од теста, сосова, прилога, разних врста салата, колача, торти и штрудли. Нека од ових јела нису била изворно немачка већ француска, али су у наше крајеве дошла немачким посредништвом. Дакле, непосредни немачки утицаји на исхрану Срба у Банату огледали би се у „увођењу нових, дотад непознатих јела; проширивању сировинске основе за припремање оброка (увођење у исхрану нових врста меса, поврћа, воћа, зачина и сл.); увођењу новог начина припреме и конзервације хране (динстање, поховање, саламура, кување воћа – компоти и сл.); фиксирању распореда оброка у складу са годишњим добима и сезоном пољских радова (доручак, ручак, вечера, ужина); увођењу у употребу нових, модерних средстава за справљање, служење и конзумирање хране (метални есцајг уместо дрвеног, порцеланско посуђе, модле, радле и сл.); увођењу хигијенских навика пре и после обеда; у постављању стола.“

4.3.2. Културни утицаји на пољу духовне културе

Бурна историјска прошлост Баната и заједнички живот многих народа условили су висок степен међусобних културних утицаја који су током векова створили јединствен синкретички културни простор. Током дугог периода заједничког живота, развила се жива културна размена и на пољу духовне културе, пре свега у језику, зазим у литерарном, ликовном и музичком стваралаптву, као и у културном организовању различитих народа који су живели на простору Баната.

4.3.2.1. Узајамни утицаји у језику

Вишевековни суживот Срба и Немаца на простору Баната оставио је знатних трагова и у језику припадника оба народа. „Већина германизама који су ушли у српски језик дошла је баш из подунавско-швапских дијалеката, или швапским посредништвом“ (Тривунац, 1937: 79). То, међутим, не значи да језички утицаји нису ишли и у обрнутом смеру. Главна разлика је била у томе што велики број речи преузетих од Срба никада није постао општеприхваћен, односно често су поједине речи преузимање само у једном или неколико немачких насеља, док су у другима остајале непознате. Такође, за разлику од германизама, ретко која српска реч је успела да уђе у немачки књижевни језик. „Нарочито пада у очи велики број страних речи које су нам дошле преко Немаца; оне јасно показују да су Немци, поред утицаја који су вршили на нас својом властитом културом, врло често били посредници између нас и културе других народа, нарочито народа западне Европе“ (Тривунац, 1937: 79).

4.3.2.2. Књижевност

У обликовању особеног националног идентитета Подунавских Немаца кључну улогу имао је Адам Милер-Гутенбрун (1852–1923), најчитанији књижевник а уједно и један од водећих политичара међу Немцима у Угарској. Мање познат, али врло популаран у своје време био је и Карл фон Мелер (Karl von Möller).

Обојица су писали историјске романи, који су били најзаступљенији и најомиљенији жанр међу читаоцима. Гутенбрун и Мелер били су врло плодни ствараоци и написали су по неколико романа чија се радња дешава у 18. веку, означеном као „херојском добу“ Подунавских Немаца. Гутенбрун је свој најчитанији роман *Велика швапска сеоба (Der Grosse Schwabenzug)* написао 1913. и та књига је убрзо постала незаобилазна лектира у немачким кућама. „Како то обично бива, на историјску свест већине становништва академска историографија не утиче ни изблиза толико колико научно-популарна дела или романи“ (Бешлин, 2004:184).

Гутенбрунове књиге, пре свега *Der Grosse Schwabenzug* имале су пресудну улогу у обликовању особеног националног идентитета Немаца у Подунављу, указујући им на њихово место и улогу које су имали у прошлости свог народа и региона у коме су живели. Слика Немаца у Банату, али и њихових суседа, Мађара, Румуна, Срба, какву је створио Гутенбрун, представљала је стереотип који су следили и други књижевници, али и многи историчари.

Најистакнутији Гутенбрунов следбеник Карл фон Мелер (1876–1943) прославио се већ својим првим романом *Вршачко јуначко дело (Der werschetzter Tat)*, који се појавио 1936. године, а који су ондашња публика и критичари савњивали са „Швабенцугом“. У раду нашег познатог германисте Миљана Мојашевића *Југословени у немачком роману између Првог и Другог светског рата уз осврте на раније доба*, Гутенбрун и Мелер су поменути на крају чланка, у неколико редова: „Било би интересантно проучити однос према темама с југословенског терена и код банатских Немаца који су писали на немачком и видети како се одразио лик југословенског човека и југословенског терена у њиховим делима, почев од Адама Милера-Гутенбруна, који на пример, у свом роману ‚Götzendamerung‘ описује тешку судбину националних мањина под мађарском влашћу, првенствено Немаца а затим Срба и Румуна, па преко шовинистички неинфицираног Ј. Е. Пропста и О. Алшера до Карла фон Мелера који у свом роману ‚Grenzen Wandern‘, пишући о банатским Немцима пише и о Србима, али већ и о Србима као властодршцима у односу на немачку националну мањину у Банату“ (Мојашевић, 1952: 330).

Гутенбрунови и Мелерови романи представљају вредан и обиман материјал за истраживање, јер говоре о једној мултиетничкој средини, пружајући слику свих народа који су у тој средини живели. Преко ових романа могуће је и истражити међусобне српско-немачке књижевне утицаје, јер постоје претпоставке да би пандан Гутенбруновом делу *Велика швапска сеоба (Der Grosse Schwabenzug)*, могле бити *Сеобе* Милоша Црњанског (Бешлин, 2004: 186).

4.3.2.3. Политичко организовање

С обзиром на то да су насељавани из разних крајева Немачке, говорили су различитим дијалектима, били су подељени на католике и протестанте, а живели су у изолованим сеоским заједницама, и углавном окренути материјалном напретку, Немци су дуго заостајали за националним и политичким развојем околних народа у Угарској. То су били разлози због којих су крајем 19. века све више постајали плен мађаризације. И док су у погледу материјалне културе и радних техника и навика Немци углавном били „учитељи“ Србима, Срби су неоспорно били узор и подстицај Немцима за брже национално освешћивање и политичко ангажовање.

До националног освешћивања Подунавских Немаца дошло је крајем 19. и почетком 20. века. Окосницу националног покрета чинили су Едмунд Штајнекер (EdmundSteinecker) и Адам Милер-Гутенбрун (Adam Müller-Guttenbrunn), који су 1897. године покренули *Deutsches Tageblatt für Ungarn (Немачки дневни лист за Угарску)*, чиме је утрт пут политичком организовању (Bešlin, 1999). Они су окупили око себе групу истакнутих сарадника (Лудвиг Кремлинг (Ludwig Kremling), Артур Корн (Arthur Korn), Фердинанд Ристер (Ferdinand Rüster), Ото Краусе (Otto Krause), и други), који су даље носили национални покрет Подунавских Немаца. Ова група је развила своју активност у Бечу и Будимпешти, али и у градовима јужне Угарске густо насељеним немачким живљем (Вршац, Бела Црква, Нови Сад, Кикинда, Апатин, Темишвар, итд).

Врхунац њиховог политичког организовања било је оснивање Немачке народне партије у *Угарској (Ungarländische Deutsche Volkspartei)*, 1905. године у Белој цркви. Програм партије написао је Едмунд Штајнекер. Њиме су тражени:

неометани услови за развој немачке културе, језика и народности; слободна употреба немачког језика у општинским и муниципалним управама; неограничена употреба немачког језика у цркви и школи; законско регулисање права политичког збора и договора не само Немаца, него и других народности; слобода штампе, и друго.

У Новом Саду је 20. јуна 1920. године, одржана оснивачка скупштина *Швапско-немачког просветног савеза (Schwäbisch-deutsche Kulturbund)*, који ће кроз читав међуратни период представљати централну националну организацију Немаца у Краљевини СХС. Савез се декларисао као неполитичка организација која се залаже за духовне, етичке, моралне, друштвене и културне потребе немачке мањине и њено просвећивање путем неговања језика, ширења књига, оснивања библиотека и других васпитних установа, предавања. Иако се чврсто истрајавало на овим становиштима, Културбунд је „сумњичен као претходница пангермаског експанзионизма и, као такав био изложен нападима југословенских националиста и повременом притиску власти“ (Bešlin, 2001: 16).

4.3.2.4. Културно удруживање

Привредни развој градова крајем 18. и почетком 19. века давао је снажан импулс развоју грађанства у свим деловима Хабзбуршке монархије, па и на подручју данашње Војводине. Овај друштвени слој постао је носилац напредних идеја и основа новог друштвеног и духовног развоја свих народа који су живели на овим просторима. У циљу свеопштег духовног просвећивања, „већина народа у Монархији оснива своје националне институције, развија просвету, подстиче стварање уметничких дела инспирисаних темама из националне прошлости“ (Otić, 2009: 188).

Већ у првој половини 19. века у Војводини су осниване читаонице, које су биле носиоци културног и просветног живота. Читаонице, односно читалишта су била „културне иснтитуције, које су у одређеним историјским условима обављале

значајну просветну, образовну и политичку активност. Читалишта су еволуирала од првобитног друштва за читање новина, међусобог састајања и размене информација, до политичких центара ангажованих на буђењу и неговању националне свести. У српским читаоницама су одржаване *беседе*, на којима су често извођени позоришни комади и рецитације, а у оквиру њих су деловали хорони, играчки ансамбли и тамбурашки оркестри.

Шездесетих година 19. века у свим већим местима се оснивају дилетантске позоришне трупе. Поред Немаца, богат позоришни живот на овом подручју имали су и Мађари и Срби. Путујућа дилетантска позоришта из других делова Монархије су, такође, извршила значајан утицај на развој позоришног живота у Војводини.

Музичко стваралаштво у Војводини је већ од првих деценија 19. века било у сталном успону, а шездесетих година су сва већа места имала певачка друштва, која су изводила црквене и народне песме, али и композиције домаћих и страних аутора. „Певачка друштва често су била носиоци културних догађања једног града и зато су била веома значајна за целокупан његов друштвени живот; имали су их припадници свих народа на овом подручју, који су и на овај начин чували своју традицију и национално обележје“ (Отић, 2009: 190).

Подунавске Швабе су имале значајну улогу у прилагођавању Срба и других народа у Банату западноевропском обрасцу живљења. Културни утицаји и прожимања текли су двосмерно. Локално становништво је, живећи дуже у овим крајевима, познавало климатске, педолошке и географске одлике свог завичаја, локалну флору и фауну, и уопште поседовало знања која су била од користи досељеницима. Са друге стране, Немци су са собом донели тековине западноевропске културе и технолошке иновације, што је довело до плодне културне размене у многим областима свакодневног живота (гајење одређених пољопривредних култура, увођење механизације, припремање хране, израда и усвајање нових одевних предмета, изградња и уређење насеља и кућа, и друго).

На пољу духовне културе утицај Немаца је био слабији и у томе су их Срби надмашивали, што је разумљиво јер су управо ови крајеви били жариште српског интелектуалног живота. Измешани са другим народима, Немци су развили су један

изразито индивидуалистички начин живота, при чему је осећање заједништва ретко прелазило границе места у коме су живели. У време националног буђења које је захватило остале народе Хабзбуршке монархије, Немци су остали по страни. Живели су углавном на селу или у мањим градовима. Њихова малобројна интелигенција напуштала је завичај и гравитирала ка Бечу, не показујући много интересовања за рад на просвећивању својих сународника. Тек са појавом Адама Милера-Гутенбруна, и његовим радом на националном буђењу и политичком освешћивању, Немци хватају корак са осталим народима у окружењу и политички се организују. Током два века заједничког живота на територији Баната, створен је јединствен регионално обојен културни простор, у коме су владали толеранција и миран суживот различитих народа и култура, при чему је сваки народ неговао властити културни идентитет поштујући при томе друге народе и културе.

5. Оснивање читалишта и јавних библиотека

*Књига је вреднија од свих споменика украшених сликама, рељефом и дуборезом, јер она сама гради споменике у срцу оног ко је чита
– Египатски запис*

Библиотеке као „куће памћења“ својом основном функцијом сакупљања, обраде и чувања знања, представљају одраз колективног идентитета заједнице у којој су настале. Приватне библиотеке, са друге стране, одражавају лични идентитет својих власника, и отварају нам видике у њихов духовни и интелектуални профил. У књизи *Библиотека Ноћу*, Алберто Мангел говори о суштинској улози библиотека у људској цивилизацији, истичући став који је посебно интересантан у овом раду, да се „идентитет друштва, или национални идентитет, може огледати у једној библиотеци, у збирци наслова који, и практично и симболично, служе као наша колективна дефиниција“ (Mangel, 2008: 235).

Историјски гледано, привредни успон европских држава у 16. и 17. веку, развој науке и јачање критичке мисли, трагање за универзалном истином, довели су до оснивања читавог низа великих библиотека у Енглеској, Француској, Немачкој и Италији. Те библиотеке добијају углавном општенационални карактер, имају важну улогу као националне и научне институције, али будући да нису биле позајмне, не омогућавају циркулацију књига и приступ свим друштвеним слојевима.

Јавне библиотеке биле су резултат демократског покрета карактеристичног за 19. век у САД, правећи једну врсту коперниканског обрта у односу на „академске“ библиотеке у Европи, које су биле упућуне на ограничен академски круг. Јавне библиотеке окрећу се ка свим друштвенима категоријама, и тиме постају отворене јавне друштвене институције. (Hansson, 2010: 5)

Поред националних, јављају се и социјалне тенденције изражене кроз захтеве грађанске класе да користи духовна добра. За разлику од 17. века, када су корисници библиотека били првенствено из редова научника, аристократије, свештенства и високих чиновника, у 18. веку грађанска класа истиче потребу за књигом и образовањем, више чита и тражи могућност да користи библиотеке. Положај библиотека у целини није био у складу са постављеним захтевима. „Већина великих библиотека које су основане од приватних завештања, налазе се под окриљем државе или су препуштене бризи градова, нема довољно финансијских средстава за редовну набавку нове литературе, а по структури фондова, општој организацији и могућностима коришћења не одговарају потребама нове читалачке публике“ (Стаматовић, 2011: 82).

Покушај да се библиотеке основних или средњих школа у већим градовима, које су биле опремљене релативно богатим збиркама, учине доступним за коришћење свим друштвеним слојевима, успешно зачет у САД, није уродио плодом на европским тлу, у Енглеској, Француској и Немачкој.

Ипак је из ових покушаја поникла идеја о оснивању јавних институција, које се јављају у виду приватних друштава за читање, чији су носиоци били образовани, добростојећи грађани и племићи, добровољно удружени у друштво чији је циљ био читање. Од њихових чланских улога и добровољних прилога набављане су новине, књиге и часописи који су одговарали нивоу образовања, интересовању и укусу чланова друштава. Објективно гледано, иако су служила за опште, стручно и политичко образовање и усавршавање грађанске класе, друштва за читање су значајно допринела да се пут ка књизи и периодици отвори и ширим круговима становништва, „да се створи нова читалачка публика чија су лектира, осим Библије, религиозних књига и мопитвеника, биле и књиге световног садржаја, новине, часописи, алманаси, као и научни и бројни страни часописи“ (Стаматовић, 2011: 83).

5. 1. Настанак и развој читалишта у Европи

Друштва за читање јављају се прво у Француској, а затим у Енглеској, Немачкој и другим европским земљама. Изузев у Енглеској, која има нешто другачији приступ јавним, приватним читаоницама, односно, библиотекама, у скоро свим европским земљама коришћена су француска искуства. Зато није случајно што се - поред организације, правила и упутстава за рад, обавеза и права чланова - тежило француским узорима чак и у опреми ових јавних институција. У Француској су почетком 18. века настали књижевни салони (Salons litteraires) и кабинети за читање (Cabinets de lecture). Међу првима се помињу кабинети за читање у Арау, 1736; Клермон - Ферану, 1747; Безансону, 1753. и Паризу 1759. године. Пошто се наишло на добар пријем и велико интересовање, број кабинета за читање се врло увећава, и они се оснивају у свим деловима Француске.

Интересовање за ове јавне читаонице је било у тој мери велико, да су неки кабинети омогућавали чак и позајмицу књига и часописа и ван друштвених просторија, при чему је висина чланарине, односно претплате, била различита од прописане. У том смислу, можемо да закључимо, да су данашње јавне библиотеке проистекле заправо из кабинета за читање, односно читаоница, као институција које прве уводе модел позајмице књига, где се сваком кориснику пружа могућност да чин колективног читања, дружења и размењивања идеја, замени са читањем као личним чином, што данас представља једну од основних улога јавних библиотека.

Иако се кабинети за читање у Француској јављају већ почетком 18. века, они ће тек у првих пет деценија 19. века доживети свој врхунац, а затим ће почети да се смањује њихов значај и популарност. Настали у време када су књиге, новине и часописи били сувише скупи за већину читалаца, када се у литератури појављује роман као нови књижевни облик, а јавне библиотеке још не постоје - кабинети за читање имали су изванредног успеха и бројну читалачку публику. Пораст броја читаоница у Француској (само у Паризу их је било 520) значајно је утицао на рад књижара и промет књига, па су књижари тражили заштиту од министра унутрашњих послова, позивајући се на закон. После појаве „слободних“ романа и

брошура попитичког садржаја, министар полиције заводи цензуру „за све салоне, клубове, казина, литерарне и друге читаонице“, а председници општина и префекти полиције обавезни су да подносе редовне извештаје о стању читаоница у својим департаманима. Ови извештаји - осим података о фондовима, посебно часописа и новина - пружају могућност да се утврди број читаоница, њихови власници, а такође и политичка припадност њихових чланова. Неке од читаоница се удружују са издавачима и од 1838. до 1840. године имају богату издавачку делатност.

Снажан и брз развој читаоница у Француској, које се оснивају под веома различитим називима, заустављен је око 1850. године. Напредак у индустрији папира, новине у издавачкој и штампарској делатности, велики тиражи, те знатно ниже цене и већа могућност дистрибуирања књиге, утичу на рад читаоница. Економски фактор, који је почетком века допринео успеху и популарности читаоница, сада, средином века, када ниска цена књиге омогућује да читалац постане њен поседник - проузрокује почетак њиховог гашења. „У дугој историји француске књиге, а делимично и у историји дифузије писане речи, читаонице су биле релативно упутство и осредње средство. Оне су биле значајан епеманат у прелазној фази из једног века у коме је материјал за читање био намењен малом броју, у еру масовне штампе и јефтике, широко дистрибуиране књиге ... На прелазу у следеће столеће, читаоница више није било“.

Најранији облици ових друштвених библиотека (social library) у Енглеској се формирају у првој половини XVIII века, као претплатне (subscription library) и као деоничарске, заједничке библиотеке (proprietary library). Чланови претплатних библиотека су на основу својих улога користили заједничке фондове, док су чланови деоничарских библиотека били корисници, али и поседници дела имовине библиотеке. Намењене грађанској класи у успону и нижем племству, ове библиотеке се развијају и достижу врхунац око 1850. године, када је у Енглеској изгласан први Закон о јавним библиотекама (public library). Закон је обавезао све градове са више од 10.000 становника да оснују и издржавају јавну библиотеку, и поред спорог спровођења закона, ипак су 1869. године, у четрдесет и шест градова биле основане јавне библиотеке; године 1879. било их је 98, а 1909, у Енглеској је постојало и радило 570 јавних библиотека.

И у Немачкој је спори развој јавних библиотека утицао на појаву удруживања грађана у друштва за читање (*Lesegesellschaft*). Настали под утицајем француских читаоница, половином 18. века срећу се у немачким градовима, па и у мањим местима, кабинети за читање (*Lesekabinette*). Сматра се да је током 18. века у Немачкој основано чак 600 кабинета за читање, и то под различитим називима, „*Lesezirkel*“, „*Lesebibliothek*“, „*Lesegesellschaft*“, при чему су се у одређеној мери разликовали по својој намени и организационај структури. Тако су тзв. читалачки кружоци (*Lesezirkel*) представљали „типичну форму друштава за читање, где су новине, часописи и књиге циркулисали међу члановима ових удружења, финансирани заједничким прилозима чланова“ (Eberle, 1999: 647), и представљајући по својој организацији оно што ми данас подразумевамо под појмом удружење грађана. Читалишта, односно „*Lesebibliotheken*“ представљала су најразвијенију форму друштава за читање, и у одређеној мери означавала су се као друштва која су омогућавала својим члановима осим литературе, и друге могућности и бенефиције, од заједничког коришћења просторија клуба, до различитих културних манифестација књижевних вечери, промоција, изложби (Eberle, 1999: 647).

Познато је да ове друштвене институције нису служиле само као место за читање. Ту су, према подацима из њихових штампаних каталога, биле заступљене све научне области, а часописи и листови су нудили изврстан избор научних и значајних политичких немачких, француских, енглеских и италијанских публикација. Нека од ових друштава за читање дозвољавала су позајмицу књига ван читаонице, у трајању од једног и по до осам дана. Радно време читаоница било је различито, али прилагођено потребама њихових чланова. „У Мајнцу, на пример, читаоница је радила од 9 до 22 часа; у Нирнбергу је била отворена 51 час недељно зими и 57 часова лети. Читаонице су имале пријатне, удобне, загрејане и осветљене просторије, а многе и посебна одељења за пушење и освежење“ (Стаматовић, 2011). Фондови чије су публикације, нарочито часописи, постали застарели, као и фондови друштава која су престала са радом, прелазили би у фондове градских библиотека.

Приватна иницијатива и удружена финансијска средства грађана дала су овим читаоницама и неке посебне ознаке. Оне се огледају не само у њиховим правилима, висини чланарине, радном времену, разноврсним могућностима

коришћења и разоноде, већ и у извесној специјализацији у набавци литературе и комплетирању фондова. Оно што је било заједничко за све ове читаонице, без обзира што су њихови називи различити, био је велики избор научних часописа које су нудиле својим члановима. Тако су скоро све читаонице поседовале, на пример, *Journal des Savants* и *Mercure de Fraude*, каталоге Лајпцишког сајма, енциклопедије и речнике свих језика. Зато није случајно што су чланови и посетиоци ових јавних читаоница били и научни радници и професори универзитета, јер је, према објављеним подацима, избор периодике, посебно страних часописа, често био бољи у читаоницама, него у неким универзитетским библиотекама (Стаматовић, 2011: 85)

И у Русији, у којој је почетком 19. века постојао несразмерно мали број писмених, мало књижара и библиотека, јавиле су се читаонице. Мапи број новина и часописа (укупно 743 наслова 1897. године, од којих је скоро четвртина на страним језицима) и мали број библиотека, само 600 доступних јавности, довели су, вероватно под француским утицајем, до отварања више читаоница крајем 19. века. У Москви је 1885. године основана прва јавна библиотека и прва читаоница за које је свој углед и утицај zaloжио сам Иван Сергејевич Тургењев у последњим годинама живота. Затим је у Санкт Петербургу угледни општински саветник Лихачов 1887. године отворио две читаонице у посебно подигнутим зградама; оне су биле отворене од 17-22 часа за све грађане, а недељом су радиле од 13-21 сата. И московска читаоница и две читаонице у Санкт Петербургу имале су већ у првих осам месеци више десетина хиљада посетилаца. Читаонице су, осим великог броја корисника утицале на богате грађане да својим донацијама помогну подизање нових грађевина, какав је био Народни дом у Санкт Петербургу који је, осим простора за читаоницу, имао и сале за предавања, као и просторије за сликарску школу." Касније су основане јавне, народне библиотеке у Нижњем Новгороду, Вороњску, Харкову, Старатову, Перми, Тифлису, Одеси, Омску, Тоболску и другим градовима. Па ипак, за ту велику, пространу земљу са вишемилионским становништвом није било довољно библиотека које би задовољиле потребе свих слојева народа. Тек после 1917. године, ситуација се постепено мењала, да би после завршетка Другог светског рата, у Русији, тадашњем СССР-у био изграђен врло богат, моћан систем јавних библиотека, чији су фондови, кадар, смештај и многоструки облици културно-просветног рада могли да задовоље све потребе

становништва. У стручном погледу уз тако развијену мрежу јавно библиотекарство СССР-а стајало је уз раме систему јавних библиотека у САД (Стаматовић, 2011:86).

5.1.1. Настанак и развој читалишта у Србији

Идеја о оснивању читалишта у Србији, као институција од изузетног друштвеног значаја и у одређеној мери, показатеља економске и привредне развијености једног друштва, имала је узоре у оваквим институцијама осниваним током 18. и 19. века на просторима западне Европе. Напредне идеје и револуционарна кретања нису се заустављала на границама аустроугарске и отоманске империје. Развијена комуникација са европским земљама, доринела је томе да многе корисне новине у свим областима живота, у привреди, политици и култури, нађу плодно тло код пробуђених народа под туђинском влашћу.

У стручној литератури, највећи допринос расветљавању настанка и развоја читаоница у Србији, дала је опсежна студија Десанке Стаматовић, *Читалишта у Србији у 19. веку*, објављена до сада у два издања и у два века, први пут 1985. године, а друго допуњено издање ове драгоцене студије објављено је 2011. године у издању Градске библиотеке у Панчеву, о којој ће такође бити речи у овом раду. (Види, поглавље 5.4 Градска библиотека у Панчеву).

Према речима ауторке књиге, Десанке Стаматовић, **читалишта су у 19. веку имала функцију јавних библиотека које ће настати тек у првој деценији 20. века** (подв. С.Ћ.). И у једнима и у другима књиге и информације биле су доступне свима и у сваком тренутку, а једна од битних разлика била је та што је јавне библиотеке оснивала држава, а читалишта су организовали грађани бесплатно.

Читалишта су била друштва за читање која су организовала приватна лица, грађани, занатлије, професори, чиновници, који су својим добровољним прилозима набављали новине и часописе да би се образовали, сазнавали информације, дружили се и сазнавали шта се дешава у свету. Читалишта су убрзо прерасла у места за дружење где су се обављали и политички разговори, али и подстицала оснивања позоришта и певачких друштава. Према речима Гордане Стокић Симончић, уреднице другог издања ове књиге „читалишта су у 19. веку била један

вид грађанске иницијатива и прве невладине организације у Србији у то време. Показивале су снагу нарастајуће грађанске класе и њену способност да се удружују и да, мимо државе и локалне власти и породице раде на информисању, културном уздизању“ (Преузето са: <http://rtvpancevo.rs/Vesti/Kultura/istorija-italita-u-xix-veku.html>). (Преузето 18. фебруара 2016).

У основи националних покрета свих народа јесте спознаја да темељ једне нације чине религија, језик и свест о посебном пореклу, па је „метод изградње националне свести у оквиру ових граница институционализован, - одгаја се преко институција (црква, државна управа, школе, књижевност, историјска наука, новине, „читаонице“, националне штедионице и војска). Касније су се те институције обогатиле новим: општа културна друштва, универзитети, академије наука, спортска друштва и политичке партије. Преко тих институција најпре се институционализује куптура, а водећа класа у друштву се конституише у чврсту емоционалну средину. Основно средство у овој борби је језик, и битка за књижевне језике нема само за циљ тражење најефикаснијег средства социјалне комуникације, него и скривеног средства борбе за социјални престиж“ (Стаматовић, 2011: 87).

У нашим крајевима читаонице се јављају почетком 19. века. Имајући у виду да су у то време наши народи имали више господара, могуће је да су идеје о оснивању читаоница у нас стигле преко Угарске, по угледу на Сечењијеве касине основане крајем тридесетих година; преко Аустрије, односно Беча; из Чешке и Словачке, или из Италије, где живи доста наших људи и велики број наших ђака и студената. Истраживања до сада нису дала поуздан одговор на ово питање. Највероватнија је, свакако претпоставка да су се узорци за читаонице из Аустро - Угарске ширили према Словенији и Хрватској, преко Војводине према Србији, а да су француски и италијански узорци истовремено долазили преко Далмације. Омладина из свих наших крајева, на школовању у европским културним центрима (Пешти, Сегедину, Грацу, Прагу, Пожуну, Лајпцигу, Берлину, Халеу, Падови) упознаје рад читаоница. Многи од њих оснивају своја друштва и читаонице и „користе их за неговање народног језика, за упознавање прошлости и историје наших народа, за **развијање националне свести** (подв. С.Ћ.), али и као центре за одређену политичку активност“ (Стаматовић, 2011: 88).

Читаонице (читалишта), као институције у којима се негује народни језик, постају културно-просветна и политичко-национална средишта препорода. Оне се оснивају током дугог временског раздобља које обухвата првих седам деценија 19. века, што је последица политичких прилика, велике културне и економске заосталости појединих средина, неразвијености грађанске класе и непросвећености сеоског становништва. Ангажовањем на просвећивању народа путем књиге на народном језику, оснивањем вечерњих школа, организовањем курсева, јавних предавања и беседа - читаонице попримају функцију образовања одраслих и представљају заправо, прве андрагошке институције код нас. До шездесетих година 19. века основане су прве читаонице код југословенских народа. На основу објављене литературе добија се извесна хронологија настанка ових читаоница. Оне се прво оснивају у „Хрватској и Војводини (1807, 1838), затим у Србији (1840, 1846), Црној Гори (1848), Македонији (педесетик година), Словенији (1861) и Босни и Херцеговини (шездесетих година)“ (Стаматовић, 2011: 89).

Читаонице у Војводини оснивају се 60-их година 19. века. Иако је Матица српска основана знатно раније и служила као узор многим народима, у скромној архивској грађи о првим годинама рада Матице само се фрагментарно помињу извесне активности на основу којих се могу донети довољно поуздани закључци о постојању и раду читаонице и библиотеке. Први сигуран траг датира из 1838. године, када је у *Сербским народним новинама*, Теодора Павловића објављен извештај о Главном заседању Матице српске, на коме је Матица саопштила своју намеру да отвори библиотеку намењену не само Србима него и свим Словенима. Иако нема података да је ово спроведено у дело, сачувана је једна признаница на 15 форинти, коју је по налогу председника Матице Саве Текелије, испатио благајник на име претплате „за неке новине“ (Стаматовић, 2011: 94). Како је потпуно извесно да то нису Павловићеве *Сербске народне новине* и *Србскиј народни лист* (Теодор Павловић је секретар Матице), могуће је претпоставити да се Матица, осим на двоје Павловићевих новина, претплаћивала и на друге новине за потребе своје читаонице (Чурчић, 1957).

Ако се овај закључак прихвати, онда вероватно Матичина читаоница почиње да ради одмах после 1838. године и послужила је као узор читаоници у Новом Саду (1838) и другим читаоницама, које су касније, почетком четрдесетих година, основане у Иригу (1841), Вршцу (1842), Сомбору и Великој Кикинди

(1845). У Новом Саду, према оном што је записано, основана је 6. септембра 1845. године Српска читаоница. Међутим, има података да је пре ове, „око године 1837-38. постојала ... нека читаоница, која је од прихода са позоришних представа основана", да је „читаоница имала и своју књижницу са делима Чокеа, Костелија и других“; и да је библиотекар био Глиша Новаковић, некадашњи учитељ у Новом Саду. О судбини ове читаонице нема података. Према писању тадашње српске штампе, оснивање Српске читаонице у Новом Саду омогућено је добровољним прилозима прикупљеним на два „торжествена бала" одржана 1844. и 1845. године, којима је присуствовало све српско племство из Угарске, енглески конзул из Београда и сам митрополит српски Јосиф Рајачић (Милитар, 1955). Припреме за оснивање читаонице почеле су, очигледно, знатно раније, а непосредан повод било је увођење мађарског језика као званичног, уместо латинског. Оснивачи су читаоници наменили задатак очувања српског језика и српске националности. Прва привремена управа Српске читаонице (Јован Рајић Млађи - председник, Платон Јевремовић, парох Саборне цркве - потпредседник и секретар - Радивоје Стратимировић) није успела да развије широку делатност читаонице, будући да до краја 1846. године Намесничко веће у Будиму није одобрило Устав (статут) Читаонице. Средином 1847. године за председника је изабран Јован Хаџић (Милош Светић). У то време читаоница има преко 200 чланова, чији прилози обезбеђују 250 форинити годишње за набавку публикација, тако да у читаоници крајем 1847. године има 1500 књига и 18 разних новина (Јокановић, 1969). Напредовање и рад читаонице зауставила је револуција из 1848. године.

Обнављање Српске читаонице покренуто је 1858. године, али је Земаљска влада у Темишвару „ Устав за Читаоницу Србску у Н. Саду " потврдила тек крајем децембра 1860. Према чл. 1: „Читаоница Србска у Н. Саду постојавша, обнавља се и установљава ради умнога развијања духа изображености, учености и дружствености међу становницима Новосадским и у околини. Ово се намерава постићи међусобним саобраштајем и читањем добрих књига, новина, часописа итд. које ће читаоница себи набављати" (*Устав за Читаоницу Србску у Новом Саду, Нови Сад, 1861*).

У осталих 35 чланова „устава" регулисано је питање чланова, њихов статус и чланарина, затим, поред других значајних одредби, утврђен је и начин смештаја књига, новина и часописа, као и могућност позајмице у случају болести корисника.

Такође су дата детаљна упутства о инвентару читаонице и списковима књига, новина и часописа, од којих ће се радити два примерка - један за архиву, други за употребу члановима. За пословни и конференцијски језик утврђен је српски. Почетком 1861. године за председника читаонице изабран је Светозар Милетић, најзначајнија личност тадашњег политичког живота Срба у Угарској, а функције потпредседника и секретара поверене су Димитрију Сарачевићу, хирургу и Јовану Јовановићу Змају, у то време већ признатом песнику и ватреном присталици Милетићевих идеја. Са овом управом, читаоница убрзо постаје главни носилац свеукупног културног и друштвено-политичког живота, што се потврдило и оствареним резултатима. Српска читаоница је носилац идеје и главни иницијатор оснивања Српског позоришта у Новом Саду. Оснивањем Српског позоришта, августа 1861, добијена је још једна битка са угарским властима, које су покушале да по сваку цену, онемогуће оснивање српских културних установа (Петровић, 1961).

Српска читаоница у Новом Саду, чија је делатност усмеравана у духу либерално-демократских идеја, имала је јак утицај на културни и друштвени живот новосадских Срба све до 1914. године, када је, по наређењу варошког капетана, затворена (Јокановић, 1969: 12).

Шездесетих година полет српског националног покрета код Срба у Угарској манифестује се отварањем већег броја читаоница. После новосадске, 1861. године отварају се читаонице у Земуну, Зрењанину (Вел. Бечкерек) и Руми; затим 1866. у Сремској Митровици, Старом Футогу, Чакову и Новом Мајуру. У Сакулама, Каменици, Беочину и Бачком Петровом Селу читаонице се оснивају 1867, а у Турији 1870. године. Следећих година, све до 1895, оснивају се нове читаонице, и то не само у варошима већ и у селима. Поред поменутих, читаонице и читалачка друштва оснивају се током 19. века и у назначајнијим културним центрима Баната и Војводине, Вршцу, Панчеву и Белој Цркви, чији ћемо настанак и развој представити у наредним поглављима.

5. 2. Историјат и развој читалишта и библиотека у Вршцу (од касине до Градске библиотеке)

*Кад је сунце слободе својим лучем засијало и на зренику јужне Угарске, прилике нашег предела бејаху јоште жалосне и безнадежне. Равница је била већим делом мочварна. Вршачки и алибунарски рит беху спојени и протезаху се све до подножја планине. (Griselini, F., *Geschichte des Temeswarer Banats*)*

Прво помињање Вршца каквог га знамо у данашњем контексту, потиче још из 15. века, а сам назив Вршац, је према Феликсу Милекеру словенског порекла, како он наводи у свом делу *Повесница града Вршца*: „сам Вршац је славенског порекла, јер његово име Подрвршан српски значи место под врхом, а Вршац брдско место“ (Милекер, 1922: 200).

Ослобођењем Темишвара од турске власти, 1716. године, почиње за Вршац један нов период. Организовањем Тамишког Баната постао је Вршац среско место, а 1717. године у Вршац су заједно са војском дошли и први Немци. Први немачки становници били су виноградари, за које је одређен брдовит предео, где су они, поред старих, могли да саде и нове винограде. У наредним годинама Вршац јача и културно и привредно. Жеља да Вршац постане варош јавља се још 1783. годин , али су обадве општине уједињене тек 1795. године и нова је општина 27. јануара 1805. године добила трговишне, вашарске привилегије. 12 година касније, 1817. године, Вршац добија статус слободног краљевског града. 1837. године основана је заналијска читаоница и прво акционарско друштво које је назидало гостионицу „Конкордија“ 1847. године.

У периоду од 1849-1861. године, у такозваном Баховом периоду, када је режим на првом месту помагао такозвани немачки елеменат, напредовао је Вршац

материјално и културно врло лепо. Одмах у почетку добио је Вршац равноправност са осталим слободним краљевским градовима (18. маја 1850. године). Градска кућа је сазирана 1859/60. године 1854. конституисала се евангелистичка филијална општина. Велики полет показало је школство. Прву штампарију оснива Едуард Кирхнер 1856. Прве варошке новине „Werschetzer Gebirgsbote“ (Вршачки планински гласник) изашле су 1857. године. Те године Вршац је имао 19.087 становника. Ново доба за Вршац наступило је 1861. када су Банат и Војводина припојени Угарској, а Вршац је добио своју самосталност и карактер независан од жупаније (Милекер, 1922: 212).

За живот друштава наступило је од 1879. године, а још више од 1884. године ново доба напредовања. Онда је основана већина друштава, која су у највећем броју била активна све до Другог светског рата. Исте те године основана је Српска занатлијска читаоница, којој вршачки Срби много дугују што њихова национална свест ни за тренутак није клонула. Тек касније 1899. године основано је и Српско занатлијско певачко друштво, а три године раније, 1896. године, основана је Српска ратарска читаоница са певачким друштвом. Вршац је према попису из 1880. године имао више од 62,5% писменог становништва. Као и у другим градовима тог времена, и у Вршцу је био развијен задругарски живот, нарочито од 1879. године.

Након Мађарске револуције 1848/1849. године царским патентом долази до формирања „Војводине српске и Тамишког Баната“. Укидају се жупаније које представљају упоришта мађарског отпора бечком централизму и долази до формирања округа. Вршац је припао Темишварском округу. Вршац се развија у град са успешном привредом, отвара се железничка пруга која град повезује са Европом. У граду раде школе на сва три језика: немачком, српском и мађарском. Оснивају се и раде позоришне трупе, добротворне организације и различита грађанска удружења, као и у целој тадашњој Европи.

Након нагодбе са Мађарима 1867. године долази до нових промена, а Вршац постаје муниципија. Пошто је тадашња Мађарска била уређена као национална држава, мађарски језик потискује немачки и замењује га, па долази до промена у школству где се мађарски језик уводи као наставни. У Вршцу 1870. године живи 21 457 становника, од тога 11 635 Немаца, Срба 8.630. Према попису из 1872. године школу је похађало 1.416 деце на српској и 2.050 деце на немачкој страни, а

дат је и предлог да се подигну две школе, једна на српској и једна на немачкој страни. У граду ради основна и грађанска школа, а 1876. године долази до спајања управе комуналних школа.

У Вршцу, у 19. веку, живи, ради и ствара велики број писаца, уметника, интелектуалаца. Постоји и велики број познатих личности из јавног живота. Најзначајнији је свакако Јован Стерија Поповић, најпознатији српски драматург и песник. У Вршцу живи и ради Јаша Томић, песник, романијер и публициста и један од најзначајнијих српских политичара свога времена. Значајна је и делатност Лазе Нанчића, новинара и писца, али и вође српске омладине у Аустроугарској. У Вршцу је рођен и Паја Јовановић, један од најистакнутијих српских сликара, чија најзначајнија дела настају крајем 19. века. Културни живот у граду је веома разнолик због вишенационалног састава становништва и одвија се упоредо на три језика, што га чини богатијим и садржајнијим. Према попису становништва из 1881. године у Вршцу је живело 22.329 становника, од тога 12.354 Немаца, 7.382 Срба и 968 Мађара. Већински део становништва сачињавају Немци и Срби, а однос је 7:4. У Угарској је само у Великој Кикинди, Панчеву и Сомбору живело више Срба. Битно је истаћи да су Срби пре 1848. године чинили 2/3 становништва у Вршцу. Вршац 1885. године са бројем становника од преко 24.000 представља други по величини град у Банату после Темишвара.

Крајем 19. и почетком 20. века Вршац је средина у којој се одвија богат друштвено-културни живот, а у граду постоји велики број грађанских друштава, певачких друштава, читаоница, удружења пољопривредника, трговаца, занатлија. Удружења која формирају Срби, али и Немци, усмерена су на очување културног идентитета нације, а одржава се велики број приредби, беседа, предавања, позоришних представа, посела и других акција које ангажују велики број грађана, међу њима најталентованије и најобразованије. У Вршцу ради и музичка школа, постоји неколико оркестара. Оснива се и један број удружења чији су чланови припадници три највеће нације: Немци, Срби и Мађари. Политички листови које тада чита грађанство у Вршцу већином су на немачком језику. Листови на немачком језику долазе из Будимпеште, Темишвара и Беча, на мађарском из Будимпеште, а на српском и Новог Сада.

Вршац са 25.149 становника 1900. године важи за један од најзначајнијих привредних, културних и саобраћајних центара Аустроугарске. У 20. веку долази до великих промена, мења се састав становништва, а долази и до промене друштвено-политичког система. Први светски рат доноси велика искушења за становништво Вршца које претежно сачињавају Немци и Срби. На самом почетку рата многи угледни Срби су прогнани из града, престају да излазе листови на српском, затварају се српске читаонице, задруге и друга удружења, а део српске омладине је регрутован у аустроугарску војску и послат на италијански фронт, далеко од домовине. Српско становништво се током целог рата налазило у веома тешкој ситуацији. Након завршетка рата и по присаједињењу Војводине Србији, у Вршцу се организује нова власт. Живот у граду се сада одвија у другачијим околностима, а Вршац постаје град на граници који губи велику сировинску базу и тржиште, а многе саобраћајне везе губе на значају или бивају прекинуте. Град који се крајем 19. века развијао и градио, сада почиње да стагнира. Вршац ипак остаје важан културни и просветни центар са већим бројем основних и средњих школа, на српском и немачком језику, а успешно раде Градска библиотека и Градски музеј. У једном тренутку излази чак шест недељних листова на српском, немачком и мађарском језику. До новог заоштравања односа, посебно између Срба и Немаца, долази са појавом фашизма у Немачкој, што се огледа у градској штампи, која различито пруступа извештавњу догађаја са светске сцене, јача национални елемент у објављеним чланцима, што доприноси стварању раздора између до јуче уједињених грађана Вршца, Срба, Немаца и Мађара. Почетком Другог светског рата, Немци поново успостављају своју власт у граду, а српско, као и остало становништво, поново доживљава патњу и страдање.

5.2.1. Градска библиотека у Вршцу

Прве библиотеке у Вршцу и околини биле су библиотека манастира Месић и библиотека у двору Вршачке епархије. Библиотека манастира Месић је имала у свом фонду књиге на српском, немачком, грчком, руском, латинском и француском језику, што нам говори о високом интелектуалном нивоу монаха у манастиру Месић.

Ова библиотека садржала је у свом фонду поред богословских и теолошких књига, и дела из области филозофије, историје, књижевности, природних и правних наука, уметности, као и лексикографска издања и разне приручнике.

Подједнако значајна је и библиотека Дворске Вршачке епархије, у чијем су обликовању велики утицај имале вршачке владике, пре свега Јосиф Јовановић Шакабента и Петар Јовановић Видак, али значајну улогу у развоју библиотеке имали су и професори Клирикалног училишта. По свом фонду, ова библиотека се разликовала од библиотеке манастира Месић, по томе што су већину њене збирке чиниле богослужбене књиге и књиге из црквене догматике, али и историјске књиге, како из црквене историје, тако и античког света и историје Угарске, а један број књига био је и педагошко-моралистичког карактера, тако да је целокупна библиотека имала „практицистички“ карактер (Белча, 2007: 21).

У првим деценијама 19. века у нашим градовима јача покрет за организовање библиотека и углавном се у оквиру црквених општина формирају општинске библиотеке за потребе верника. У Вршцу, таква библиотека није постојала, што сазнајемо из преписке владике Јосифа Рајачића и Вука Караџића, где владика пише:

„За обштинску библиотеку из црковне касе књигу какву купити за сад је морално неваљано, и много има чворова, које би пре разрешити требало. Ја не знам кромје Трста још које обшчество, које је своју обштинску библиотеку основало. Дуго би било описивати вам све препнем каје таковом предпријатију на путу стоје, нити је вама са тим помножено“ (Белча, 2007: 22).

Вршац је, међутим, тих година већ имао српску касину. Сачуван је и занимљив запис, који можда има велико значење, али пошто је он једини податак о једној читаоници, и ништа друго га не потврђује, морамо га примити са резервом.

Наиме, на књизи Grundriß der Technologie..von Sigismund Friedrich Hermsdorf, Wien, 1813, налазимо на белешку сачињену 1820. године, која у преводу гласи:

„На славу Бога овога дана руком Архијереја

освети се читаоница у Вршцу. Н. Стојанов дијак.“

Скоро двадесет година касније појављује се нова читаоница. О њој сазнајемо из једне немачке породичне хронике, из записа Криштофа Баумана, на кога се често ослањао и сам Феликс Милекер. Бауман је записао у белешци за 1837. годину:

„Исте године основано је грађанско читалачко удружење у Вршцу

и одржало је свој први скуп 1. јануара у Штенцеровој кући.“

Многи вршачки историчари сматрали су да се ради о неком немачком удружењу, али други подаци нам говоре да је у питању Српска касина, јер у Српској новини или Магазину за художество и моду за 1838. у списку пренумераната, поред неколико Вршчана, налазимо и Касино у Вршцу, а мало је извесно да би се немачка касина претплаћивала на српске новине. Претпоставља се да је ова касина касније преименована, па се као претплатник на Давидовићеву „Историју народа србског“ из 1846. године појављује „Читаоница србска у Вршцу“. Ова касина је окупљала тадашње интелектуалну елиту Вршца - свештенике, адвокате, лекаре, професоре и учитеље, као и угледне трговце и занатлије. Вршачка читаоница убраја се у ред најстаријих читаоница код Срба, па јој припада друго место после читаонице у Иригу (1841). Подаци о месту деловања ове читаонице, њеним просторијама и организацији, су нам још увек непознати, јер су сва могућа сведочанства о овој читаоници нестала у пожару црквене архиве 1848. године у време Мађарске буне. У Вршцу се потом оснива и ради неколико српских читаоница:

1. Српска занатлијска читаоница (1881–1941)

2. Српска ратарска читаоница (1896–1968)

3. Српска читаоница (1897–1941)

Осамдесете године 19. века биле су изузетно важне за целокупни живот Вршчана, јер је у то време створено неколико важних удружења која ће знатно утицати на друштвени и културни живот у граду. Посебно је за живот Срба значило оснивање Добротворне задруге Српкиња Вршчанака (1883) и Српске занатлијске читаонице (1884). Уз Српско црквено певачко друштво (1867), ова удружења биће више од пола века центар окупљања српског дела вршачког грађанства, па се њихово деловање може вишеструко посматрати и оцењивати.

Српска занатлијска читаоница (1884 – 1941). Српска занатлијска читаоница је представљала прави културни центар не само за Србе занатлије, већ и за све вршачке љубитеље књиге, јер је била једина установа која је имала велику збирку српских књига и часописа, будући да је настојала да прати тадашњу издавачку делатност. Истовремено и бројне друштвене и културне активности попут приредби, позоришних представа, беседа, предавања, посела, излета и добротворних акција, ангажовале су велики број вршачких грађана, међу њима и оне најутицајније и најобразованије.

Може се слободно поновити оно што је Феликс Милекер написао у својој Краткој историји Вршца да овој малој институцији „вршачки Срби много дугују што њихова национална свест ни за тренутка није клонула“. Идеја о оснивању ове читаонице потиче из 1880. године, али је због проблема са мађарским властима основана тек 1884. године. Велику улогу у оснивању ове читаонице имао је Лаза Нанчић. До почетка Првог светског рата Српска занатлијска читаоница представљала је не само стуб културе вршачких Срба, већ и једну од водећих културних задруга код српског народа у Аустро-Угарској.

Српска ратарска читаоница (1896 - 1968). Последњу деценије 19. века обележио је нагли пораст националне свести код вршачких Срба, који су велики притисак мађарских власти настојали да отклоне оснивањем културних институција и покретањем листова. Вршац добија неколико новина које баве политичким и материјалним животом, просветом и културом, као што су Вршачки гласник, Српство, Будућност, Трговинско-занатлијски гласник, затим и обновљена Вршачка кула, али и два одлична хумористично-сатирична листа Мирођија и Бубањ. Као одговор на притисак од мађарских власти дошло је и до оснивања нових културних друштава – прво Српског занатлијског певачког друштва, које ће се касније удружити са читаоницом, а затим и Српског ратарског певачког друштва, које ће се после три деценије удружити са Ратарском читаоницом.

Те деценије у граду већ раде две значајне библиотеке Народна, школска и педагошка омладинска библиотека (која је немачко-мађарска) и Српска занатлијска читаоница, уз различита друштва која су имала мање или веће збирке књига. Раслојавање на сталеже, које у Вршцу тада постоји, доводи до формирања Ратарске читаонице, јер вршачки ратари нису имали право место где ће се окупљати и наћи себи одговарајућу лектуру.

Потреба за оснивањем ове читаонице постојала је из више разлога, пре свега због своје заједничке афирмације и образовања који су у новом добу били важни сваком човеку. Најбоље је то формулисао познати Белоцрквинин Сава Путник у једном свом предавању под насловом Српска просветна мисао и спске читаонице:

„Они људи који се друже на заједничком темељу заједничких тежњи и идеја, спојени таквом духовном заједницом репрезентују снагу, чињеницу, а појединци без заједнице нису велики фактор, никаква чињеница, него се губе у множини, њихова воља остаје несаслушана и неостварена.“

Српска ратарска читаоница је врло брзо заживела и уз приличан број редовних и потпомажућих чланова успела је да оформи солидан фонд књига,

првенствено оних познатих Књига за народ Матице српске, међу којима се налазило много поучних издања са темама пољопривреде, домаћинства, хигијене, али и књижевности и историје српског народа. У њеној збирци налазила се популарна литература, па чак и она на граници шунда, а фонд се попуњавао поклонима вршачких ратарских породица. По завршетку Другог светског рата читаоница наставља свој рад, а последњи подаци о њеном раду датирају из 1968. године.

Српска читаоница (1897 – 1941). Крајем 19. века у Вршцу је деловало неколико певачких друштава, две српске читаонице, Занатлијска и Ратарска, као и немачка читаоница Bürger Casino, али се међу српском интелигенцијом јавила потреба за оснивањем још једне, српске читаонице која би окупљала српску интелектуалну елиту Вршца. Тако се 1897. од стране неколицине вршачких интелектуалаца оснива Српска читаоница. У листу Будућност, од 14. септембра 1897. отварање ове читаонице најављено је следећим речима:

„Реч је о једној радосној појави, коју одушевљено поздрављамо. Мислећи људи, интелигенција српска, увидели су потребу здружења у корист српске мисли и решили су међусобним договором да по примеру других места где је српска интелигенција многобројна, читаоницу оснују.

О потреби таквог удружења сваки је паметан човек тврдо убеђен. Читаоница је свуда добро дошла сваком месту, а нарочито нама Вршчанима, који смо од памтивека растројени. Са радошћу морамо поздравити сваку мисао, које удружење наше смера: а за удружење најзгодније је место читаоница, т.ј. ако су јој чланови прожмани правим задатком исте..

....Читаоница ваља да је створена из реда интелигенције, које да се паралелише постојећем већ једном у месту, страном исто

тако интелегентном удружењу, које пак, што је управо прва сврха, да води реч у друштву.“

У овим последњим речима наслућујемо да се мисли на немачку *Грађанску касину (Bürger Casino)* која окупља немачку интелигенцију, чији су чланови до скоро били и многи Срби. Њу у то време поново потресају политички сукоби. Постојала је нада да ће Српска читаоница ујединити разједињене Вршчане, посебно радикале и припаднике клерикалне странке, али до тога није дошло, и рад ове читаонице је био ближи раду неког клуба у коме се људи друже из различитих интереса и забављају, а најмање због читања књига.

Ускоро долази рат па велики део чланства одлази на фронт или у интернацију, а Читаоница попут других српских удружења замрзава свој рад. По ослобођењу Српска читаоница мења свој локал тако што откупљује Цофманову кућу на Тргу Принца Ђорђа бр.2 (данас Градска библиотека). У априлу 1920. године стари назив исписан на згради на мађарском *Verseczi Casino* замењује се са **СРПСКА ЧИТАОНИЦА**. У новој држави, пошто је Градска библиотека добила и српско одељење, Српска читаоница има још мање шансе да спроводи своју мисију на ширењу књиге, тако да је она и даље клуб у коме се окупљају чланови забаве ради.

Дакле, било је ово удружење за интелектуалне расправе и разоноду, за разлику од Занатлијске и Ратарске читаонице које су у свом програму имале образовну и васпитну идеју. Читаоница је наставила да постоји до 1941. године, када су је Немци преузели за своје потребе. Том приликом је, због страха да непријатељи не преузму и искористе друштвену архиву, тадашњи председник Српске читаонице, Живан Јованчић, уништио сва документа. Од књига је врло мало сачувано и нашли смо свега неколико примерака са екслибрисом и печатом ове читаонице. Највероватније је да су их Немци приликом заузимања просторија уништили.

Почетком 1873. године са радом почиње немачка касина *Bürger Casino* на првом спрату Цофманове куће, на Андрашијевм тргу (у згради у којој се данас налази Градска библиотека). Била је ово угледна институција са лепо уређеним

друштвеним просторијама и са 40 разних новина, а председник јој је био познати вршачки апотекар и градоначелник Франц Јозеф Херцог. Нажалост, установа је радила непуне четири године, али је због политичких и партијских сукоба који су тих година владали међу Немцима, престала са радом 1877. године. Читаоница је обновљена 1893. и радила је све до 1918. године.

Исте, 1873. године, оснива се и мађарска касина, *Vercesz és videke tarsasköre*. Ова читаоница је била под патронатом грофа Бисингена, а председник јој је био влајковачки велепоседник Фердинард Хајнир. Као и немачка Грађанска касина, и мађарска читаница се у почетку лепо развијала, али је током времена постала жртва партијских несугласица својих чланова (Белча, 2012).

У својој *Повесници*, Феликс Милекер наводи да у то време (1886) у Вршцу се „шест књижара старају о умној храни, а четири позајмне књижнице, иако тек у скромном размеру, подмирују жудњу за читањем. Комунални школски одбор ради сада на томе, да оснује једну повећу јавну библиотеку, даље наводећи списакк „вршачких задруга и корпорација“, које су основане су већином у „дружевној, пољопривредној или хуманој цели.“:

1. **Читаонична дружина „Társas kör“;** (подв. С. Ћ.)
2. Друштво за ширење мађарског језика;
3. Мушко певачко друштво;
4. Српско црквено певачко друштво;
5. Занатлијско певачко друштво;
6. Виноделско певачко друштво;
7. Израилско црквено певачко друштво;
8. Дилетантски позоришни клуб;
9. Паркско друштво;

10. Друштво за тоциљање;
11. Стрељачко друштво;
12. Варошки стрељачки кор;
13. **Српско занатлијско читаонично друштво;** (подв. С. Ћ.)
14. Огранак јужноугарске учитељске задруге;
15. Занатлијска задруга;
16. Немачка грунотвна комисија;
17. Српска грунотвна комисија;
18. Виноделски одсек пољопривредне задруге;
19. Трговачки одсек пољопривредне задруге;
20. Огранак јужноугарске пчеларске задруге;
21. Својевољни ватрогасци;
22. Филијала будимпештанске радничке, болничке и инвалидске касе;
23. Израилска добротворна задруга „Шевра Кадиша“ (свето братство);
24. Огранак угар. Помоћног друштва „Црвеног крста“;
25. Израилска женска добротворна задруга;
26. Српска женска задруга;
27. I. Удружена занатлијска задруга;
28. Задруга 1848/9. годишњак домобранских ветерана;
29. Друштво ратарских укупних кочија;
30. Филијала јужноугарске штампарске задруге;

31. Молидбено друштво (р. к. религиозно);

32. Дружина „Rosenkranz“ (р. К. Религиозно)

Скоро сва поменута друштва имала су своје мање библиотеке које су користили чланови ових друштава. И у оквиру школа, постојале су такође збрике књиге за потребе пре свега наставног особља, а такође и ученика. Једна од таквих библиотека при грађанској школи касније Реалки, претвориће се у Градску библиотеку (Белча, 2012: 31).

Читалишта су, у времену у коме су настала, задовољавала потребе корисника за књигом и читањем. Колико год да су читалишта била отворена удружења, ипак у потпуности нису испуњавала основну функцију демократичности, универзалности збирки, општу доступност и бесплатно коришћење, што су на себе преузеле јавне библиотеке које се током 19. века оснивају на нашим просторима. У Србији се прва јавна библиотека отвара 1866. године у Крагујевцу, одлуком Државног савета. Касније се оснивају библиотеке у Нишу, Лесковцу, Зајечару. На територији Војводине, прва се оснива Градска библиотека у Сомбору 1859. године, а до оснивања библиотеке у Вршцу долази 1887. године.

5.2.1.1. Организација библиотеке и правила за њен рад 1888-1942

У дугом периоду од готово три века, колико се Вршац развијао као градско насеље, библиотеке су на различите начине утицале на стварање културне климе и образовање грађана. Десетине тих библиотека је током времена радило дуже или краће и оставило свој траг, али заправо је само Градска библиотека преживела безбројне изазове времена, и ујединила у себи све оно што су њене претходнице или савременице носиле као енергију, и при томе од многих преузела фондове књига за све слојеве читалаца.

Године 1883. предложено је у школском одбору да се оснује јавна народна књижница, што је 1885. године и спроведено. Књижница је отворена 1888. године. Поред књижнице 1894. године отворен је и Градски музеј. Обе установе уједињене су 1908. године и пресељене у сопствену једносратну зграду, која је у својој сврси свечано предата 23. октобра 1910. године (Милекер, 1922: 215).

У поглављу *Умни и друштвени живот*, у *Повесници града Врица*, Феликс Милекер наводи следеће: „За велики део грађанства читање користних и забавних дела јесте неопходна потреба. 6 књижара старају се о умној храни, а 4 позајмне књижнице, и ако тек у скромном размеру, подмирују жудњу за читањем. Комунални школски одбор ради сада на томе, да оснује једну повећу јавну библиотеку (Милекер, 1922: 289).

О настанку ове библиотеке, налазимо белешку у школском извештају вршачке Грађанске школе за 1887/1888. годину, у коме пише:

„...Од 1870. године ђаци комуналних школа (Грађанска школа, Виша девојачка школа и Основна школа) морају при упису да уплате извесну суму за стварање школске и народне библиотеке, и то ђаци основних школа (плаћају) 25 крајцера, а ђаци Грађанске школе 50 крајцера.“

Тако се у току година сакупила толико велика свота да смо већ у овој години могли основати библиотеку. Наставнички колектив је саставио списак потребних књига које је Школски савет одобрио, а 3. септембра 1887. Школски савет је прихватио и Статут библиотеке. Затим су купљене и укоричене књиге. За библиотекара је изабран учитељ Феликс Милекере. Он је средио онај део библиотеке који ће бити стављен на располагање публици. У тој збирци било је 460 дела, у отприлике 1.200 свезака. Библиотека је отворена јавност 15. јануара 1888. године. Локални немачки лист *Werschetzer Gebirgsbote* на тај дан доноси радосну вест:

„Јавна библиотека. Са задовољством обавештавамо наше поштоване читаоце да је Врицац богатији за јенду просветну установу пошто је основана „Народна и омладинска библиотека немачког (подв. С.Ћ.) слободног краљевског града Врица“, која је већ довољно уређена да се њени поједини делови могу користити, тако да је председник Школске комисије господин градоначелник Јохан Семајер донео олдуку да већ сада Народна библиотека буде предата на јавно коришћење. У нашем данашњем броју у локалној рубрици налази се исцрпни каталог библиотеке у којем су наведени и услови везани за њено коришћење. На грађанима је сада да овај нови избор користе за богаћење свога знања. Привремено библиотека, смештена у згради Грађанске школе, на првом спрату, отворена је сваке недеље и четвртка од 2 до 4 сата после подне и данас ће бити први пут издаване књиге.“ (Werschetzger Gebirgsbote, 15.01.1888.)

Новооснована библиотека под надзором Феликса Милекера већ прве године штампа каталог својих књига, стручно обрађен, по тада важећим правилима. Све књиге су добиле екслибрисе на мађарском и немачком језику, а за задуживање корисника израђени су реверси одштампани на оба језика, јер библиотека у то време није имала у свом фонду српске књиге. Скенирани Штампани каталог ове библиотеке, објављен 1888. године, доносимо у Прилогу I на крају овог рада, а у наредном поглављу представићемо садржинску анализу овог каталога.

Будући да је радила још увек у оквиру Грађанске школе, она је носила назив: *Народна, педагошка, стручна и омладинска библиотека комуналне школе – Volks-, raed. Fach- und Jugendbibliothek*. Корисници библиотеке на почетку рада били су професори и ученици комуналних школа. Библиотека је у свом фонду имала књиге на немачком и мађарском језику, а користило ју је пре свега становништво које говори ова два језика, међу њима вероватно и српска интелектуална елита, док је остало српско становништво углавном користило књиге Српске занатлијске читаонице.

Каталог ове библиотеке, који израђује Милекер, штампан је већ прве године рада, стручно обрађен према тадашњим правилима. Грађу у Библиотеци распоредио је према следећим стручним областима:

- I група – Књижевност на немачком језику
- II група – Књижевност на мађарском језику
- III група – Античка књижевност
- IV група – Историја књижевности
- V група – Лингвистика
- VI група – Филозофија и естетика
- VII група – Историја, археологија, митологија, мемоари, право и политичке науке, економија
- VIII група – Географија, етнографија, путописи, статистика
- IX група – Природне науке
- X група – Математика, технологија, уметност, трговина, цртање и писање
- XI група – Разно

Школска комисија почетком 1888. године упућује циркуларно писмо наставном особљу Грађанске и основне школе у коме се од њих тражи да библиотекару Феликсу Милекеру доставе спискове књига из свих области, које они предлажу да се набаве. „Милекер, маја месеца, Комисији подноси извештај о коришћењу књига и потреби набавке нових књига за стручну и омладинску библиотеку. Октобра месеца 1888. године извештава Школску комисију о раду и успесима које је постигао од свога постављења и моли да му се одреди награда и фиксни годишњи хонорар“ (Стојановић, 2011: 27).

На основу потврде коју је управитељ Библиотечког фонда издао Феликсу Милекеру, сазнајемо да је Милекер предао новац за 322 позајмљене књиге у 1888. години, а у извештају који предаје Школској комисији наводе се такође подаци о броју позајмљених и враћених књига са списком читалаца. Статистика коју је водио Милекер била је врло прецизна. Занимљиво је и да се у списима Градске библиотеке под бр. 15 од 1889. године налази и концепт извештаја о археолошком ископавању спроведеном новембра 1888. године (ГБВ, *Службени списи*, 15/1889).

Набавка књига за библиотеку се спроводила по устаљеном реду: наставници су достављали спискове потребних књига, а затим је Милекер спискове, са потребном сумом новца, достављао Школској комисији која је одлучивала о куповини књига. У то време су се књиге углавном куповале од штампара, издавача и књижара из Немачке, Мађарске и Румуније. Они своје каталоге шаљу Милекеру, а он врши избор књига водећи рачуна о суми новца која му стоји на располагању. Школска комисија доноси одлуку да се у Библиотеци отвори и четврто одељење са стручном литературом искључиво за потребе професора Реалне школе о чему Милекер извештава Наставничко веће. Јануара 1890. године Милекер подноси извештај о раду Библиотеке и почиње са припремом израде новог каталога Библиотеке. Колико је водио рачуна о раду Библиотеке и утрошку новца, види се и по томе што је узимао понуде од више штампара за штампање новог каталога, уводећи на тај начин тендерску набавку још у 19. веку. Тако наилазимо на понуде две вршачке штампарије: *Ветел и Веронић* (ГБВ, *Службени списи*, 33/1890) и *Штампарију удове Ј. Е. Кирхнера* (ГБВ, *Службени списи*, 34/1890). Међу службеним списима налазимо и списак наставног особља Реалне школе, основне школе као и списак чланова Школске комисије са потписима. У току године Милекер је редовно подносио извештаје о набавци књига, штампању новог каталога, књигама које су поклоњене Библиотеци, као и понуде за набавку књига. Библиотека јануара 1891. године у свом фонду имала 1.507 наслова у 3.866 томова, а те године позајмљено је 640 књига, чиме се коришћење библиотеке увећало готово дупло. Милекер не само да је водио статистику о броју позајмљених књига из сваке области, већ сваке године у извештајима наводи имена корисника и број књига које су позајмили из Библиотеке из појединих група.

Јанош Дарењи, јула месеца 1891. године, преузима старање о стручним књигама које се издвајају из Општинске библиотеке и предају професорској

библиотеци. Библиотека наставља са радом, а књиге се и даље редовно набављају по претходно наведеној процедури. За потребе библиотеке, Милекер врши избор и набавља стручне и научне часописе. Број књига и број корисника се из године у годину увећава. На састанку Школске комисије 1893. године на којем се разматрао рад Јавне библиотеке доноси се закључак да је потребно убрзати послове на отварању Музеја, па Милекер своје снаге усмерава у том правцу. До оснивања Музеја долази 1894. године. У једном извештају из 1895. године наилазимо на податак о прирасту броја књига у фонду Јавне библиотеке (*ГБВ, Службени списи, 140/1895*) у периоду од 1888. до 1894. године:

Табела 1. Прираст књига у фонду Јавне библиотеке од 1888. до 1894. године

Година:	Број књига:
1888.	1058
1889.	3454
1890.	3866
1891.	4001
1892.	4416
1893.	4880
1894.	8727

До оснивања Музеја долази 1894. године, а за кустоса бива изабран Феликс Милекер. Рад ове две установе се прожима, а почетком 1898. године Градско представништво доноси одлуку о спајању Градске јавне библиотеке и Градског музеја у једну установу под називом Градски музеј и библиотека. Након усвајања новог Статута 1906. године, долази до промена у организацији установе. Музеј и Библиотека се се издвајају из надлежности Школске комисије, постају самостална установа са два одељења – Музеј и Библиотека. Формирају се посебни одбори за Музеј и за Библиотеку. Библиотека се дели на пет одељења: Вршачка колекција штампаних дела и рукописа, Библиотека Музеја, Одељење стручне и популарне литературе, Педагошка библиотека, Омладинска библиотека.

Нови Статут се усваја 1908. године, а библиотека у својим фондовима има књиге на немачком и мађарском језику, а као што је раније споменуто у граду ради неколико читаоница које су имале књиге на српском језику. Милекер предлаже да се отвори одељење Градске библиотеке на српској страни и да њиме руководи Србин, а истовремено тражи и средства у износу од осам до десет хиљада круна за набавку књига. Градско представништво 1912. године доноси одлуку о оснивању српског одељења Градске библиотеке. Одмах је започето са набавком књига на српском језику. За библиотеку се набављају сва нова издања српских књига која су се могла пронаћи, а Библиотеци велики број старих издања књига на српском поклања удовица адвоката Васе Младеновића.

По избијању Првог светског рата сви послови у Библиотеци се обустављају, а до поновног отварања овог одељења долази 1920. године. Српско одељење се тада налази у просторијама у порти Светониколајевске цркве, а 1922. се премешта у зграду у којој се налазе Библиотека и Музеј. Ево како вест о томе доноси вршачки лист *Војводина* у броју 20 из 1919. године: „Приближује се остварењу давнашња жеља српске читалачке публике у Вршцу: да добије богато снабдевену и добро уређену библиотеку са читалиштем. Проширени сенат решио је да се отвори српска градска књижница а припремни радови поверени су г. Душану Младеновићу, који је већ и пре рата помагао градском библиотекару око набављања српских књига. Извештени смо, да су за књижницу купљена у току 1912, 1913. и 1918. сва новија дела, која су се појавила на српској књижевској пијаци. Оскудица је само у старијим делима, која се, како нас г. Младеновић извештава, или никако не могу добити, или веома тешко.“ Статутом из 1923. формира се јединствени Одбор за музеј и библиотеку. Библиотека сада има четири одељења: Библиотека популарне и стручне литературе на српском, Библиотека популарне и стручне литературе на немачком, Библиотека Музеја и Библиотеке, Вершецијана. До доношења новог Статута долази 1937. године. Примена започиње 1938. године, али у њему нема неких већих промена. Библиотека несметано наставља са радом до почетка Другог светског рата, када немачке власти затварају Српско одељење Градске библиотеке, и остаје да ради само Немачко одељење.

5.2.1.2. Милекеров допринос развоју Градске библиотеке у Вршцу

Постављење Феликса Милекера за библиотекара новоосноване Градске библиотеке, била је одлука која је имала далекосежне позитивне последице за њен даљи развој. Када је отворена, Библиотека је имала 460 дела у око 1.200 свезака, а пред сам Други светски рат фонд је бројао преко 60.000 јединица грађе. Библиотека је била смештена у згради Конкордије, у којој се налазила и школа. Носила је назив *Народна, педагошка, стручна и омладинска библиотека комуналних школа (Volks, paed. Fach- und Jugendbibliothek der Kommunal-Schulen)*.

Иако 1894. године долази до отварања Музеја, а Милекер бива постављен за кустоса ове установе, његов рад у Библиотеци се успешно наставља, а број књига се повећава. О даљем раду Библиотеке сазнајемо из *Извештаја и дописа* које Милекер упућује Школској комисији. Променом Статута 1906. године долази до формирања одељења које носи назив *Вршачка колекција штампаних дела и рукописа*. Овим је постављен темељ формирања завичајне збирке која добија назив *Вершецијана*, а касније јој Милекер даје назив *Банатика*. Данас се у њему, поред монографских публикација, налази преко 500.000 страница новина, кућних календара и часописа који предствљају драгоцен истраживачки материјал за све који се баве проучавањем историје и културне историје народа на простору Баната. Милекеров даљи рад био је усмерен на обогаћивање фондова библиотеке, као и на њену реорганизацију, па 1912. године предлаже и оснивање Српског одељења библиотеке. У новоформираној држави, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца остаје на месту библиотекара и кустоса. Рад у библиотеци се наставља без већих проблема до почетка Другог светског рата, а корисници Библиотеке били су сви грађани Вршца, без обзира на националност којој су припадали.

У *Споменици Градске библиотеке у Вршцу*, Душан Белча бележи један догађај са почетка рата: „Тих дана постојала је идеја код неких немачких омладинаца да се уништи фонд српске књиге у Градској библиотеци. И када су упали у зграду да то ураде, тражећи рацке књиге’, пред њих се испречио стари Милекер и подвикнуо им „Ово нису књиге рацке, него градске! Марш напоље!’ Тако су српске књиге и остале сачуване.“ Највредније примерке који су се чували

у Градском музеју и библиотеци, Милекер по почетку рата склања у сеф Народне банке, где они остају до завршетка рата и поновног отварања Градске библиотеке.

Градска библиотека је од свога оснивања 1887. до 1912. године, имала само једног библиотекара, Феликса Милекера. Након доношења одлуке о формирању Српског одељења Милекеру у организацији и набавци књига помаже Душан Младеновић. Српско, односно Југословенско одељење Библиотеке Младеновић формира и води до 1921. године, када одлази из Вршца. На том месту га замењује истакнути вршачки учитељ и културни радник Никола Брашован који са Милекером ради до своје смрти 1932. године. Припада групи угледнијих Вршчана, а у културни живот Вршца укључује се још седамдесетих година 19. века. Био је активан политичар, публициста, писац и културни радник. Радио је на очувању српског идентитета заједно са Лазом Нанчићем, Јашом Томићем, Ђуром Цвејићем и другим истакнутим Вршчанима. Након његове смрти, Српско одељење престаје са радом једно време, а у Библиотеци током 1933–1934 године ради гимназијски професор Милорад Марчетић, чији рад се оцењује као незадовољавајући. Функција библиотекара Српског одељења била је врло угледна у Вршцу, а на конкурс који се расписује, пријављује се и Миливоје Јовановић. Милекер је већ имао добру сарадњу са Јовановићем који је преводио његове брошуре и чланке са немачког и мађарског на српски језик, па га је Милекер зато и одабрао за библиотекара Српског одељења. Почетком рата бива отпуштен од стране окупационих власти. По избијању Другог светског рата немачке власти затварају Српско одељење Градске библиотеке, а остаје да ради само немачко одељење.

5.2.3. Фонд Градске библиотеке у Вршцу данас

Данас се у Градској библиотеци у Вршцу чува око 220. 000 књига, часописа и друге периодике. Поред књига и периодике на српском језику, постоје и издања на страним језицима, највише на немачком, затим на мађарском, француском, румунском, енглеском и руском језику. Најстарије књиге у фонду Градске библиотеке јесу књиге на латинском језику. Најстарија рукописна књига је *Хроника италијанског града Villa Casteliolini*, писана од 1424. до 1670. године.

Најстарију штампану књигу чине *Писма Енеја Силвија (Enee Silvi Epistule)* из 1496. године, која садржи књижевне и филозофске расправе, говоре, папске прогласе, а ту је и једна љубавна прича. Затим следе књиге из 16. века: Лукрецијево дело *О природи света (De rerum natura)* и *О божанском граду (De civitate dei)*, чији је аутор свети Августин. Књига под насловом *Увод у општу географију, стару и савремену*, потиче из 17. века. Њен аутор је Немац Филип Клувер и то је, према Ларусу, први покушај израде темељне расправе о историји и политичкој географији.

Захваљујући финансијској подршци Фондације Хемофарм, августа 2011. године свечано је отворено реновирано *Одељење немачке књиге*. Књиге на немачком језику, око 30.000, као и периодика, која броји близу 200 наслова, су тренутно у фази каталогизације и требало би ускоро да буду претраживи у електронском каталогу, како би ово књижно благо постало доступно најширој читалачкој публици. Богатством, разноврсношћу и значајем својих фондова, као и својом културном и образовном делатношћу, Градска библиотека у Вршцу сврстава се у ред значајних културних институција у Војводини и Србији.

5. 3. Градска библиотека у Панчеву

“Не знају се и никада се неће сазнати многи незаобилазни почеци. Неће се никада сазнати ни када је доспела прва писана реч на тле данашњег Панчева, неће нико више утврдити ни ко ју је и када у њему прочитао, као што се никада неће сазнати ни када је у њему написана прва реч.”

Проучавајући грађу о историјату настанка Градске библиотеке у Панчеву, у досада објављеној литератури наилазили смо на различите и често опречне податке о години њеног оснивања. Наиме, поједини аутори тврде да је Градска библиотека у Панчеву основана 1845. године, што је податак који налазимо у текстовима Лазара Чурчића и Милице Катић-Вигњевић објављеним у *Свескама*, поводом научног скупа одржаног 1994. године под називом „Сто година Градске библиотеке у Панчеву 1894-1994“. Међутим, у зборнику *Књижевна топографија Панчева (2001)*, Гордана Стокић Симончић тврди да је Градска библиотека у Панчеву основана 1924. године, што потврђује податак „да се на дневном реду ванредне седнице Проширеног Сената града Панчева, одржане 5. априла 1924. године нашло и оснивање градске књижнице и музеја“ (Стокић Симончић, 2001: 406). Са друге стране, средином осамдесетих година управник Библиотеке Михаило Јанкетић је објавио серију текстова у листу Мисао, са заједничким надсловом “175-годишњица библиотекарства у Панчеву” (десет година пре прославе стогодишњице).

Разлоге за оваква разилажења око године оснивања библиотеке можемо, пре свега, тражити у теоријској и стручној неусаглашености око званичног става српског библиотекарства да ли се за годину оснивања неке библиотеке, узима она година у којој се први пут помиње оснивачки званични акт библиотеке, или је то година када се први пут помиње да је основана читаоница, која је касније прерасла у библиотеку. О овом проблему детаљније пише Гордана Стокић Симончић у свом

раду *Библиоека као идентитет*, наводећи да „интуитивно и ненаучно бављење историјом српских библиотека се понекад огледа у недовољном владању методологијом историјског истраживања, али много чешће и опасније у потпуном пренебрегавању домета историје библиотека као дисциплине и у произвољном тумачењу архивских докумената“ (Стокић Симончић, 2012: 17). Као пример, ауторка наводи поистовећивање читалишта и јавних библиотека као институција, иако постоје потпуно јасни критеријуми за њихово разликовање по типу оснивача, начину финансирања и уређења. Поштовање ових критеријума би, с једне стране, унело неопходан ред у периодизацију јавних библиотека код Срба, а с друге стране, дорпинело и неопходним компаративним сагледавањима развоја домаћих библиотека у односу на европске. Претпостављамо да је разлог за овакав приступ поистовећивња читалишта са касније насталим библиотекама, покушај да се историја поједних библиотека представи дужом него што јесте, нажалост, често без научног утемељења.

О проблематици поистовећивања читалишта и библиотека, писали су и Десанка Стаматовић и Лазар Чурчић. Тако, Десанка Стаматовић у студији *Читалишта у Србији у XIX веку* оцењује „неправедним и погрешним умањивање улоге читалишта и читаоница тиме што се обележавање почетка и трајања њиховог рада једноставно приписују јавним библиотекама...Такву жељу за истицањем постојања јавних библиотека пре него што је локална заједница била спремна да прихвати одговорност и финансијски терет за њих нису учинили библиотекарски, историчари библиотекарства и истраживачи културе ни у земљама с много старијом и богатијом историјом библиотека – они се поносе и истичу постојање и разнолике облике активности својих читаоница и клубова за читање”.

У већ поменутом раду *Књиге, читаоци и библиотеке Панчева. Почети* Лазар Чурчић пише о покрету оснивања касина у четвртој деценији 19. века у Банату, Бачкој и Срему, наглашавајући при томе да: „Касине нису биле библиотеке, то су биле друштвене организације за неговање друштвеног живота и ширење информација. У њима су одржавана предавања, забаве, концерти, позоришне представе, али и забавне игре, шах, билијар и карте, на пример. Касине су увек имале своје просторије у којима се чланство окупљало дневно на разговоре и читање новина. Није био њихов задатак да трајно чувају новине нити да читаоцима

позајмљују књиге. Њихов је најважнији циљ био окупљање људи и њихово одвајање од кафанског живота. У њима су стога куповале само оне књиге које због скупоће појединци нису могли да купе, а прегледали су их у касинама, тако су у њима најчешће биле енциклопедије, вишетома дела из историје и историје уметности, природних наука и сличне. Све су такве књиге читане у читаоницама као и новине и никада нису изношене“ (Чурчић, 1994: 16-17).

5.3.1. Читаонице као претеча Градске библиотеке у Панчеву

У књизи *Историја града Панчева* Феликса Милекера помиње да је 1810. године постојала читаоница која је позајмљивала “многу корисну књигу”. Овај податак Милекер је “преузео од Леонарда Бема, чији му је рукопис *Монографије Панчева (Monographie von Pancsova, 1903)* на коришћење дао штампар Карло Витигшлагер”, открива Гордана Стокић (Стокић Симончић, 2002: 400).

Прва читаоница за коју постоји потпунија архивска грађа радила је у саставу панчевачке Касине од 1846. године. Рукопис Молбе за оснивање Касине, као и њеног Статута чува се у панчевачком Архиву (ИАП, Маг. I 10813/3033; ИАП, Маг. I 1846-564/1009). Рукопис Статута потписали су 18. априла 1846. године Викентије Костић, председник, Петар Крањчевић, секретар, и Венцел Фомбергер, благајник. У лето 1869. године, лист Панчевац у свом 10. броју објављује позив на скупштину грађанске касине, који сведочи да се Друштво налази у великој кризи: „Садањи број чланова овдашње касине (читаонице) се тако умалио, да би касина до године по свој прилици морала престати.“ Управа Касине сазива скупштину Друштва, на којој је требало да се разговара о новом Уставу, али нажалост, нису сачувани подаци да ли је заказана скупштина уопште одржана и какав је био њен исход. Следећи податак везан за читаоницу у Панчеву, налазимо у књизи Феликса Милекера, *Историја Банатске војне границе*, где се помиње да је „у Панчеву 1871. постала читаоница. Захваљујући сачуваним Правилима Српске читаонице у Панчеву (датираним на 16. март 1878. године) објављеним у Штампарији браће Јовановић 1880. године, не налазимо податак о оснивању читаонице, из чега бисмо

могли закључити да ова читаоница зарпаво представља наставак Касине. Према речима Лазара Чурчића, панчевачка Касина имала је знатан утицај на формирање читалачке публике. Претплатом на велики број новина омогућавала је Панчевцима да буду добро обавештени о најважнијим догађајима у свету, о политичким приликама у земљи, а предавањима, позоришним представама и концертима, обогаћивала је духовни живот Панчева.

Ова читаоница није још дуго била активна, те је српско грађанство, немајући своју читаоницу почетком последње деценије 19. века, покренуло иницијативу и 1894. године јоше једном основало *Српску читаоницу у Панчеву*. Правила ове читаонице, донета 9. маја 1894. године, прокламују оснивање читаонице „ради неговања друштвености и образованости међу Србима“, као и пут до остварења тог циља „а) држањем српских и других политичких, књижевних и стручних листова и часописа; б) дозвољеним друштвено-забавним играма; и в) приређивањем популарних предавања, певачких и музикалних забава и дилетантских представа.“

Средином 1906. године освећено је ново седиште *Читаонице* у згради Српске црквене општине поред Светосавског дома. За време Првог светског рата *Читаоница* је, по наређењу полицијских и војних власти, затворена, а намештај и ствари су растурени. По ослобођењу није имала ни седиште ни комплетан намештај. Градске власти су јој 1919. године доделиле зграду у улици Змај Јовиној 5, која је припадала локалном мађарском друштву „Таршашкер“. Била је то најлепша зграда коју је нека читаоница у Војводини имала у то време. Располагала је великом паркетираним двораном за забаве, двораном за „конверзацију“, читаоничком двораном, кабинетом за одборске седнице, просторијом за библиотеку, станом за послугу, свим споредним просторијама, покривеном кугланом и лепим двориштем. Била је модерно опремљена, имала два билијара, увела је електрично осветљење и извршила потребне поправке на згради. Имала је 240 чланова и годишњи буџет од 50.000 динара. Примала је све дневне српске листове и часописе, велики број страних листова и набављала је сва већа и скупоченија југословенска књижевна издања.

Петогодишњи прекид у раду Читаонице наступио је почетком Првог светског рата. У листу *Панчевац*, од 3. августа 1919. године, објављено је да је

претходних недеља оживео рад читаонице, те да ће она надаље радити као једнонационална институција, с обзиром да су панчевачки Мађари и Немци одбили понуђено учешће у њеном раду. У књизи *Наше вароши* из 1922. године Никола Милутиновић наводи да „Српска читаоница има 249 редовних чланова и 1 ванредног, и да се налази у тешкој финансијској ситуацији, и нема библиотеку, а то књига што је имала, нестало је за време рата.“ (Милутиновић, 1922: 84).

Постојање *Српске читаонице у Панчеву* може се пратити до 1954. године у документацији Историјског Архива о Евиденцији друштава, после чега јој се губи траг. Питање престанка рада *Српске читаонице* остаје отворено за нека будућа истраживања. У Панчеву су у првој половини 19. века основане још две читаонице.

1. ***Ратарска читаоница*** – основана 1902. године;
2. ***Српска Занатлијска читаоница*** - основана 1919. године;

Податке о *Ратарској читаоници у Панчеву* налазимо у већ поменутој књизи Николе Милутиновића, који наводи да је Ратарска читаоница 1922. године имала 157 редовних и 62 помажућа, свега 219 чланова. Сви редовни чланови припадали су ратарском сталежу. Читаоница је била претплаћена на следеће листове: *Заставу*, *Панчевац*, *Војводину*, а недељом су се куповали *Београдски Дневник*, *Балкан* и *Правда*. Читаоница је имала и своју књижницу са око 200 свезака, пољопривредне и поучне садржине, а књиге су већим делом поклоњене и чланови их скоро и не употребљавају (Милутиновић, 1922).

Српска занатлијска читаоница основана је од Српске Занатлијске Добротворне и Просветне Задруге, и постоји од 1919. године. Има редовних и потпомажућих чланова, свега 131. Читаоница је отворена само недељом и празником. Читаоница је крајем 1921. године држала ове листове: *Панчевац*, *Трговински Гласник*, *Илустровани Лист*, *Епоха* и *Трибуна*. Читаоница се налазила у задружном дому. Задружна књижница састојала се из позоришних дела Јована Стерије Поповића и дела Стевана Сремца (Милутиновић, 1922).

5.3.2. Оснивање Градске библиотеке у Панчеву

Као увод у развој јавних библиотека у Панчеву доносимо текст Николе Милутиновића из 1922. године, као својервсну хронику и приказ културне климе времена у коме је настао: „Панчево је одувек било варош „књигољубитеља“ и „пренумераната“. Његови стари грађани, већином трговци, одлазили су у Беч, у Будим, у Пожун, у Коморан, по изолозима тадањих књижара наилазили су на нове књиге, куповали су их и доносили кући. Војводинска омладина школовала се у Бечу, Пешти, настањена по завршетку студија по нашим варошима није ни доцније престала да прати приказе о књигама по бечким и пештанским новинама. Све што се односило на наше прилике набављало се. Почетком 18. века куповале се већином немачке књиге, доцније и српске. Основале се српске штампарије, покретали се српски листови, часописи, отварале се српске књижаре. Придолазе књиге из Србије. По приватним српским кућама нагомилале се немачке и српске књиге, часописи, листови. Изумирањем, нестају читаве породице, књиге се поклањају школама, црквеним општинама, разним установама. **То је мање више зачетак свих наших јавних књижница у Војводини,** (подв. С. Ћ.) па и у Панчеву. Јавне књижнице новијег порекла ставрају се већ куповањем књига, купује се по избору, али и оне се допуњују поклонима. Забавно је прегледати каталоге наших јавних књижница у Војводини. Колико је ту класичара латинских, немачких, француских и упоредних песмарица, протеста, адреса, меморандума ц. и к. Властима, патриотских стихотворних сочињенија, „отворених писама“ на Велесиле, и т. д. Све школе у Панчеву, варош сама, многе друге установе, Српска црквена општина, Пучка банка имају своје јавне књижнице. Од Уједињења и Ослобођења овамо осећа се у Панчеву потреба за једним Друштвом Пријатеља Панчевских Јавних Књижница, које би штампало и издало каталоге свију јавних књижница у Панчеву. Мogle би ове књижнице остати и надаље својине појединих установа, књиге би мogle остати и надаље где се и данас налазе, али друштво би држало једно стручно плаћено лице, библиотекара, који би у означене дане у недељи издавао књиге појединих установа. Сви друштвени чланови плаћали би чланарину и засебну малу позајмицу за извађене књиге, који би новац имао заједнички библиотекар да

обрачуна са поједним установама. Од овог добивеног новца допуњавале би поједине установе своје књижнице и ту би се могао увести извесни план, једни би куповали више српске, други више немачке књиге и једино на овај начин дошле би све до стручних библиотекара и једино помоћу оваквих штампаних заједничких каталога знало би се каквих књига имају све панчевске књижнице укупно“ (Милутиновић, 1922: 91-92).

У даљем излагању поменућемо неке од овх библиотека, које се оснивају током целог 19. века. Педесетих година, тачније 1854. године, Карло Витигшлагер у својој књижари и књиговезници оснива позајмну библиотеку у којој су грађани, уз малу новчану накнаду, могли да узму књигу на читање на одређено време, а 1867. је отворио и праву библиотеку за “узајмљивање књига“. У мађарској националној библиографији под његовим именом стоји каталог те библиотеке са 729 јединица, а у Живановљевој Панчевачкој библиографији налази се под бројем 16 (*Verzeichniss der Leih-Lese-Bibliothek des Karl Wittigschlager in Pančova, Pešma 1854*). Један број тих књига сачуван је у данашњој Градској библиотеци, а свака има печате власника и библиотеке; углавном су издате у Немачкој у првој половини 19. века, а има их и из претходног. Све су на немачком језику.

Библиотека у Панчеву се помиње и под именом *Србска библиотека* 1840. године, као пренумерант на Видаковићева дела. Налазимо је као “Србску библиотеку” (1844) у Српској библиографији за новију књижевност 1741-1867 Стојана Новаковића. Светислав Касапиновић оснива 1867. године, у новембру месецу *Друштво за распрострањање корисних књига у народу*. Две године касније формирана је *Учитељска књижница*, коју је 1871. године преузела Православна црквена општина. Исте године је одобрен Статут Немачког друштва за читање и друштвеност које је постојало до 1883. године. *Библиотека Пучке банке* је основана 1914. године и чувена је по вредном и великом фонду књига на немачком и мађарском језику. Већ 1922. године је имала 7.500 књига.

Градска библиотека у Панчеву, основана је 1924. године. На дневном реду ванредне седнице Проширеног Сената града Панчева, одржане 5. априла 1924. године нашло се и оснивање градске књижнице и музеја. (ИАП, Скупштински записници Проширеног сената самоуправног града Панчева д 1924. године, Бр. 44 Прош. Сен. 3964/1924). После оснивања, 1924. године, библиотека је пресељена у

Магистрат и чинила је са Музејом јединствену целину. Априла 1936. године дужност градског библиотекара примио је Славко И. Њагуљ. Уочи Другог светског рата Градска библиотека (или магистарска, како су је још звали) имала је 8.000 књига. Осим поменутих, 1941. године у Панчеву су радиле и библиотеке Гимназије и других школа. Градска библиотека је била затворена за време Другог светског рата да би 1944. године обновила рад. Њен први послератни директор је био писац и адвокат др Миховил Томандл. Имала је 45.820 књига које су сређиване по интернационалном децималном систему и била је смештена у згради бивше Српске читаонице у Змај Јовиној. Имала је 48 чланова.

Део њених фондова постале су и књиге некадашње *Граничарске библиотеке (Deutscher Banater Gränz Bibliothek der KUK Militar komunitates)*, *Пучке банке и штедионице*, и *Библиотеке руске колоније у Панчеву*. Библиотека се касније поново сели у зграду Магистрата (кућа у Змај Јовиној 5 је, на жалост, у међувремену срушена), а 1975. године добија име Вељка Влаховића. Крајем јуна месеца 1980. године свечано је отворена прва фаза нове зграде библиотеке, финансирана самодоприносом грађана. Други део овог пројекта, приближно једнаке квадратуре, нажалост, до данас није изграђен, што ствара велике проблеме у раду, лимитира активности и успорава даљи развој ове установе. Године 1994. библиотеци је враћен ранији назив - Градска библиотека Панчево (Траиловић, 2002).

5. 4. Развој библиотека и читаоница у Белој Цркви

Првобитни план овог истраживања био је да се поред библиотечких фондова књига на немачком језику, које се данас чувају у градским библиотека Вршца и Панчева, прегледа и књижни фонд библиотеке у Белој Цркви. Нажалост, то нисмо успели да реализујемо, пре свега због недоступности грађе, као и чињенице да је највећи део грађе у међувремену страдао или нестао. Као својеврстан споменик посвећен библиотекама и читаоницама у Белој Цркви, послужила нам је студија Живана Иштванића *Увод у историју књиге, библиотека и читаоница у Белој Цркви* објављена 2012. године. Како аутор у уводу наводи: „До данас није било

иницијатива да се о богатој прошлости библиотека и читаоница у Белој Цркви напише иоле озбиљнији студијски рад који би био користан за науку, али и за обичног читаоца. Много је разлога томе, а можда, најважнији непостојање архива ранијих белоцркванских библиотека и читаониц.“ (Иштванић, 2012).

Честе промене локација, ратови, политичко-идеолошка заслепљеност, пленидба од стране државне полиције, људски немар и паљевине неповратно су уништили архиве читаоница које су осниване и постојале у Белој Цркви. Документација Радничког универзитета и Културно-просветног центра је у новије време горела у три наврата, последњи пут 2010. године. Оно што је преостало, представња само један мали део изворне грађе, па ће будуће генерације истраживача морати да уложе много времена и труда како би успели да употпуне податке.

Цркве и верске организације, биле су прве институције које су шириле и дистрибуирале књигу. Велику улогу у циркулацијине књига међу Немцима у Белој Цркви имала је Римокатоличка црква, где су са првим колонизацијама дошле и богослужбене књиге, молитвеници и библије написане и штапане на готици и латинском језику. Католичка црква била је међу колонизованим становништвом римокатоличке вероисповести водећи механизам у ширењу и развоју књига. Током деценија, Римокатоличка црква и Римокатолички жупни уред у Белој Цркви је оформио веома богату и скупоцену библиотеку са око 6.000 књига углавном верског и теолошког садржаја, црквених енциклопедија, библија и молитвеника, црквених речника, историјских дела о католичкој цркви, специјализованих црквених лексикона, и општих енциклопедијских издања на латинском, немачком и мађарском језику.

Када говоримо о појави и развоју књиге код Срба у Српској православној црквеној општини, преовладава мишљење да стварање књижнице и библиотеке почиње са утемељењем прве Српске цркве (1749-1751), а интензивно по изградњи друге по реду Српске цркве (1780) у Белој Цркви. Захваљујућу књигама које су стизале као поклони из Русије током 18. века, на тај начин се увежавала књижница Српске цркве.

Другу линију ширења књига предсављале су школске институције државног карактера. Оне су имале за сврху организовање општег народног просвећивања са наставом која се изводила само на немачком језику.

Библиотека Белоцркванске гимназије (1878-1946). Од свих регистрованих и непописаних библиотека и књижница града Беле Цркве до 1944. године, највећа, најзначајнија и највреднија била је *Библиотека Белоцркванске (мађарске) велике државне гимназије* (после *Краљевска српска државна велика гиманзија* или *Државна реална гимназија*). Била је то и најскупља библиотека са уникатним књигама и штампаним и нештампаним раритетима свога времена. Највећи допринос појави и настанку ове библиотеке припада гимназијском професору Николаусу Фанковичу, који је марта 1878 поставио првог библиотекара, и наставио пионирски посао на заснивању професорске и ученичке библиотеке (Иштванић, 2012). Библиотека Белоцркванске гимназије имала је у свом фонду књиге из свих научних области, посебно из националне историје, географије, етнологије, археологије и праисторије Мађарске (Угарске и Јужне Угарске) и других земаља Монархије (Аустрије и Бохемије), енциклопедије, речнике, дела класичних писаца, белетристику. Њену посебну библиофилску драж чиниле су бројне инкунабуле штампане од 16. века па надаље у разним универзитетским центрима западне Европе на латинском и грчком, а куповане по аустријским, немачким, угарским и европским антикварним књижарским центрима.

Још један значајан елемент у ширењу књига чиниле су породичне библиотеке, као важна карика у ланцу историје стварања великих световних библиотека Беле Цркве. Прва породична библиотека у Белој Цркви, чији траг можемо да пратимо, била је породична библиотека белоцркванског трговца Михајла Недељковића, који је „1813. године купио у Београду 50 књига из библиотеке Доситеја Обрадовића. Неколико великих збирки књига, које су деценијама страшно сакупљали поједини Белоцрквани, пре свега она у Топчидеру ботаничара Николе Ранојевића (1869-1922), Миливоја М. Павловића (1899-1988), данас на Институту за сточарство Пољопривредног факултета у Новом Саду, и Сенише Јанкулова (1925-2004) у Београду, као и библиотека редитеља Јована Путника, упечатљив су пример

антикварног сакупљања, упорности и изузетног интересовања за књигу.“ (Ištvanić, 2012: 11).

Поред библиотека, у Белој Цркви се током 19. века оснивају бројне књиговезнице, папирнице и књижаре. Оне се јављају у уском кругу библиофила, као последица немачких (аустријских) утицаја на банатско, па тиме и белоцркванско књижарство. Књижаре у Белој Цркви се оснивају после револуције 1848-1849, у новом друштвено-политичком миљеу. У даљем тексту наводимо неке од књижара које су осниване у Белој Цркви:

1. *Књижара Оберлеутер (1858-1867)*
2. *Издавачка књижара и књиговезница Јулијуса Вундера (1867-1912)*
3. *Папирница, књиговезница, антикваријат и позајмна библиотека Теобалда Хепкеа (1867-1901) (прва позјамна библиотека у Банату)*
4. *Штампарија, папирница и књижница Петера Куна (1895-1943)*
5. *Штампарија, књижара и папирница Густава Вундера (1896-1921)*
6. *Књижара, штампарија и папирница Бертолда Хепкеа (1901-1939)*
7. *Књижара Никола Станковић и Син (1913-1941)*

Пета фаза у развоју и ширењу књиге у Белој Цркви отпочела је са формирањем друштава и удружења грађана. Оснивање библиотека грађанских друштава и удружења представља нови допринос општем културном развоју Беле Цркве. Уз помоћ ових библиотека, насталих унутар самих грађанских удружења, чланови су добијали у исти мах и теоријска и практична знања, и ово је практично био зачетак читаоница. Прво познато белоцркванско певачко, хорско и музичко друштво, *ДМГВ (Немачко мушко певачко друштво)*, основано 1854. године, било је од првих дана свога деловања усмерено на набавку рукописних и штампаних ноталија, музичке литературе и књига, и то највише из Темишвара.

Библиотека Виноградарског друштва (1869-1941). Ово је била једна од првих библиотека у Белој Цркви са специјализованом збирком књига употребне вредности, из области виноградарства, винарства и подрумарства. Иако је ово удружење виноградара основано још 30. јула 1866. године, до оснивања библиотеке је дошло тек 1869. године (Иштванић, 2012).

Библиотека Учитељског друштва (1872-1918). Белоцркванско учитељско друштво, као огранак темишварског Јужноугарског учитељског друштва, основано је у Белој Цркви 7. новембра 1872. године, заузимањем државних учитеља Готфрида Водичке, Милоша Нешковића и Шандора Јозефа. Идеја водиља овог удружења била је оснивање „Библиотеке и школског музеја“, у којој се прикупило изабраних књига из педагогије, историје, лингвистике и природе, али било је и књига мешовитог садржаја. До 1881. године библиотека Белоцркванског учитељског друштва имала је књиге од 38 аутора, у 49 томова и 35 штампаних свезака. Очигледно, била је то за време постојања, до 1918. године, ускостручна библиотека, која је служила само ондашњем учитељском кадру Постоји претпоставка да је у том периоду, тачније 1871. године, одобрено Градској комунитетској болници у Белој Цркви да се оснује читаоница са библиотеком, али о томе до данас нису пронађени никакви подаци“. (Иштванић, 2012: 21)

У даљем тексту навешћемо неке од бројних библиотека које су осниване у Белој Цркви током 19. века и прве половине 20. века:

1. *Библиотека Друштва за дружељубивост (1873-1893)*
2. *Библиотека Белоцркванске мађарске касине (1876-1918)*
3. *Библиотека Градског музеја (1877-1946)*
4. *Библиотека Пољопривредног друштва (1893-1941)*
5. *Библиотека Д.М.К.Е. (1905-1914)*
6. *Библиотека Удружења приватних трговачких намештеника (1906-1914)*
7. *Библиотека Мађарског певачког друштва (912-1914)*

8. *Библиотека Швапско-немачког Културбунда (1921-1944)*
9. *Библиотека Занатлијског певачког друштва (1922-1940)*
10. *Библиотека Руског кадетског корпуса (1922-1944)*
11. *Библиотека Мађарске народоносне групе (1941- 1965?)*

Упоредо са библиотекама, у Белој цркви се захваљујући страним утицајима, оснивају и читаонице. Увођењем читаоница у грађански ред, стварала су се нова културна и друштвена средишта града и окупљао се одређен број чланова, који су дали непроцењив допринос оснивању читаоница са читалачком публиком, без које не би опстала ни једна белоцркванска библиотека (Иштванић, 2012). У даљем тексту наводимо неке од најзначајнијих читаоница које су основане у Белој Цркви:

1. *Србска читаоница (1865)*
2. *Радничко-читаоничко и образовно друштво (1890-1914)*
3. *Српско читаоничко друштво (1890-1941)*
4. *Српска занатлијска читаоница (1897-1919)*
5. *Чешко читаоничко друштво (1922-1941)*

Поменуте библиотеке и читаонице деловале су углавном до Другог светског рата, чинећи Белу Цркву на прелазу два века местом живе културне размене и богатог културног живота. Нажалост, после Другог светског рата, највећим делом услед идеолошких разлога, потпуно се мења однос према књигама, читању, библиотекама и читаоницама. Традиција се поништава, и утире се нови пут „општенародног“ просвећивања. То је довело до потпуне девастације књиге, велики број библиотека је уништен, неке од њих су нестале, и губи им се сваки траг.

Како смо на почетку овог поглавља навели, додатну потешкоћу у расветљавању тамне и нејасне историје белоцркванских библиотека и читаоница, представља и чињеница да је архивска грађа у међувремену нестала, и да је скоро немогуће доћи до изворних података. Остаје нам да се надамо, да ће будући

истраживачи осветлити и овај значајан део културне историје Беле Цркве, као значајног елемента у општој културној историји Баната.

6. Значај и улога библиотека у развоју културног идентитета Подунавских Немаца

Библиотеке нам дозвољавају да позајмимо лепоту и задржимо знање – Непознати аутор

Једно од основних полазишта овог рада било је управо да покушамо да докажемо и покажемо значај и улогу коју су имале библиотеке у развоју културног идентитета Подунавских Немаца на простору Баната. Једна од фаза истраживања, била је прегледање књижног фонда ових библиотека, покушај да се из сачуваних књига инвентара сазна како су ове књиге стизале у библиотеку, затим анализом каталога ових библиотека покушали смо да представимо рецепцију завичајне књижевности у библиотечким фондovima, и коначно, прегледајући ове књиге пронашли смо велики број екслибриса, које смо представили и описали у посебном поглављу.

6.1. Фонд књига на немачком језику у Градској библиотеци у Вршцу

Градска библиотека у Вршцу основана је 1887. године. као „Народна и омладинска библиотека немачких комуналних школа слободног краљевског града Вршца“. За библиотекара је изабран Феликс Милекер који је водио Библиотеку од њеног оснивања па до своје смрти 1942. године. Фонд библиотеке је бројао 460 дела у отприлике 1200 свезака. Библиотека већ прве године штампа каталог својих

књига, стручно обрађен по тада важећим правилима. Све књиге добиле су печате (екслибрисе) на немачком и мађарском језику, а реверси за задуживање корисника постојали су на оба језика. Ова библиотека је у свом фонду имала књиге искључиво на немачком и мађарском језику, уз малу колекцију књига на латинском и француском језику.

Градска библиотека данас у својим фондовима има преко 30.000 књига на немачком језику. Оне се налазе у фондовима старе и ретке књиге, завичајном одељењу („Банатика“), фонду белетристике на немачком језику, фонду стручне књиге на страним језицима, фондовима речника, лексикона и посебног фонда грађе из области медицине. У Градској библиотеци данас се чува 15.000 дела у збирци белетристике на немачком језику, док се у научном фонду чува око 7.800 дела.

Поред монографских публикација, у фонду периодике налази се преко 170 наслова периодичних публикација (новина, часописа, магазина, календара) на немачком језику који укупно броје преко 700.000 страница. Поред периодике која је објављивана у Вршцу, у фонду се налазе и новине и часописи који су излазили у Белој Цркви, Новом Саду, Београду, Панчеву, Кикинди, Зрењанину, Темишвару, Франкфурту, Бечу и другим градовима. Ово је најзначајнија сачувана збирка периодичних публикација на немачком језику на територији Војводине и представља значајан извор информација свима који се баве истраживањем прошлости Баната, Вршца, историје и културне историје Немаца на територији Војводине.

Прве новине штампане на немачком језику у Вршцу јесу недељник *Вршачки планински весник* (*Der Werschetzer Gebirgsbote*) који је почео да излази **31. јануара 1857.** године и излазио је сваке суботе без обзира на ратне и друге догађаје до септембра 1944. године. Издавачка концепција, план издавања листа и прилога уз њега, као и издавачка политика, изнета је у уводном обраћању читаоцима у првом броју и она се није мењала до последњег броја. Уобичајени садржај *Вршачког планинског весника* подразумевао је следеће:

1. Уводник;
2. Фељтон у наставцима (на пример, роман Калифорнија у првим бројевима листа);

3. Локалне новости значајне за грађане;
4. Песме и декламације са тематиком из свакодневног живота (љубав, природа, разонода, мудре изреке...). Најчешћи аутори ових песама су: Ј. Пајдак, Ј. Вијатовић, Јулијус Вер, Тонранари;
5. Судске указе и решења;
6. Рекламе;
7. Објаве (штампане на немачком, мађарском и српском језику, а које су подразумевале важна саопштења локалних власти; информације о разним конкурсима и лицитацијама; о слободним радним местима; о променама адреса локала и трговина; кретање цена основних пољопривредних производа и сточне хране на вршачкој пијаци – жито, кукуруз, уље, вино, алкохол, сточна храна);
8. Извештај о месечним менама и метеоролошки извештаји;
9. Умрлице које садрже податке о годинама преминулог, о његовом социјалном пореклу и болести која је проузроковала смрт;
10. Резултате о извученим лото бројевима и другим играма на срећу.

Због овог богатства књига на немачком језику дуго је било планирано да се отвори *Одељење немачке књиге*, што је на крају и остварено, и 4. августа 2011. свечано је отворено реновирано *Одељење немачке књиге*, захваљујући Фондацији Хемофарм, која је донирала средтва у вредности од 50.000 евра. Одељење су отворили Његова екселенција тадашњи амбасадор Свезне Републике Немачке у Србији Волфрам Мас, покрајински секретар за културу и јавно информисање Милорад Ђурић и председник Управног одбора Штада групе Хартмут Рецлаф.

6.2. Немачке библиотеке у Вршцу у 19. веку

У другој половини 19. века, постојали су различити облици ширења књиге, тако да су оне до читалаца долазиле и преко књижара које су истовремено биле и позајмне библиотеке. Немци су их називали *Leih-Bibliothek*. Начин коришћења ових библиотека био је следећи, за књигу коју је читалац желео да изнајми, плаћао је

кауцију у пуној вредности, да би се по враћању књиге у библиотеку, читаоцу враћао новац умањен за цену коришћења, што је обично износило 10% од вредности или евентуалног оштећења књиге. Као што смо већ навели, Феликс Милекер у својој Повесници помиње „четири позајмне књижаре“, мислећи на следеће немачке књижаре:

1. Једна од првих је била **књижара Јожефа Штола** (Josef Stol), за коју знамо да је радила већ 1859. године и да је преко ње, поред књига и разног материјала за писање и школског прибора, набављала и часописе из земље и иностранства. Она је првенствено имала књиге на немачком, али из једног огласа 1859. године видимо како су преко ње могле да се изнајмљују на читање и српске књиге. Ова књижара је радила у згради где се данас налази Градска библиотека.
2. Из водича кроз Вршац за 1898. сазнајемо да се на том истом месту истим послом бави **Едуард Шмит** (Eduard Schmidt), што по свој прилици значи да је он откупио локал и посао од Јозефа Штола.
3. Књижара **Кирхнер** је такође имала своју штампарију и значајну издавачку делатност, радећи такође као позјамна библиотека.
4. Следећа која се помиње је књижара **Ветла и Веронића**, за коју је познато да је имала свој локал и у Темишвару и да се бавила и антикварном књигом, па се чак претпоставља да је Стеријина удовица преко ње распродала мужевљевој библиотеку (Белча, 2012: 31).

5. На књигама Градске библиотеке у Вршцу, из једног каснијег времена, могу се наћи немачке књиге са ознакама једне сличне **позајмне библиотеке Оскара Гринвалда** (Oskar Grünwald).

Међу српским књижарама у 19. и 20. веку познато је да су се овим послом бавиле књижара Милана Петко-Павловића и све до почетка Другог светског рата књижара Атанасијевић. Поступак код позајмице био је исти као и код немачких књижара.

6. 3. Анализа Библиотечког каталога из 1888. године

Први штампани каталог Градске библиотеке у Вршцу објављен је у првој години њеног оснивања, 1888. године, у издању штампарије Кирхнер. Проучавајући грађу за ово истраживање пронашли смо овај каталог у данашњем фонду библиотеке, и доносимо га у скенираној верзији на крају рада у *Прилогу 1*. У уводу Каталога наведена су правила коришћења библиотеке, а потом следи списак књига које је садржала библиотека, распоређен по следећим стручним областима:

I. Група – Немачка књижевност

Подгрупа А. - Сабрана дела. У овој групи налазе се дела Шамисоа, Грилпарцера, Хебела, Хајнеа, Жан Пола, Виланда, Лесинга (укупно 111 књига).

Подгрупа Б. – Романи и приповетке. Овде налазимо дела Ауербаха, Шварца, Вернера, Бремета (укупно 65 дела).

Подгрупа Ц. - Поезија и романи. У овој групи заступљена су дела Ханса Закса, Валтера Скота, Шекспира и других.

Подгрупа Д. – Преводи. (5 дела)

II. Група – Мађарска књижевност

III. Група – Античка књижевност - У овој групи налазимо дела Демостена, Хомера, Тацита, Овидија, Ксенофона, Вергилија (укупно 19 књига)

IV. Група – Историја књижевности – Овде налазимо дела као што су: *Историја немачке националне књижевности* (Клуге), Гетеова дела, Шилерова и Гетеова преписка, Ленауов живот, *Историја мађарске књижевности* (укупно 10 књига)

V. Група - Наука о језику, лингвистика – садржи неколико мађарских књига, и Сандерсов *Речник немачког језика* (укупно 23 дела)

VI. Група- Филозофија и естетика – у овој групи налазе се Кантова дела, *Историја немачке филозофије*, и друга (укупно 29 књига)

VII. Група - Историја, археологија, митологија, мемоари, право и политичке науке, економија – Овде налазимо дела као што су: *Леонард Бем - Историја темишварског баната*, Гриселинијева дела, *Феликс Милекер - Историја слободног града Вршца*, *Мекулај - Историја Енглеске*, *Теодор Момзен - Историја Рима*, *Швикер - Историја темишварског Баната*, *Ваимут - Историја Француске* (укупно 108 књига)

VIII. Група - Географија, етнологија, путописи, статистика – у овој групи између осталих, налазимо и дело Ј. Пајера, *Експедиција на Северни пол* (укупно (21 књига)

IX. Група- Природне науке - овде, између осталих налазимо и дела Чарлса Дарвина и Александра Хумболта (укупно 80 књига)

X. Група – Математика, технологија, уметност, привреда, цртање и писање (10 књига)

XI. Група- Разно – У овој групи између осталих, налазимо и дело Јулиуса Пецхолда *Библиотекарство* (22 књиге).

Садржинска анализа овог каталога нам показује са којом озбиљношћу је приступано оснивању Градске библиотеке у Вршцу. Каталог је одштампан на 26 страна, са уводним делом у коме су наведена правила коришћења библиотеке, и пажљиво изабраном књижном збирком која је покривала све области знања, и за коју су набављена дела најрепрезентативнијих светских аутора.

6.4. Рецепција дела немачке завичајне књижевности у Гадској библиотеци у Вршцу

За потребе овог истраживања прегледали смо дела представника завичајне књижевности у фонду Градске библиотеке у Вршцу, покушавајући да утврдимо каква је била рецепција завичајне књижевности међу читалачком публиком у Вршцу. Заступљеност одређених аутора представили смо у наредној табели:

Табела 2. Заступљеност немачких аутора у фодовима Градске библиотеке у Вршцу

Редни број	Име аутора	Број јединица грађе
1.	Јоаким Хелд (1725-1803)	/
2.	Јохан Фридел (1751-1789)	/
3.	Николас Ленау (1802- 1850)	33 јединице грађе
4.	Карл Вилхелм фон Мартини (1821-1885)	/
5.	Карл Грин (1885-1930)	2 јединице грађе
6.	Штефан Милов (1836-1915)	10 јединица грађе
7.	Адам Милер-Гутенбрун (1852-1923)	24 јединице грађе
8.	Бруно Кремлинг (1889-1962)	6 јединица грађе
9.	Марије Еугение деле Грације (1864-1931)	8 јединица грађе
10.	Леонард Бем – банатика, научно	10 јединица грађе
11.	Ото Алшер (1880-1944)	6 јединица грађе
12.	Петер Јунг (1887-1966)	/
13.	Лудвиг Шмит (1874-1944)	/
14.	Родерих Мајнхарт (син Адама Милера Гутенбруна)	/
15.	Карл фон Мелер (1886-1943)	10 јединица грађе

Ова анализа нам је показала да се у билиотеци и данас чува велики број дела најзначајнијих представника немачке завичајне књижевности, као што су Николас Ленау са 33 дела, Карл Грин са 2 дела, затим дела Адама Милера-Гутенбруна, Штефана Милова, Бруна Кремлинга, Марије Еугение деле Грације, Ота Алшера.

Издвојили бисмо Адама Милера-Гутенбруна, који је после Ленауа, назаствуљенији аутор са 24 дела. У библиотеци смо, између осталих, пронашли следећа његова дела:

Die Glocken der Heimat, Vom Wege, Auf der Höhe, Arme Komödianten, Gescheiterte Liebe, Es war einmal ein Bischof, Der große Schwabenzug, Der barmherziger Kaiser, Sein Vaterhaus, Meister Jakob und seine Kinder, Josef der Deutsche, Das idyllische Jahr.

Чињеница да се у Градској библиотеци у Вршцу чувају чак 24 дела Адама Милера-Гутенбруна, потврђује оно што смо писали у претходним поглављима, тезу да је Адам Милер-Гутенбрун био најчитанији и најзначајнији писац немачке завичајне књижевности, и да је одиграо велику улогу у развоју немачке читалачке публике, а својим делима утицао је на буђење националне свести Подунавских Немаца у Банату. Најзначајније Гутенбруново дело, историјски роман *Велика швапска сеоба*, био је први део трилогије *Од Евгенија до Јосифа*. Међутим, друге две књиге, *Милостиви цар (Barmherziger Kaiser)* и *Јосиф Немачки (Josef der Deutsche)*, никада нису достигле популарност „Швабенцуга“, па је он од 1913. до 1953. имао десет засебних издања, а цела трилогија само два. Историја насељавања испричана је у „Швабенцугу“ као велика епопеја у цивилизовању Подунавља, као херојско доба у прошлости Аустрије и Подунавских Шваба.

Речи са којима Гутенбрун закључује своју епопеју представљају апологију пионирског и цивилизаторског немачког духа: „Немци већ поново жању! Само су се они, својом тврдом вером у Бога, осведочили као довољно отпорни. Шпанци, Италијани и Французи нестали су без трага, они који нису умрли, оставили су своја села празна. Немачка насеља нису готово нигде сасвим изумрла.

Само три деценије пошто је Гутенбрун завршио роман, његови сународници су напустили Банат. Понешени национализмом, већина њих стали су на страну Трећег рајха. Пред сам крај Другог светског рата, у страху од одмазде, дуге избегличке колоне, нови „Швабенцуг“ кретао се према Немачкој. Многи од ових Шваба или њихови потомци скрасили су се тек у прекоморским земљама – северној и јужној Америци. „Швабенцуг“ се појавио, као што смо већ рекли, 1913. године,

у предвечерје Првог светског рата после кога се Аустро-Угарска распала а Немци су се обрели у три државе: Мађарској, Румунији, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Тако разједињени наставили су борбу за очување националног идентитета. Гутенбрунове књиге пружале су им образац помоћу кога су могли поближе да одреде своју улогу у прошлости и будућности, како немачког народа, тако и југоистока Европе. „Швабенцуг“ је постао класично дело завичајне књижевности, обавезна породична лектира, једна од оних књига које се усађују у срце и ум. После доласка Хитлера на власт, националсоцијалистичка идеологија се постепено ширила и међу Немцима у расејању. Гутенбрунови романи добили су на актуелности јер су се савршено уклапали у све основне претпоставке учења о „крви и тлу“ – надмоћност аријевске расе као „народа господара“, њену мисију у ширењу културе, мит о сељаштву као чувару расне чистоте и националних врлина.

Нацистичка пропаганда на југоистоку истицала је Гутенбруна као узорног писца. Скраћено, илустровано издање романа, намењено млађим читаоцима, имало је на унутрашњој страни корица пресавијену мапу у боји: репродукцију „култне“ слике Штефана Јегера *Долазак Немаца у Банат*. Када је нацификовани Културбунд дошао у сукоб са католичком црквом, свештеници су се јадали како деца не показују никакво интересовање на часовима веронауке. Један од њих је испричао како је у разреду питао ученике ко од њих има Свето писмо код куће. Неки дечак му је одговорио: „Ми имамо Швабенцуг, то је сасвим довољно, не треба нам друго Свето писмо“ (Бешлин, 2008).

6.5. Анализа збирке Ex Librisa Градске библиотеке у Вршцу

Ex libris дословно значи „из књига“ дотичног човека, из његове библиотеке (пошто стари Латини нису имали свој израз за збирку књига, екслибрис се може превести и као „из библиотеке“). Екслибрис је штампана или ручно израђена налепница, која се лепи на унутрашњој страни предњих корица књиге и означава његовог власника. Јавља се крајем 15. века у Немачкој, а затим и у другим земљама.

Налепница је по правилу уметнички рад, малог формата, где се иза обавезног натписа *ex libris* ставља име и презиме власника књиге (односно, библиотеке) и која садржи илустрацију са одговарајућом симболиком везаном најчешће за склоности и карактер власника. Мале графике су у почетку имале хералдички карактер, јер су их наручивали племићи чији су породични грбови стављани на екслибрис. Од грба, иницијала и симбола развио се до алегоричних мотива, стиха, гесла, шале и опомене посуђивачу књиге.

Првобитно су умножавани дрворезом, а од 18. века бакрорезом, бакрописом, акватинтом, литографијом, сито штампом, линорезом, монотипијом, сликањем, цртањем, сериграфијом, калиграфијом, фотографијом и другим техникама. Развојем штампарства створена је могућност умножавања великих тиража екслибриса, у читавим серијама. Почетком 20. века колекционари почињу да скупљају екслибрисе и стварају колекције. Посебну вредност имали су примерци који су штампани највише до 50 примерака, нумерисани и потписани од стране уметника. Нарочиту уметничку вредност показују они екслибриси који су рађени у стилу сецесије. Данас у свету има преко 15.000 колекционара, а највеће збирке чувају се у Британском музеју у Лондону, у Националној библиотеци у Бечу и у Градској библиотеци у Минхену.

У новије време израђују се обични екслибриси који немају уметничке вредности, већ се искључиво на њима налазе штампана имена и презимена власника. Такође су се штампали екслибриси без имена који су се могли куповати у књижарама и другим продавницама. Постоје и суперекслибриси, што у преводу са латинског значи велики екслибриси, утиснути у виду монограма, ређе налепљени на хрбту, предњој или задњој корици, у функцији означавања својине или као украс књиге ако је утиснут у златотиску. Неки савремени екслибриси остају верни традицији носећи илустрацију која одражава личност библиофила, те таква слика углавном пресликава његово занимање, место рођења или пребивања, хобије, филозофска или религиозна убеђења, његов укус и осећање за уметност. У основи не би требало да има суштинске разлике екслибрис удружења.

6.5.1. Кратак историјат екслибриса

Због једноставности и штедње екслибрис је често био гумени печат који је користио народни добротвор Сава Текелија (1761–1842), а такав је и печат библиотеке породице српског патријарха Јосифа Рајачића (1785–1861). Познат је суперекс- либрис Захарија Орфелина (1726–1804), књижевника и гравера који је, уз Христифора Жефаровића (?–1753), један од првих аутора екслибриса у Војводини, и који је на свакој књизи која је припадаа његовој приватној библиотеци уписивао свој екслибрис, што је каснијим истраживачима олакшало идентификовање књига из Орфелинове библиотеке.

Први штампани екслибриси у југословенским крајевима јављају се у Далмацији, а најстарији познати отисак припадао је Ђури Ђурковићу (касни 15. век). Почетком 16. века Албрехт Дирер начинио је екслибрис за Јакоба Банићевића (1466–1532), родом са острва Корчуле, дипломату у служби аустријског цара Максимилијана II. Штампани екслибриси јављају се код Срба тек у 19. веку. Сматра се да је најстарији типографски екслибрис за црногорског владику Петра II Петровића Његоша (1813–1851) настао пре 1833. године, а од библиотечких најстарији је екслибрис Библиотеке српске православне општине у Шибенику, основане 1834. Богато српско грађанство у Војводини и Београду било је у стању да редовно купује књиге, тако да се ту највише развијао екслибрис у 19. веку. Веће интересовање за екслибрисе јавља се шездесетих година 20. века, а међу уметницима предњачи графичар Андрушко Карољ из Сенте који је израдио, највише у техници дрвореза и линореза, преко 5.000 екслибриса и излагао их на преко стотинак светских изложби. У Београду је, у последњих деценију и по, порасло интересовање за екслибрисе и поводом тога осмишљене су бројне изложбе и предавања, док су многи професори на уметничким академијама позивали и иницирали стварање екслибриса.

Изложба екслибриса из приватне колекције швајцарског дипломате Беноа Жиноа, који се службено доселио у Београд, окупила је око себе многе колекционаре, уметнике, библиофиле, историчаре и љубитеље уметности. Догађај је те 1994. године био подстицајан за стварање Екслибрис друштва Београд, које је пак неколико месеци касније примљено у ФИСАЕ, Међународну федерацију екслибрис друштава. Од тада почиње нова фаза у обликовању, сакупљању и истраживању књижних листића на овим просторима, које се проширило и употпунило оснивањем Екслибрис друштва Војводине почетком 1998. године

Осим Љубомира Дурковића Јакшића, од малобројних истраживача српског екслибриса треба истаћи Дејана Медаковића, Лазара Чурчића, Богдана Т. Станојева и Часлава Оцића (Мустеданагић, 2011).

Печати су такође у функцији екслибриса и на њима се могу наћи сличне формуле; поседовала су их приватна лица и бројне институције (често уз годину оснивања или са симболом), како би означили припадништво књиге. Исто тако могу послужити као извор за историју библиотека. Детекција печата је такође вредна пажње, јер осталим истраживачима сугерише шта је све припадало појединим библиотекама (личностима, институцијама и сл.). Записи на књигама могу бити разне врсте, од једноставног записивања самог имена, што је упућивало на власника књиге, до бележења разних врста података који се тичу својине књиге, начина на који је набављена и других садржаја.

Мирјана Брковић у анализи записа на старим српским књигама у 18. и 19. веку открива шта је тадашњим житељима Новог Сада и Петроварадина била преокупација, а томе у прилог говоре записи о поседовању књига које су направила приватна лица или институције (углавном школе и цркве), посвете које сведоче о културном кругу одређене средине (професори, издавачи, јавне личности, етц.), записи који су начинили донатори црквама, они који садрже датум или место куповине књиге или њихову цену, што представља битан податак за историју књиге и тржишта. На књигама су се врло често бележили важни и мање важни историјски догађаји, коментари о прочитаној књизи, записи о њиховој поправци тј. рестаурацији, затим о умрлима, о сељацима, етц. Овом тематиком се заправо мало бавило и о њој писало, па су записи на књигама најчешће спомињани и цитирани као илустративна грађа за доказивање порекла књиге или, с обзиром на њихову разноврсност, за поткрепљење неке теме или идеје (Брковић, 2002).

Рукописна штива познатих личности изазивала су знатижељу не само садржајем, већ и могућношћу да се из нечијег рукописа ишчита карактер, односно, поједине карактеристике личности.

Приликом прегледања грађе на немачком језику, рађеном за потребе овог истраживања, пронашли смо велики број књига на немачком језику које на себи имају екслибрисе. Само печат Градске библиотеке имао је неколико варијанти, како графичких тако и језичких (не немачком, српском и мађарском језику), а његова

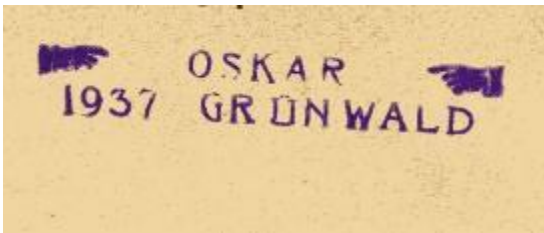

форма се мењала кроз историју. Затим, пронашли смо и екслибрисе приватних лица, приватних библиотека, као и различитих удружења и читаоница којима су припадале ове књиге. У наредној табели доносимо збирку екслибриса из Градске библиотеке у Вршцу, са кратким описом уз сваки екслибрис о томе на којој књизи се налази, коме је припадао, при чему смо покушали да откријемо што више информација о власнику екслибриса, када нам је то доступна архивска грађа дозвољавала. За неке екслибрисе нисмо успели да пронађемо прецизније и опширније податке о власнику, и стога се надамо, да ће ова збирка побудити интересовање других истраживача и познавалаца екслибриса, како бисмо њиховом детаљнијом анализом добили потпунију слику о власницима приватних библиотека у Вршцу у 19. веку.

6.5.2. Опис екслибриса из књижне збирке Градске библиотеке у Вршцу

Табела 3. Екслибриси приватних лица, приватних библиотека и различитих удружења

Ex Libris:	Опис:
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Berlin Alexander Platz</i>, Alfred Döblin, Berlin, 1930.</p> <p>У питању је удружење читалаца „Мариолана“. Током историје, место Мариолана, данашње Пландиште, је често мењало називе, и након Версајског уговора 1918. године нове границе довеле Зичдорф/Зичфалва у састав независне државе Србије, која је постала део новоформиране Југославије. Југословенски краљ Александар прокламовао је промену назива свих места на српски језик, те је место добило назив Мариолана, који је задржало до Другог светског рата. Ово удружење је имало своју библиотеку у којој налазимо дела највише књижевне вредности тога доба.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Der Schmied seines Glückes</i>, Gottfried Keller, Berlin.</p> <p>Инв. бр.7129.</p>

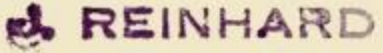

	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Münchhausen -Wunderbare Reisen und Abenteuer zu Wasser und Lande.</i> von Bürger , G.A., Berlin.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Lessings sämtliche Werke</i>, Stuttgart.</p> <p>Инв. бр. 4680.</p> <p><i>Мађарска читаоница у Пландишту – Zichyfalvai Olvasokor</i></p> <p>Зичфалва мађарски Zichyfalva је такође један од назива за данашње Пландиште, којије ово место носило у периоду од 1867. До 1918. године. 1867. године Аустрија је прихватила двојну монархију познату као Аустроугарско царство. Угарска власт је касније направила мађаризацију да креира посебну мађарску нацију из мешане популације, која је била највећим делом немачка, али је такође укључивала и Румуне, Србе и Турке. Мађаризација је резултовала променом имена насеља са немачког на мађарски. Тако је Зичдорф преименован у Зичфалва, место које се налазило у 54. грофовији Торонтал, Угарска.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>So macht man Dollars</i>, Upton Sinclair Berlin.</p> <p>Инв. бр. 469.</p>

	<p>Оба екслибриса налазе се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Die Metamorphosen des Polareises, Karl Weyprecht, Wien, 1879.</i></p> <p>Оскар Гринвалд, пуно име Oskar Aloys Franz Frünwald (22.07.1885 in Werschetz + 17.05.1930 in Werschetz) имао је своју позајмну библиотеку, која се помиње и у Споменици Градске библиотеке Вршац: „из каснијег времена налазили смо на књигама ознаке једне сличне позајмне библиотеке Оскара Гринвалда.“</p> <p>Инв. бр. 7185.</p>
	
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Goldelsee, Eugenia Marlitt, Stuttgart.</i></p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Nina und Delia, Mario Puccini. Zürich, Leipzig, Wien.</i></p> <p>Инв. бр. 19349.</p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Die Justizmorde der Neuzeit aller Länder. Interessant und belehrend dem Volke erzählt.</i> Carl Löffler, Leipzig.</p> <p>О Валентину Сауервалду пронашли смоо следеће податке: да је рођен око 1833. године у Вршцу, и да је био ожењен Јулијаном Земајер.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Phantasien eines Realisten, Josef Popper-Lynkeus, Dresden, Leipzig, 1900.</i></p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Heusinger, Konrad und Otto Dr. Güthling: Titus Livius Römische Geschichte, Reclam, Leipzig, 1900.</i></p> <p>Инв. бр. 109.</p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Martin der Mann - eine Erzählung</i>, Rosegger, Peter, Staackmann Leipzig, 1910.</p> <p>Ем. Шертер се помиње у једном новинском чланку као јдан од породавца карата за аеромитинг у Вршцу, који је требало да изведе Аурел Влаицу, румунски инжењер, инвентор и пилот. У закључку овог чланка објављеног у „Werschetzer Gebirgsbote“ (август, 1912. године) наводи се следеће: „Велико интересовање за овај догађај, од стране свих грађана, Румуна, Срба, Мађара и Немаца, доказ је доброг заједничког суживота и сарадње међу свим грађанима, а величанствени пилот Аурел Влаицу је овим аеромитингом још једном доказао своје мајсторство и генијалност“.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Der Mensch vormals und heute</i>, Richard Oberländer, Leipzig, 1878.</p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Die Geschichte der Ungarn</i>, Eugen Csuday, 1900.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Der Freiheitskampf der Buren und die Geschichte ihres Landes</i>, Scheibert, J. (Justus), Berlin, 1900.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Der Mithrakult. Seine Anfänge, Entwicklungsgeschichte und seine Denkmäler.</i> Theodor Kluge, Leipzig, 1911.</p> <p>Инв. бр. 145.</p> <p>Владимир Марган био је велики жупан и начелник града Панчева (1924).</p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Der Aufmarsch zum Zweiten Weltkrieg</i>, Max Werner, Brant, 1938.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Maria Theresia`s erste Regierungsjahre</i>. Alfred Ritter von Arnoeth, Wien, 1865.</p>
<p>d.</p> 	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Kaiser Maximilian I oder Schicksal und Kaiserkrone</i>. Edmund Mühlwasser, Wien, 1868.</p>

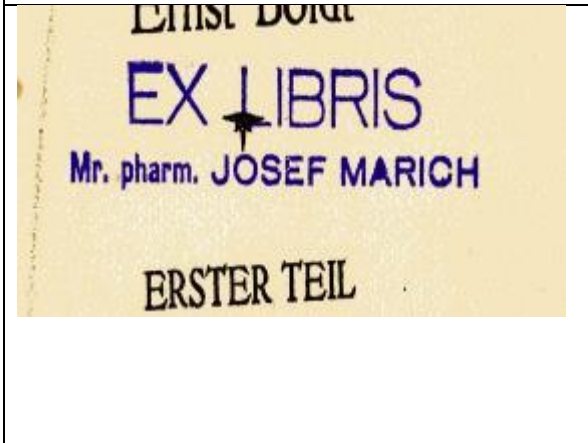
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Österreichs Kämpfe im Jahre 1866, Wien, 1869.</i></p> <p>Casino Militar или Војни казино је један од најважнијих војних објеката града Темишвара из 18. века, чија је градња завршена у 1775. Велики Салон Војног казина је играо на важну улогу у друштвеном животу младих, јер су у овом простору одржавани чувени официрски балови.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Österreichs Kämpfe im Jahre 1866, Vierter Band: Der Krieg in Böhmen. II Teil. Wien 1869.</i></p> <p>О Францу Ричену нашли смо следеће податке: Franz Rittchen је рођен у Вршцу, око 1799. године, био је ожењен Доротеом Шенбрун (Dorothea Schönbrun).</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Die Völkerschlacht bei Leipzig, Ein Volksabend. Heinrich Rocholl, Gotha, 1913.</i></p> <p>Културбунд (нем. Schwäbisch-Deutscher Kulturbund) је била организација Немаца у Банату, Бачкој и Срему која је у току Другог светског рата помагала окупатору и пропагирала немачки национал-социјализам. Основан јуна 1920. године у Новом Саду, био је почетно замишљен као неполитичка организација која делује на подручју целе Краљевине Југославије, а имао за циљ да чува и развија немачку културу и језик. Уласком немачких снага након Априлског рата, Културбунд постаје стожер фолксдојчера који су се, у великом броју, ставили у службу Трећег рајха.</p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Kriegsgeschichtliche Beispiele aus dem deutsch-französischen Kriege, Major Kunz, Berlin, 1900.</i></p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Kriegsgeschichtliche Beispiele aus dem deutsch-französischen Kriege, Major Kunz, Berlin, 1900.</i></p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Zehn Schock Knack-Nüsse. Illustriertes Räthselbuch für die Jugend. 600 Räthsel, Leipzig, 1877.</i></p> <p>Народна омладинска читаоница у Вршцу (нисмо нашли податке о њеном деловању).</p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Bundschuh flieg! Ein Zeitbild vom großen Bauernaufstand im Jahre 1525, Wilhelm Fronemann, Stuttgart, 1936.</i></p> <p><i>Deutsche Jugend, Banat und Serbien, Gruppe 16 „Süd“.</i></p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Spionage zentrale Brüssel. Der Kampf der deutschen Armee mit der belgisch-englischen Spionage und der Meisterspionin Gabriele Petit, Heinrich Binder, Hamburg.</i></p> <p>Библиотека Столарског удружења Вршац.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Grundzüge der Zoologie. Zum wissenschaftlichen gebrauch, Carl Claus, Marburg, 1882.</i></p> <p>Екслибрис Главне реалне школе у Вршцу.</p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Deutsche Geschichte in zwei Bänden, Oskar Jäger, München, 1919.</i></p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Mühselige und Beladene, Otto Alscher, Berlin, 1910.</i></p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Ich bin ein Flüchtling. Otto Alscher, Berlin.</i></p> <p>Инв. бр. 35419.</p> <p>Претпостављамо да би ово могао бити екслибрис Ота Алшера, јер је у питању екслибрис са стилизованим словом О, и проналазимо га само на књигама овог аутора.</p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Lenaus Werke.</i></p> <p>Инв. бр. 3876.</p>
	<p>Налази се на првој прелиминарној страни:</p> <p><i>Heißsporne, eine Reitergeschichte, Karl von Meller, München</i></p> <p>Инв. бр. 4056</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Geschichte des Temeser Banats, Joh. Heinr. Schwicker, Grosz. Besckerek, 1861.</i></p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Aus dem Banate. Landschaften mit Saffagen, Friedrich Uhl.</i></p> <p>Пронашли смо податак да је 1870. године Ф. Ј. Ветел основао музичку издавачку кућу, у којој је објавио 94 дела. У исто време у својој штампарији у Темишвару објавио је 228 дела. 1882. и 1883. године објављује музичке новине.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungern, oder: historisch-statistisch-topographische Beschreibung, Kaschau, 1825.</i></p> <p>Инв. бр. 2239).</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Die Philosophie der Liebe im Lichte der Natur-und Geisteswissenschaft auf entwicklungsgeschichtlicher Grundlage. Erster Teil: Die Naturphilosophie der Liebe. Ernst bold, Berlin, Paetel, 1927.</i></p> <p>Инв. бр. 2216.</p> <p>Једино смо пронашли податак да је Магдалона Марих била ћерка Јозефа Мариха и Марте Кејзах.</p>

Табела 4. Екслибриси Вршачке касине и Печати и налепнице Градске библиотеке у Вршцу:

VERSECZ THJF. VÁROS
NYILVÁNOS KÖNYVTÁRA

Csoport	Szám	Érték	
		K.	F.
I. a.	70.	3	60

Städtische Bibliothek
Werscheß.

Gruppe.	Lauf. Nr.	Wert
II d	1164	200

Градска
књижница
ВРШАЦ

Група	Број	Вредност	
		дин.	п.
92	27580 5108		р

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
У ВРШЦУ.
НЕМАЧКО ОДЕЉЕЊЕ.

Städtische Bibliothek
in Wrschah.
Deutsche Abteilung.

Коло Gruppe	Наредни број Lauf. Nr.	Вредност Wert	
		д	п.
I. b.	839	1	10

Versecz sz. k. város községi német iskoláinak népes ifjusági könyvtára.
Volks- und Jugendbibliothek der deutschen Kommunal-schulen der f. Freistadt Werschetz.

I. Szakasz : Népkönyvtár.
 I. Abteilung : Volksbibliothek.

Csoport. Gruppe.	Folyó szám. Lauf. Nr.	Érték. Weith.
<i>IX.</i>	<i>12.</i>	<i>f. 730.</i>

Bibliothek
 der
 Deutschen Schulen

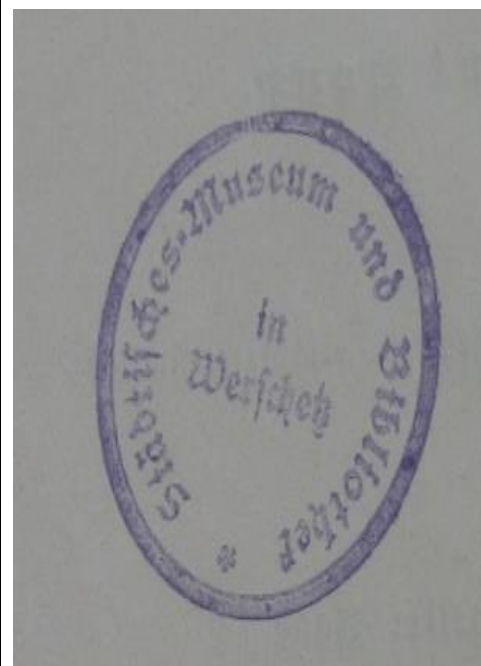
<i>3</i>	<i>2</i>	
<i>Leh</i>	<i>Leh</i>	

Градска библиотека
 Вршац

Група	Број	Вредност	
		дн.	п.
	<i>8554949</i>	<i>30</i>	
	<i>3876</i>		<i>P</i>

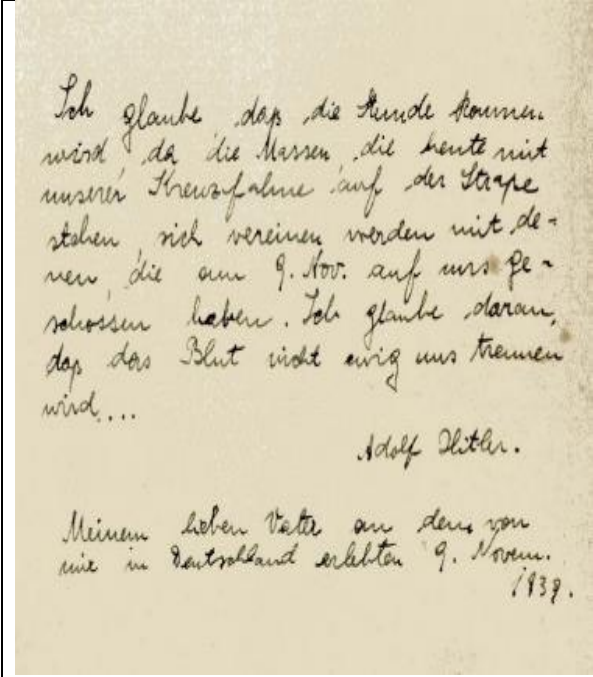
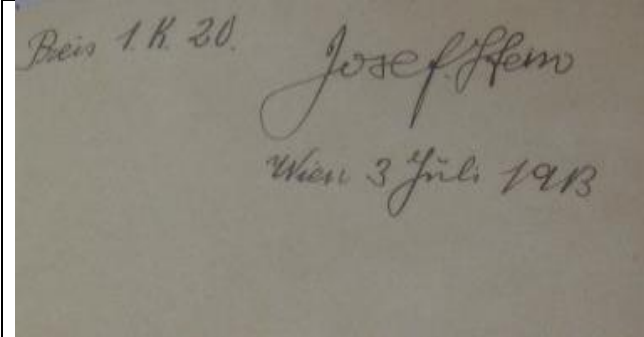
2042—48

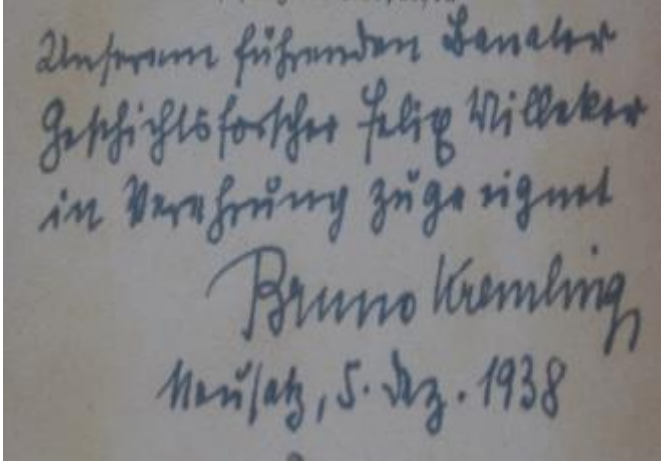
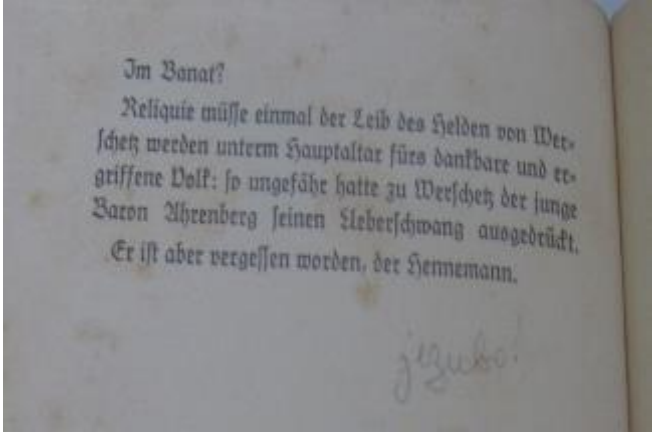
KÖNYVES POLGÁRÓL

Табела 5. Записи и рукописне белешке на књигама Градске библиотеке у Вршцу:

 <p>Ich glaube, daß die Kunde kommen wird, daß die Massen, die heute mit unserer Kreuzfahne auf der Straße stehen, sich vereinen werden mit denen, die am 9. Nov. auf uns geschlossen haben. Ich glaube daran, daß das Blut nicht ewig uns trennen wird...</p> <p>Adolf Hitler.</p> <p>Meinem lieben Vater am dem von mir in Deutschland erlebten 9. Novem. 1939.</p>	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Festung Deutschland, Achim Arnim, Berlin, 1938.</i></p> <p>У питању је рукописна белешка, са цитатом из Хитлеровог говора, датирана на 09. Новембар 1938.</p> <p>Инв. бр. 5107 .</p>
 <p>Preis 1 K 30.</p> <p>Joseph Hem</p> <p>Wien 3 Juli 1913</p>	<p>Налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Nikolas Lenau Sämtliche Werke, Leipzig.</i></p> <p>Инв. Бр. 12533</p>

	<p>У питању је рукописна белепка Бруна Кремилига, односно његова посвета написана на насловној страни књиге:</p> <p><i>Aus Klingsort Garten.</i></p>
	<p>Рукописна белешка на последњој страни текста књиге:</p> <p><i>Die werschetzer Tat, Karl von Meller, Berlin, 1938.</i></p>

Анализа ове изабране збирке екслибриса, које смо успели да пронађемо на књигама Градске библиотеке у Вршцу, говори нам како о разнородности књига, тако и о разнородности власника и библиотека којима су књиге припадале. Најчешће су у питању приватне библиотеке виђенијих грађана Вршца, који су најчешће били повезани са књигама на неки начин, или непосредно, као власници књижара и штамаприја у Вршцу, или као страствени сакупљачи књига и библиофили. Затим ту је велики број печата различитих удружења, која су имала своје библиотеке, и на тај начин омогућавала својим члановима приступ знању и прилику за образовање, усавршавање и лични духовни развој.

Посебно смо издвојили печате у функцији екслибриса Градске библиотеке у Вршцу, као и различите врсте налепница које је библиотека користила, у жељи да покажемо мултинациоалну и мултилингвалну традицију коју је ова библиотека

неговала још од свог оснивања 1888. године. У последњем, трећем делу издвојили смо неколико записа и рукописних бележака, који су нам се чинили интересантним, показујући како интересантне и интригантне посвете на књигама могу бити. Мислимо, пре свега, на посвету коју је син написао свом оцу, пред сам почетак Другог светског рата, цитирајући при томе речи из Хитлеровог говора, до белешке коју налазимо на крају књиге *Der Werschetzer Tat*, „језиво“, која представља коментар читаоца на прочитано дело, указујући на комуникацију књига-читалац, и показујући заправо у којој мери је ова књига дотакла самог читаоца. На крају, желели бисмо да се захвалимо колегама из Градске библиотеке у Вршцу, који су нам дозволили да ове екслибрисе користимо у раду и касније објавимо.

6.6. Фонд књига на немачком језику у Градској библиотеци Панчево

У Градској библиотеци у Панчеву данас се чува око 11.000 књига на немачком језику, иако је овај број било тешко утврдити јер су све књиге на страним језицима заведене у једној књизи инвентара под бројевима од 1 до 45.978. Прегледајући ове књиге инвентара, нисмо пронашли податке о набавци књига, што би нам било од велике помоћи у овом истраживању, и што би нам помогло да укаже на пут, како су немачке књиге стизале у библиотеку. У овим књигама инвентара пронашли смо књиге из различитих научних области, историје, географије, природних наука, тако и књиге које припадају лепој књижевности.

Иако су књиге у каталогу Научног одељења распоређене по УДК систему, он није био увек доследно спровођен, тако да књиге Гетеа и Хајнеа налазимо у групи 91 (историја, географија), а не у групи 82 (Књижевност) где припадају. Данас се у библиотеци у Панчеву чувају две издвојене збирке књига на немачком језику, то су књиге из некадашње Граничарске библиотеке – *Deutscher Banater Gränz Bibliothek des KUK Militar kommunitates*, и Библиотека Пучке банке и имедионице А.Д. у Панчеву, о којима ћемо детаљније писати у наредна два поглавља. У магацинском простору, где су данас смештене стране књиге и књиге из Граничарске библиотеке, налази се издвојена збирка са **ознаком Р**, за коју претпостављамо да је збирка раритета, али нисмо могли са сигурношћу да утврдимо критеријум за ову ознаку.

Велики број књига на немачком језику које смо пронашли у библиотеци у Панчеву, сведочи да је немачких књига у Панчеву током историје било много више него српских, мада је јасно да су те књиге читали и Срби који су говорили и немачки, не само због службеног језика царевине него и због бројног немачког становништва града: у доба цветања ових библиотека у Панчеву је од 13.000 становника било готово 3.500 Немаца. Пре настанка црквеноопштинске „Србске библиотеке” значајније збирке српске књиге могле су се у Панчеву наћи само у приватним колекцијама, па и оне због још увек невелике продукције нису могле

бити богзна како бројне. Можемо претпоставити да су се налазиле у домовима већ помињаних панчевачких интелектуалаца чија имена стално налазимо у списковима пренумераната (Војновић, 2009, 95).

6.6.1. Библиотека Пучке банке

Библиотека Пучке банке је основана 1914. године и чувена је по вредном и великом фонду књига на немачком и мађарском језику. Већ 1922. године је имала 7.500 књига. *Библиотека Пучке банке* се данас налази у саставу Завичајног одељења Градске библиотеке у Панчеву, заједно са *Библиотеком Руске колоније* и *Библиотеком Граничарског пука из времена Војне границе*, а у фонд Градске библиотеке у Панчеву ушла је после Другог светског рата. Овде доносимо текст Николе Милутиновића о Библиотеци пучке банке, објављен 1922. године: „Иако млађа установа, основана 43 године доцније од библиотеке Српске црквене општине, и по броју својих књига и часописа и по реткости некојих примерака и по уређености својој Библиотека панчевске Пучке банке нема такмаца у Панчеву. Али немају оваку књижницу ни многи већи градови у нашој отаџбини. Основана 1914. године, она је приликом прославе заводске педесетгодишњице 1918. године требала да послужи као јубиларни поклон Банчин својим чиновницима, члановима управног одбора и својим деоничарима. Цела књижница створена је управо за пет година купом и откупом читавих приватних библиотека. При куповању књига, код набавке ствари антикварних вредности пазило се да се купљене књиге, часописи, мапе, цртежи односе по могућству на Војводину и пределе доњег Дунава. Од знаменитости опште вредности Библиотека Пучке Банке с поносом чува лепо очуване примерке чувеног илустрованог описа Дунава: *Description du Danube par Mr. le Comte Louis Ferd. de Marsigli 1744. a la Haye, chez Jean Swart.*

Скоро све су књиге у лепом повезу. Књижница има око 7.500 свезака и часописа, поглавито на немачком. Има и српских и мађарских књига. Мало која научна грана да није заступљена. Поред историјских, земљописних, етнографских пазило се да се не заборави ни на привредну и трговинску књижевност. Много се полагало и на што потпунију збирку месних листова. И техничка опрема саме

књижнице је најновијег система. Књиге нису смештене по орманима, већ по полицама гвоздене конструкције.

Каталози су груписани по књижевним врстама. Књижница има енциклопедија, часописа разног садржаја 178 свезака, теолошких књига, из црквене историје, филозофије, васпитних и наставних књига 72 свеске, филолошке садржине 46 свезака, историја књижевности, поезика, библиографија заступљена је са 166 свезака, немачка, српска, мађарска лепа књижевност са 3672 свеске, уметност са 228 свезака, културна историја и сродне гране са 330 свезака, историјска, земљописна, етнографска, путописна књижевност броји 818 свезака, правне и државне науке 315 свезака, народна привреда, трговина, банкарство, саобраћај заступљени су са 584 свезака, природне науке са 407 свезака, архитектура, механика, рударство са 3 свеске, пољска привреда са 20 свезака, занатство, технологија са 59 свезака, ратна књижевност, морнарица са 25 свезака, лекарство, марвено лечништво, фармација са 5 свезака, календари, адресне књиге, годишњи извештаји, брошуре са 246 свезака, 206 годишта разних трговинских листова са 102 свеске, 81 годиште дневних листова са 36 свезака и комунална питања са 23 свеске. Завод троши од своје чисте зараде на набавку нових књига 2500 динара годишње. С обзиром да завод не држи нарочите чиновнике за своју књижницу, то је ограничен број оних којима завод дозвољава употребу њене књижнице. Осим својих чиновника и чланова управног одбора, књижницом се могу служити још даљих 150 њих, које онда завод води у књигама као сталне читаоце. Даљи су услови: кауција и претпоставка да ће дотични хтети и знати чувати и вратити узјамљене књиге. Огреши ли се ко о дату обавезу, брише се једанпут за свагда из списка. Књиге нарочите вредности не издају се уопште. Књиге се враћају и нове узимају сваке среде између 2 - 5 после подне“ (Милутиновић, 1922).

Поводом стогодишњице од оснивања *Библиотеке Пучке банке*, у децембру 2015. године Несиба Палибрк Сукић, библиотекар Градске библиотеке Панчево, приредила је изложбу књига о овој вредној библиотеци, излажући вредна и занимљива издања посебне графичке израде. Фонд ове библиотеке настао је куповином књига и откупом читавих приватних библиотека, па се на појединим књигама могу видети екслибриси власника (Збирка екслибриса из фондова Градске библиотеке Панчево обрађена је у наредном поглављу).

Проучавање грађе *Библиотеке Пучке банке* било је од изузетног значаја за ово истраживање. Иако се у литератури наводи да је библиотека двадесетих година 19. века имала око 7.500 публикација, данас је тај број знатно мањи. Приликом прегледања фонда, утврдили смо да се данас у библиотеци чува око 2.300 дела. Пронашли смо и штампани каталог белетристике објављен 1915. године, чију анализу доносимо у наредном поглављу.

6.6.1.1. Анализа каталога Пучке банке у Градској библиотеци у Панчеву

Штампани каталог Библиотеке Пучке банке, објављен је под *називом Bibliothek der Pancsovaer Volksbank, Schöne Literatur I*, и заведен је у данашњем фонду Библиотеке под Инв. бр. 10615, има 144. стране и 2.340 дела. Издвојићемо само нека дела и ауторе који су заступљени у овом каталогу, то су дела следећих аутора: Ludwig Achim von Arnim, Honore de Balzac, 4 дела шведског аутора Vjörstjerne Vjörnson, који је 1903. године добио Нобелову награду за књижевност, затим ту су следећи аутори, Clemens Brentano, George Bayron, Charles Dickens, Conan Doyle, Gustave Flaubert, Theodor Fontane (21 дело), Gustav Freytag, Goethe (27 дела), Nikolaus Gogol, Marie Eugenie delle Grazie, Franz Grillparzer, Adam Müller Guttenbrun са три дела: Die Glocken der Heimat, Joseph der Deutsche, Barhrherziger Kaiser, Mark Twain.

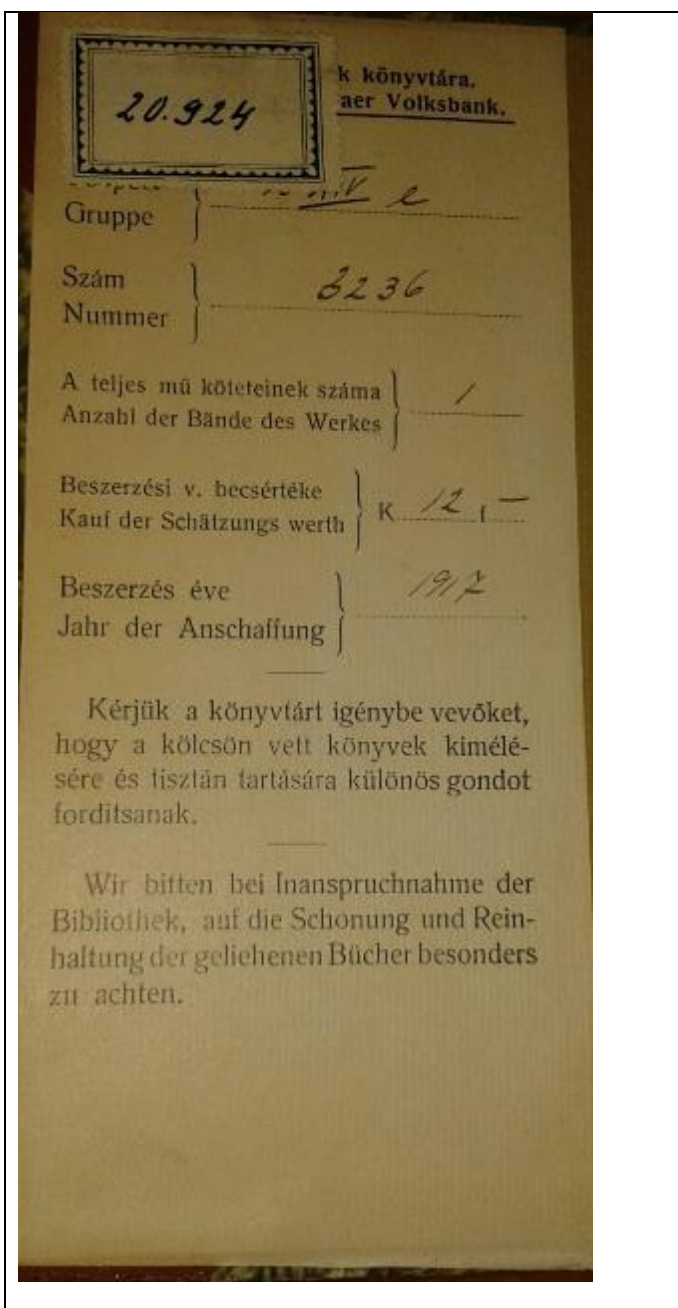
Прегледањем овог каталога дошли смо до закључка да је збирка *Библиотеке Пучке банке* била разнородна по садржају и да је садржала најзначајнија дела, како немачке, тако и француске, руске и енглеске књижевности. Упоредном анализом збирки немачких књига у библиотекама у Вршцу и Панчеву, дошли смо до закључка да се у *Библиотеци Пучке банке*, чији смо каталог прегледали, налазило више дела немачке класичне књижевности, док је библиотека у Вршцу сакупљала и дела писаца немачке завичајне књижевности, и она су у библиотеци у Вршцу била неупоредиво бројнија од дела класичне немачке књижевности. Исто тако, фонд немачких књига у библиотеци у Вршцу богатији је у броју дела која се баве завичајном историјом, културом и традицијом Баната.

6.6.2. Граничарска библиотека (*Deutscher Banater Gränz Bibliothek der KUK Militar komunitates*)

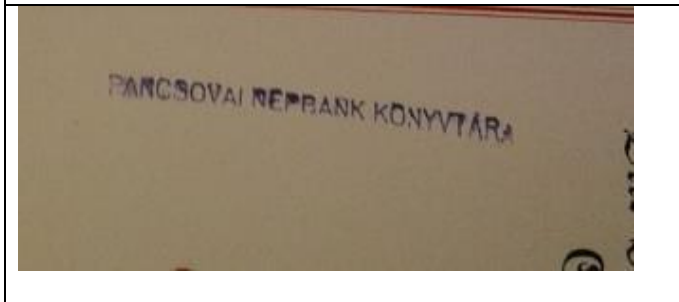

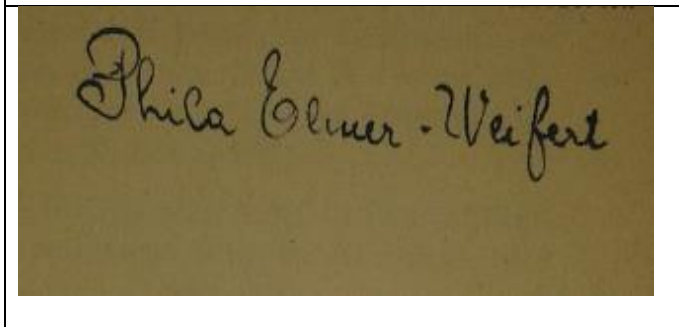
Једна од најбројнијих и најорганизованијих библиотека основаних у Панчеву у 19. веку, била је **Библиотека Немачко-банатске граничарске регименте**, судећи барем по ономе што је од ње данас опстало у фондovima Градске библиотеке. Књижна збирка ове војничке књижнице била је веома разнолика: њен највећи део представља белетристика, у коју су, поред ондашњих популарних немачких писаца, укључени и класици немачке књижевности, па и водећи писци светске литературе преведени на немачки. Осим тога, било је и доста лексикона и енциклопедија, приручника из природних наука, историографских дела и, наравно, војне литературе. Највећи број књига овог фонда штампан је у Немачкој у првој половини 19. века, а носе печате „**Deutschbanater Grenz Regiments Bibliothek**” (старији) и „**K. K. Garnisons-Bibliothek Pancsova**” (млађи). Ова библиотека имала је врхунац у годинама пре развојачења Границе 1872. године, кад је Регимента расформирана, чиме и значај панчевачког гарнизона губи на значају: књига штампаних седамдесетих и осамдесетих година има веома мало у односу на оне из половине века. Данас је у фонду ове библиотеке сачувано 2028 књига, библиотека се чува у магацину Научног одељења.

У наставку доносимо збирку екслибриса, печата, рукописних бележака и налепница, које сме пронашли на књигама из двеју описаних библиотека, библиотеке Пучке банке и Граничарске библиотеке:

6.6.3. Табела са описом екслибриса из књижне збирке Градске библиотеке у Панчеву

 <p>20.924</p> <p>k könyvtára, aer Volksbank.</p> <p>Gruppe } _____</p> <p>Szám } 3236 Nummer } _____</p> <p>A teljes mű köteteinek száma } 1 Anzahl der Bände des Werkes } _____</p> <p>Beszerzési v. becsértéke } K 121- Kauf der Schätzungs werth } _____</p> <p>Beszerzés éve } 1912 Jahr der Anschaffung } _____</p> <p>Kérjük a könyvtárt igénybe vevőket, hogy a kölcsön vett könyvek kimélésére és tisztán tartására különös gondot fordítsanak.</p> <p>Wir bitten bei Inanspruchnahme der Bibliothek, auf die Schonung und Reinhaltung der geliehenen Bücher besonders zu achten.</p>	<p>Налази се на унутрашњем хбргу књиге:</p> <p><i>Otto Julius Bierbaum, Gedichte, München.</i></p> <p>Инв. Бр. 20924</p>
--	--

	<p>Печат Градске библиотеке Панчево, налази се на насловној страни књиге:</p> <p><i>Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen, Ignatius Aurelius Fessler, Leipzig, 1815.</i></p>
	<p>Печат из времена када су Градска библиотека и музеј били једна институција.</p> <p><i>Jugendnovellen von Irene (Julie Ruhkopf), Berlin.</i></p>
	<p>Налази се на првој прелиминарној страни књиге:</p> <p><i>Jugendnovellen von Irene (Julie Ruhkopf), Berlin.</i></p> <p>Очигледно је ова књига прво припадала библиотеци Војног гарнизона, да би после прешла у фонд библиотеке Градске библиотеке, о чему сведочи неколико различитих печата које налазимо на књизи.</p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге: <i>La bella pellegrina. Chiari Pietro, Venezia: Tip. Molinari, 1819.</i></p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге: <i>Otto Julius Bierbaum, Gedichte, München.</i></p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге: <i>Kaiser Joseph als Selbstherrscher, L. Mühlbach, Berlin, 1857.</i></p> <p>У питању је „Медитерано казино“ у Панчеву о коме нисмо пронашли ближе податке.</p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге: <i>Das war der Ende., Bruno Brehm, München, Piper Verlag.</i></p>

	<p>Налази се на насловној страни књиге; <i>Lord Byron's Sämtliche Werke, Stuttgart, 1846.</i></p>
	<p>Печат Библиотеке Пучке банке, налази се на насловној страни књиге: <i>In der Werkstätte des Lebens, von Alexis Lugowoi, Berlin, Vita, Deutsches Verlagshaus.</i></p>
	<p>Посвета на насловној страни, која у преводу гласи: „У знак захвалности на сећање на пријатељску посету из Рајха“. Потписан је Карл Хем, 09.08.1939. <i>Das Westmark Buch, Ehrengabe des Winterhilfswerkes Gau Rheinlandpfalz 1934/35.</i></p>
	<p>Налази се на насловној страни књиге: <i>Carl J. Burckhardt, Richelieu, München.</i> Инв. Бр. 1397</p>

Ако бисмо покушали да у једној реченици сажмемо суштину онога што је написано у овом поглављу, била би то реченица: „Библиотеке су чувари памћења и сећања“. Управо то нам показује анализа каталога које смо пронашли, анализа и опис екслибриса, покушај да одгонетнемо ко су били њихови власници, покушај да на један систематски начин представимо како су ове библиотеке развијале, умножавале своје књижне збирке, утицале на развој читалачке публике, претапале и стапале једна у другу, мењале називе, локације, ознаке, али и поред свих тих промена, оно што је остало као константно, је њихова мисија на ширењу књиге и знања и чување од заборава. Иако је овде откривен само врх леденог брега огромног

књижног блага које се чува у овим библиотекама, надамо се да ће будућа истраживања наставити да расветљавају пут књига у овим библиотекама.

Закључак

Немци који су живели на простору данашње Војводине, себе су посматрали и доживљавали као део веће целине, као део бројне подунавско-швапске популације која се после 1918. обрела у државама-наследницама Аустроугарске. Овакав вид националног идентитета који се после Првог светског рата почео развијати међу Немцима назива се народни, немачко-национални тип (*völkische, deutsch-nationale Identitätstypus*). Његови носиоци, који су дотле били „Немци у Угарској“, сада се дефинишу као Подунавске Швабе, „ново“, или чешће, „најмлађе племе немачког народа, које свој постанак има да захвали миграционим покретима у 18. и 19. веку“ (Seewann, 1992: 143). Појам Подунавске Швабе настао је почетком двадесетих година прошлог века у академским круговима вајмарске Немачке и први су га употребили професори Херман Ридигер и Роберт Зигер у најави предавања, октобра 1922. године на универзитету у Грацу, како би означили своје сународнике који су се после 1918. нашли у оквиру граница земаља наследница. Уз све недостатке које поседује, назив „Подунавске Швабе“, односно, Подунавски Немци, се усталио и опстао до данашњег времена, и ми овде наводимо само неке од карактеристика ове етничке скупине: величање сопствених заслуга у ери колонизације, односно, „културно стварање ни из чега“ (*creatio ex nihilo*); истицање своје културне мисије и цивилизаторске улоге на југоистоку Европе, при чему су Немци били учитељи осталим народима који су живели на том простору; истрајавање на становишту да се од 18. до 20. века подунавски Немци налазе у сталној одбрамбеној борби (против сила природе, Турака, мађаризације, итд), упркос којој успевају да у мору страних народа (*Völkermeer*) очувају свој немачки идентитет, језик и културу.

Током два века присутности и деловања на простору данашње Војводине, Подунавски Немци су оставили неизбрисив траг и печат у културној баштини Баната. Досељавани из различитих крајева Немачке, и оријентисани углавном на материјални и привредни развој, требало им је дуго времена да развију осећај заједништва и припадништва једној нацији. Упркос томе што домети њихове духовне културе нису били толико значајни, Подунавски Немци развили су културну размену са другим народима који су живели на простору Баната, пре

свега, са Србима, Румунима и Мађарима, у највећој мери на пољу материјалне На тај начин створена је једна специфична регионална култура Баната, при чему је сваки од народа задржао и даље развијао обележја своје властите културе.

Као полазна основа и један од најјачих интеграционих фактора у њиховом окупљању неумитно се наметао мотив *колонизације*. Велики миграциони таласи у 18. и 19. веку довели су до стварања посебне немачке културе у Подунављу и представљали исходиште историје Немаца на том простору. Колонизација је тако у међуратном периоду служила као инспирација за књижевна и уметничка дела, предмет научних радова, повод за масовне прославе и дружења, неисцрпна тема новинских натписа итд. Рађа се и афирмише култ „предака-колониста“ (Ahnen), чији начин живота (deutsche Art) постаје пожељан модел понашања.

Неколико различитих сегмената одиграло је улогу у популаризацији прошлости, култа предака-колониста, њихових врлина и обичаја (Sitte, Gebräuche), „очинске вере“ (Väterglaube) и љубави према завичају-домовини (Heimatliebe). На првом месту, била је то немачка штампа. Свако насеље у Војводини са значајнијом немачком популацијом имало је по једно, а неко и по два гласила, која су обично штампана готицом, традиционалним немачким писмом. Она су редовно извештавала о значајним културним догађајима, пратила дешавања у матичној земљи (са којом су одржаване чврсте везе и одакле су преузимани културни образци), али и положај Немаца свуда у свету. Преко штампе су одржавани и контакти са сународницима из земаља-наследница.

Надаље, значајну улогу у буђењу националну свести и неговању културног идентитета Подунавских Немаца, одиграла је завичајна уметност, пре свега, завичајна књижевност, где мотив колонизације и такозваног „херојског доба“ велича слику о славној прошлости предака колонизатора. Романи Адама Милера-Гутенбруна, најзначајнијег представника завичајне књижевности, пружали су образац помоћу кога су Подунавски Немци могли ближе да одреде своју улогу у прошлости и будућности. „Швабенцуг“ је постао класично дело завичајне књижевности, обавезна породична лектира, једна од оних књига које се усађују у срце и ум. После доласка Хитлера на власт, националсоцијалистичка идеологија се постепено ширила и међу Немцима у расејању. Гутенбрунови романи добили су на актуелности јер су се савршено уклапали у све основне претпоставке учења о „крви

и тлу“ – надмоћност аријевске расе као „народа господара“, њену мисију у ширењу културе, мит о сељаштву као чувару расне чистоте и националних врлина.

На крају, издвојили бисмо библиотеке и читаонице, као битан елемент у развоју културног идентитета Подунавских Немаца у Банату. У раду смо приказали развој оснивања читаоница и читалачких друштава у 19. веку у Банату. Читалишта су била друштва за читање која су организовала приватна лица, грађани, занатлије, професори, чиновници, који су својим добровољним прилозима набављали новине и часописе да би се образовали, сазнавали информације, дружили се и сазнавали шта се дешава у свету. Читалишта су убрзо прерасла у места за дружење где су се обављали и политички разговори, али и подстицала оснивања позоришта и певачких друштава. Читалишта су била места образовања за шире слојеве грађанства, места ширења идеја, интелектуалне и духовне размене. У библиотекама у Вршцу и Панчеву, чије смо фондове прегледали током овог истраживања, пронашли смо велики број књига са печатима и екслибрисима различитих читалачких удружења, који сведоче о богатом културном животу и развијеној читалачкој публици у овим градовима током 19. века.

У основи националних покрета свих народа јесте спознаја да темељ једне нације чине религија, језик и свест о посебном пореклу, па је „метод изградње националне свести у оквиру ових граница институционализован, - одгаја се преко институција (црква, државна управа, школе, књижевност, историјска наука, новине, „читаонице“, националне штедионице и војска).

Да су библиотеке заиста били носиоци културног идентитета, како је показано у овом раду, сведочи и чињеница да су управо библиотеке биле те које су уништаване током ратова, како би се поништио културни идентитет једног народа. Примере за то налазимо још од Александријске библиотеке, током старог и средњег века, па све до примера из новије историје, као што је било уништавање библиотека у Другом светском рату. Са једне стране, имамо пример бомбардовања Народне библиотеке Србије, како би се уништило културно наслеђе српског народа. Са друге стране, имамо конфискацију и уништавање свих немачких библиотека широм Војводине после Другог светског рата, проглашавање ове литературе „нацистичком“ и „фашистичком“, или стапање ових библиотека са фондовима тада основаних народних библиотека, а све са циљем да се потпуно уништи културно

наслеђе и тиме поништи културни идентитет једног народа или једне етничке заједнице. Данас се ове вредне књижне збирке на немачком језику, које смо пронашли у библиотекама у Вршцу и Панчеву, чувају углавном у неадекватним условима, при чему су њихови фондови најчешће необрађени и недоступни, а тиме и попуно непознати ширем кругу корисника, изузимајући неколицину истраживача који се баве изучавањем ове теме.

Када говоримо о књигама на немачком језику, које се налазе у фондовима библиотека широм Војводине (ми смо се у овом раду сконцетрисали на Банат, јер би обухватније истраживање било немогуће спровести у задатом временском року), осим у Вршцу и Панчеву, и у градским библиотекама у Сомбору и Апатину, налази се такође велики број књига на немачком језику. Решење за дугорочну презервацију ових фондова била би дигитализација грађе, чиме би ови фондови постали доступни ширем кругу корисника, како у земљи тако и у иностранству. Неке иницијативе од стране немачких институција већ су покренуте. Наиме, у јуну 2010. године боравила је у Војводини делегација немачких библиотекара и историчара, који су након прегледања грађе у већим библиотекама у Војводини, одлучили да финансијски подрже српске библиотеке у пројекту дигитализације грађе на немачком језику укључивањем ових библиотека у пројекат *dfmoe* (*Digitales Forum Mittel- und Osteuropa*), који представља дигитални репозиториум немачке периодике са простора средње и источне Европе.

Уместо закључних речи, желели бисмо да овим путем упутимо апел стручној јавности, да се библиотеке у Војводини и Банату повежу са сродним институцијама у Немачкој, и да се успостави међународна сарадња на институционалном нивоу, јер интерес постоји са обе стране, како би се ова вредна књижна грађа сачувала од потпуног заборавља и учинила доступном најширем кругу корисника. Осим сарадње са сродним институцијама у Немачкој, које се баве дигитализацијом књижне грађе, могућа је и сарадња и са издавачима попут *JSTOR*-а и *Elsevier*а, који су тренутно у фази развијања различитих пројеката сарадње са библиотекама широм света на пољу дигитализације вредне књижне грађе. Јер управо то представља суштину постојања библиотека, како Рамамрита Ранганатан, индијски теоретичар библиотекарства, давне 1922. године у својим „златним правилима библиотекарства“ каже – „књиге су за читаоце“, а на нама је да их учинимо доступним.

Литература

Изворна грађа:

Историјски архив у Панчеву (ИАП), Фонд Магистрата
Градска библиотека Вршац (ГБВ), Службени списи

Библиографије:

Живанов, М. (1985). *Панчевачка библиографија: 1833-1960*. Београд: Народна Библиотека Србије.

Scherer, A. (1966). *Donauschwäbische Bibliographie 1935-1955: Das Schrifttum über die Donauschwaben in Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien sowie, nach 1945, in Deutschland, Österreich, Frankreich, USA, Canada, Argentinien und Brasilien*. München: Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks.

Scherer, A. (1974). *Donauschwäbische Bibliographie: Das Schrifttum über die Donauschwaben in Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien sowie - nach 1945 - in Deutschland, Österreich, Frankreich, USA, Canada, Argentinien und Brasilien*. München: Verl. des Südostdt. Kulturwerks.

Scherer, A. (1999). *Donauschwäbische Bibliographie 1965-1975: Das Schrifttum über die Donauschwaben in Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien sowie, nach 1945, in Deutschland, Österreich, Frankreich, USA, Canada, Brasilien, Argentinien, Venezuela und Australien*. Graz: Donauschwäbisches Bibliographisches Archiv.

Sundhaussen, H., & Tomić, Đ. (2011). *Serbien in der deutschsprachigen Forschung: Eine Auswahlbibliographie*. Belgrad: Serbische Nationalbibliothek.

Монографске публикације:

Антоловић, М. (2008). *Политика немачке мањине у Дунавској бановини 1929-1941*.
Магистарски рад. Нови Сад: Филозофски факултет.

Белча, Д. (2007). *Споменица Градске Библиотеке у Вршцу: 1887-2007*. Вршац:
Градска Библиотека.

Bethke, C., Glass, C., & Mitrović, V. (2009). *Zavičaj na Dunavu: Suživot Nemaca i Srba u Vojvodini = Daheim an der Donau: Zusammenleben von Deutschen und Serben in der Vojvodina*. Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Bešlin, B. (2001). *Vesnik tragedije: Nemačka štampa u Vojvodini, 1933-1941. godine*.
Novi Sad: Izdavačka Agencija Platoneum.

Бешлин, Б. (2006). *Насељавање Немаца у Војводини у 18. веку*. Нови Сад:
Платонеум.

Böhm, L. (s.a.). *Geschichte des Banats von den ältesten Zeiten bis auf unsere Tage. Bd. 1, Geschichte des Banats bis 1718*. Werschetz : Druck und Verlag von Gebrüder Wettel.

- Војновић, Ж. (2009). *Рађање словесног града : каталог старих књига Градске библиотеке Панчево*. Панчево: Градска библиотека; Нови Сад: Завод за културу Војводине.
- Гаћеша, Н. (1968). *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918-1941*, Нови Сад.
- Gesemann, G. (1922). *Das Deutschtum in Südslawien*. München.
- Grentrup, T. (1930). *Das Deutschtum an der mittleren Donau in Rumänien und Jugoslawien*. Münster.
- Griselini, F. (1780). *Geschichte des Temeswarer Banats*. Wien.
- Gross, K., & Jäger, S. (1991). *Stefan Jäger: Maler seiner heimatlichen Gefilde: Aus seinem Leben und Werk*. Sersheim: Hartmann.
- Dammang, A. (1931). *Die deutsche Landwirtschaft im Banat und in der Batschka*. München,: E. Reinhardt.
- Engel, W. (2007). *Kulturraum Banat: Deutsche Kultur in einer europäischen Vielvölkerregion*:. Essen: Klartext-Verl.
- Ерлер, Ј. Ј. (2004). *Банат*. Панчево: Историјски архив:Књижара "Прота Васа"; Опово: Општинска библиотека.
- Zlatičanin, V., & Orlić, M. (2002). *Bela Crkva rumena mašanka*. Pančevo: Mali Nemo.
- Ištvančić, Ž. (2012). *Uvod u istoriju knjige, biblioteka i čitaonica u Beloj Crkvi*. Bela Crkva: Narodna biblioteka.
- Јанкулов, Б. (2003). *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*. Нови Сад: Матица српска; Панчево: Историјски архив.

- Janjetović, Z. (2009). *Nemci u Vojvodini*. Beograd: INIS.
- Jung, P. (1993). *Das Buch der Sprüche*. Nürnberg.
- Константиновић, З. (1993). *Компаративно виђење српске књижевности*. Нови Сад: Светови.
- Константиновић, З. (1984). *Увод у упоредно проучавање књижевности*. Београд: СКЗ.
- Крел, А. (2014). *Ми смо Немци. Етнички идентитет припадника немачке националне мањине у Војводини на почетку 21. Века*. Београд: Етногафски Институт САНУ.
- Kremling, B. (1982). *Mit roten Rosen: E. Sonettenkranz*. Salzburg: Weisskirchner Stiftergemeinschaft.
- Крчмар, Ф. (2009). *Изградња националног идентитета Војвођанских Шваба 1918-1933. Историографија, култура, традиција*. Мастер рад. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Lič, E. R., & Hlebес, B. (1983). *Kultura i komunikacija: Logika povezivanja simbola: Uvod u primenu strukturalističke analize u socijalnoj antropologiji*. Beograd: Prosveta.
- Mangel, A. (2008). *Biblioteka noći*. Beograd: Geopoetika.
- Margan, V. (1942). *Das Banat*. Vârșeț.
- Мартинов, Златоје. 2004. *Немачки утицај на исхрану Срба у Банату*. Панчево: Мали Немо.

- Матицки, М., Матовић, В., & Пековић, С. (2004). *Књижевност на језицима мађина у Подунављу*: Зборник радова. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Матицки, М. (2001). *Књижевна топографија Панчева*. Панчево: Институт за књижевност и уметност.
- Medaković, A., & Joksimović, P. (2008). *Feliks Mileker (1858 - 1942) ; istraživač, publicista i kustos Gradskog Muzeja Vršac = Felix Milleker*. Vršac: Gradski Muzej.
- Milleker, F. (1926). *Die Besiedelung der Banater Militärgrenze*, Bela Crkva (Weisskirchen).
- Milleker, F. (1925). *Geschichte der Banater Militärgrenze 1765-1873*. Pančevo.
- Milleker, F. (1935). *Goethe und das Banat*, Wrschatz.
- Milleker, F. (1923). *Die erste organisierte deutsche Kolonisation des Banats unter Mercy: 1722-1726: Aus Anlaß der 200 Jahr-Feier der Einwanderung*. Werschetz: Kirchner.
- Milleker, F. (1930). *Kulturgeschichte der Deutschen im Banat*, Bela Crkva.
- Milleker, F. (1930). *Kulturgeschichte der Deutschen im Banat 1716-1918*, Vršac.
- Milleker, F. (1939). *Lenau im Banat*. Wrschatz: Kirchner
- Милекер, Ф. (2005). *Повесница слободне краљеве вароши Вршца I*. Вршац: Градски Музеј.

Милекер, Ф. (2005). *Повесница слободне краљеве вароши Вриџа II*. Вршац: Градски Музеј.

Милутиновић, Н. (1922). *Наше вароши : њина садашњица, привредни и просветни им значај, правци даљег развића. Св. 1, Панчево : са 38 слика у тексту, шематизмом панчевских трговаца, занатлија, индустријалаца, огласним делом и планом Панчева у прилогу*. Београд: Н. Милутиновић.

Mitrović, M. (1984). *Naseljavanje i kolonizacija Vojvodine 1690-1945*. Novi Sad.

Nađ, K. (2012). *Zemlja od blata, krvi, znoja i snova*. Novi Bečej: Narodna biblioteka.

Petri, A. P. (1992). *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein: Breit.

Podlipny-Hehn, A., & Jäger, S. (1972). *Stefan Jäger*. Bukarest: Kriterion-Verlag.

Rašajski, R. (1995). *Bibliografija radova Feliksa Milekera*. Vršac: Gradska biblioteka.

Ritter, M. (2002). *Zeit des Herbstes: Nikolaus Lenau, Biografie*. Wien: Deuticke.

Rüdiger, H. (1927). *Das Deutschtum an der mittleren Donau*. München.

Rüdiger, H. (1931). *Die Donauschwaben in der südslawischen Batschka*, Stuttgart.

Scherer, A. (1985). *Die nicht sterben wollten: donauschwäbische Literatur von Lenau bis zur Gegenwart; ein Buch von Leben der Deutschen und ihrer Nachbarn in Südosteuropa*. Graz.

- Scherer, A. (1994). *Der Schriftsteller Franz Feld (Conrad Jakob Stein) 1878-1948. Eine donauschwäbische Entdeckung und Ehrenrettung*. Reutlingen.
- Scherer, A. (1983). *Felix Milleker 1858-1942. Persönlichkeit und Werk des Archäologen, Polyhistor und Schöpfers des Städt. Museum zu Werschetz*. München.
- Schneider, W. (1936). *Die auslandsdeutsche Dichtung unserer Zeit*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung,
- Schödl, G. (1995). *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Land an der Donau*, Berlin.
- Senz, I. (1997). *Donauschwäbische Geschichte, Band II. Wirtschaftliche Autarchie und politische Entfremdung 1806-1918*. München.
- Senz, I. (1971). *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg, Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Alldeutsctum und ungarischer Innenpolitik*. München.
- Senz, J. (1987). *Geschichte der Donauschwaben*, München.
- Senz, J. V. (1940). *Kurze Geschichte der Donauschwaben Für Jugend und Volk*. Novi Vrbas-Neuwerbaß: Schwäb. Volkserzieher.
- Спасовић, И. Б. (2004). Банатска војна граница и њено укидање 1872. године. Панчево: Историјски Архив.
- Стаматовић, Д. (2011). *Читалишта у Србији у XIX веку*. Панчево: Градска библиотека.

Steinecke, H. (2002). *Von Lenau bis Broch: Studien zur österreichischen Literatur - von außen betrachtet*. Tübingen: Francke.

Stefanović, N. (2007). *Jedan svet na Dunavu razgovori i komentari*. Beograd: Društvo Za Srpsko-Nemačku Saradnju.

Стојановић, И. (2011). *Феликс Милекер (1858-1942): Живот и рад*. Мастер рад. Београд: Филолошки факултет.

Stojković, B. (1993). *Evropski kulturni identitet*. Niš: Prosveta.

Стокић Симончић, Г. & Вучковић, Ж. (2012). *Библиотеке и идентитет: пролегомена за историју модерног српског библиотекарства*. Панчево: Градска библиотека; Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета.

Straubinger, J. (1923). *Die Schwaben im Banat*, Hamburg.

Tafferner, A. (1977). *Quellenbuch zur donauschwäbische Geschichte*. Stuttgart.

Fata, M. (2002). Einwanderung und Ansiedlung der Deutschen (1689–1790). У: *Land an der Donau (Deutsche Geschichte im Osten Europas, 8)*. 89–197. Berlin.

Fata, M., János, B., Glass, C., Senz, I., Ferenc, E., Drobac, K., . . . Loderer, K. J. (2013). *Migration im Gedächtnis: Auswanderung und Ansiedlung im 18. Jahrhundert in der Identitätsbildung der Donauschwaben*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Frisch, H. (1982). *Werschetz: (Versecz - Vršac): Kommunale Entwicklung und deutsches Leben der Banater Wein - und Schulstadt: verfaßt und zusammengestellt.* Wien: Erschienen im Verlag des Werschetzer Buchausschusses.

Hansson, J. (2010). *Libraries and identity: The role of institutional self image and identity in the emergence of new types of libraries.* Oxford: Chandos.

Herrschaft, H. (1940). *Das Banat: ein deutsches Siedlungsgebiet im Donauraum: Geschichte, Wirtschaft und Kultur einer deutschen Volksgruppe.* Berlin: Grenze und Ausland.

Šekarić, B. (2009). Nastanak i razvoj švapske kolonističke kuće u Vojvodini. U: *Zavičaj na Dunavu: suživot Nemaca i Srba u Vojvodini = Daheim an der Donau: Zusammenleben von Deutschen und Serben in der Vojvodina.* Novi Sad: Muzej Vojvodine; Ulm: Stiftung Donauschwäbisches Zentralmuseum.

Прилози у серијским публикацијама:

Antolović, M. (2009). Nemci u Južnoj Ugarskoj u XIX veku, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 76, 183-202.

Антоловић, М. (2008). Српска историографија о Немцима у Војводини. *Споменица Историјског архива Срем* 7, 149-165.

Бешлин, Б. (2004). Два историјска романа о подунавским Швабама у XVIII веку. *Истраживања*, 15, 183–211.

Бешлин, Б. (1995). Културно-просветни часописи Немаца у Војводини између два светска рата. *Зборник Матице српске за историју* 52, 155-169.

Бешлин, Б. (2010). Немци у Банату. *Банат кроз векове: слојеви култура Баната*. Београд: Вукова задужбина, 621-622.

Bešlin, B. (1999). Nemci u Vojvodini 1918-1941. *Tokovi istorije 1-4*, 207-239.

Бешлин, Б. (2009). Уметност у служби изградње националног идентитета : "Велика швапска сеоба" Адама Милера Гутенбруна и "Насељавање Шваба у Банат" Штефана Јегера. У: *Извори о историји и култури Војводине*. (стр. 327-341). Нови Сад : Филозофски факултет, Одсек за историју.

Бешлин, Б. (2012). "Херојско доба" - колонизација у 18. веку као мотив у књижевном и ликовном стваралаштву Подунавских Шваба. *Књижевна Историја*, 44(148), 667–688.

Војновић, Ж. (2009). Панчевачки мецене, први штампари и почетак књижарства. *Панчевачко Читалиште*, 15(новембар), 93–96.

Вујић, Б. (2001). Преглед књижевне традиције Немаца. У: *Књижевна топографија Панчева*. Панчево: Градска библиотека; Београд: Институт за књижевност и уметност.

Гвозден, В. (2001). Полазишта и циљеви имаголошког проучавања књижевности. *Зборник Матице Српске За Књижевност И Језик*, 49(1/2), 211–224.

Eberle, T. S. (January 01, 1999). Lesegesellschaften. *St.Gallen*, 647-707.

Zobenica, N. (2015). Podunavske Švabe u polisistemu srpske književnosti. U: *Језици и културе у времену и простору*.(str. 101-116). Нови Сад : Филозофски факултет.

Janjetović, Z. (2000). Duhovni profil vojvođanskih Švaba. *Tokovi istorije 1-2*, 55-67.

Јањетовић, З. (2008). Непролазна свакодневица: немачки допринос народној култури Војводине. *Токови Историје : Часопис Института За Новију Историју Србије = Currents of History : Journal of the Institute for Recent History of Serbia*, (3/4), 214–224.

Јањетовић, З. (2009). Српски утицаји на свакодневну културу Немаца у Војводини. *Годишњак За Друштвену Историју*, 16(2), 19–33.

Јокановић, В. (1969). Српска читаоница у Новом Саду. *Савремена библиотека 1*, стр. 9-15.

Konstantinović, Z. (1986). Od imagologije do istraživanja mentaliteta: o jednom značajnom kretanju u savremenoj metodološkoj misli. *Umjetnost riječi*, XXX, 2, Zagreb, 137—142.

Милитар, Т. (1955). Новосадска српска читаоница: кратак историјат. *Књижничар (Нови Сад)*, 15, стр. 372-382.

- Milutinović, V. (1961). Srbi i Nemci u Vojvodini. *Etnološki pregled, sv. 4*: 36-44.
- Митровић, М. (2004). Етничка слика Баната, крајем VIII и почетком XIX века. *Истраживања, 15*, 125–134.
- Мојашевић, М. (1952). Југословени у немачком роману између Првог и Другог светског рата уз осврте на раније доба. *Зборник Филозофског факултета књ. 2*: 293-332.
- Мустеданагић, Ј. (2004). О екслибрисима, печатима и записима у збирци старе и ретке књиге Музеја Војводине. У: *Раџ Музеја Војводине, Бр. 46*, стр. 279-300.
- Nikolaus Lenau und die Donauschwaben, zu seinem 75. Todestage, *Deutsches Volksblatt (=DVb), 30. August 1925*).
- Neumann, V. (1997). Multicultural Identities in a Europe of Regions. The case of Banat County. *European Journal of Intercultural Studies, 8* (1), 19–35.
- Otić, Lj. (2009). Odlike građanskog života u Vojvodini do početka Drugog svetskog rata. *U Zavičaj na Dunavu: suživot Nemaca i Srba u Vojvodini = Daheim an der Donau : Zusammenleben von Deutschen und Serben in der Vojvodin.* (str. 186-195). Novi Sad: Muzej Vojvodine; Ulm: Stiftung Donauschwäbisches Zentralmuseum.
- Pavlica, B. (2005). Sudbina Nemaca u Jugoslaviji. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 53* (2), 196-236.

Петровић, Н. (1961). Друштвене и политичке прилике у Војводини у доба оснивања Српског народног позоришта. *Споменица 1961*, стр. 30-31.

Seewann, G. (1992). Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa, *У: Minderheitenfragen in Südosteuropa. Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900-1990.* (134-150). München.

Станић, С. (1931). Социјални преглед. Швабе у Војводини. *Летопис Матице српске, књ. 330, св. 1, октобар-новембар 1931*, 114-130.

Тривунац, М. (1937). Немачки утицаји у нашем језику. *Страни преглед: 1-97.*

Чурчић, Л. (1957). Постанак Библиотеке Матице српске и њен рад у Пешти. *Књижевничар (Нови Сад), 21-22*, стр. 620-626.

Šević, Ž. (2000). The Unfortunate Minority Group: Yugoslavia's Banat Germans. In S. Wolff (Ed.), *German Minorities in Europe: Ethnic Identity and Cultural Belonging* (pp. 143–164). Berghahn Books.

Књижевна дела:

Alscher, O. (1909). *Ich bin ein Flüchtling*. Berlin: E. Fleischel.

Alscher, O. (1910). *Mühselige und Beladene*. Berlin: Fleischel.

Kremling, B. (1938). Aus Klingors Garten. Stuttgart: E. Wahl.

Kremling, B. (1923). Mit roten Rosen Ein Sonettenkranz. Leipzig: Weicher.

Lenau, N. (n.d.). Sämtliche Werke und Briefe: In Zwei Bänden. Frankfurt am Main: Insel.

Möller, K. (1938). Die Werschetzer Tat. Berlin: Eher.

*Müller-Guttenbrunn, A. (1931). Der grosse Schwabenzug: Roman. Leipzig:
L.Staackmann.*

*Müller-Guttenbrunn, A. (1922). Meister Jakob und seine Kinder; Roman. Leipzig: L.
Staackmann.*

***ПРИЛОГ 1: Штампани каталог књига Градске
библиотеке у Вршцу из 1888. године***

17/a

Versecz sz. kir. város
községi
német iskolái népkönyvtárának
JEGYZÉKE.

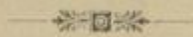
Katalog

der Volksbibliothek der deutschen
Kommunal-Schulen
der kön. Freistadt Werscheh.

Werscheh, 1888.

Druck von J. G. Kiebnar's Wwe. in Werscheh.

Versecz sz. kir. város
községi
német iskolái népkönyvtárának
JEGYZÉKE.

Katalog
der Volksbibliothek der deutschen
Kommunal-Schulen
der kön. Freistadt Werschetz.

Werschetz, 1888.

Truck von J. G. Kirchner's Wwe. in Werschetz.

AUSZUG

aus den Statuten der Volks- und Jugendbibliothek
der deutschen Schulen der kön. Freistadt Werschetz.

§. 3.

Zum Ausleihen können nur die im strengsten Sinne genommenen Volksbücher und belletristischen Bücher benützt werden — dieses ist allgemeine Regel; fachwissenschaftliche grössere Werke werden nur ausnahmsweise und zu einem bestimmten Termine geliehen — übrigens stehen auch diese zur Einsichtnahme und kurzem Gebrauche im Bibliotheklokale dem Publikum zur Verfügung.

§. 4.

Bücher leihen kann jede in Folge materiellen Besitzes oder durch amtliche Stellung Garantie bietende Person; doch ist der Preis des ausgeliehenen Werkes bei dem Bibliothekar zu deponiren. Von der Deponirung des Preises ist nur der Lehrkörper der Kommunalschule, respektive dessen einzelne Mitglieder befreit.

§. 5.

Für jedes einzelne Buch ist eine Gebühr von 3 kr. zu entrichten. Von dieser Entrichtung sind nur die Mitglieder des Lehrkörper ausgenommen.

§. 6.

Die Bücher werden nur gegen einen mit dem Namen des Entlehnenden unterzeichneten Revers ausgefolgt, welcher ausser der Beschreibung des Buches, dessen Preises, die erlegte Cautions-Summe ausweisen muss.

§. 7.

Auf einmal können nur 2 (zwei) Bände geliehen werden. — Die Mitglieder des Lehrkörpers können nach Belieben auch mehrere fachwissenschaftliche — niemals aber mehrere belletristische — Werke erhalten.

§. 8.

Die entlehnten Bücher müssen binnen einem Monate zurückerstattet werden. — Nach vorhergegangener Anmeldung können fachwissenschaftliche Werke auch längere Zeit draussen behalten werden, jedoch nur in dem Falle, wenn die betreffenden Werke nicht schon mittlerweile von anderer Seite beansprucht werden.

§. 9.

Im Falle einer Beschädigung der Bücher (Beschmutzung des Textes, der Einbanddecken, Einzeichnen, Einschreiben, Umbiegen der Blätter) oder des Verlustes derselben hat der Entlehner den Schaden zu ersetzen und kann demselben auch die Benützung der Bibliothek entzogen werden. — In Streitfällen entscheidet ohne Appellation die Schulkommission.

§. 11.

Die Ausfolgung der Bücher geschieht wöchentlich einmal an einem bestimmten Tage und zur bestimmten Stunde. Der Lehrkörper oder betreff der fachwissenschaftlichen Werke können die Fachleute auch zu anderen Zeiten — nach Umständen des Bibliothekars bedient werden.

Aus der am 3. September 1887 abgehaltenen Schulkommissions-Sitzung.

Seemayer, m. p.,
Präses.

Josef Buday, m. p.,
Schriftführer.

I. Csoport: Német irodalom.
I. Gruppe: Deutsche Literatur.

a. **Összes művek.**

a. **Gesamtwerke.**

	Folyó szám. Lauf. Nummer
A. Blumauer: Gesammelte Werke	1.
G. A. Bürger: Werke	2.
Ad. v. Chamisso: Werke	3, 4.
Grillparzer: Sämtliche Werke	5—14.
K. Gutzkow: Gesammelte Werke. I. Serie.	15—21.
Wilh. Hauff: Sämtliche Werke.	22—24.
Friedr. Hebbel: Sämtliche Werke.	25—35.
Heinr. Heine: Sämtliche Werke.	36—39.
Herder: Werke.	40—43.
Jean Paul: Sämtliche Werke.	44—60.
Heinr. v. Kleist: Gesammelte Schriften. .	61—63.
Klopstock: Werke.	64—69.
Theod. Körner: Sämtliche Werke.	70—71.
Nikol. Lenau.	72—75.
G. E. Lessing: Werke.	76—83.
Fried. Rückert: Gesammelte poet. Werke.	84—95.
Wieland: Werke.	96—111.

b. **Regények, beszélyek, stb.**

b. **Romane, Erzählungen, usw.**

Berthold Auerbach, sämtl. Schwarzwäl- der Dorfgeschichten	1—5.
Berthold Auerbach, Romane.	6—10.

	Folyó szám. Lauf. Nummer.
Georg Ebers, Uarda	11—13.
— — Homo sum.	14.
Fried. Gerstäcker, Flusspiraten	15.
— — Unter dem Aequator.	16.
— — Achtzehn Monate in Süd- Amerika	17—19.
Fried. Hackländer, Eugen Stillfried	20.
— — Handel u. Wandel. Sol- datenleben im Frieden	21.
Fried. Hackländer, Europ. Sklavenleben.	22, 23.
— — Wachstubenabenteuer.	24.
— — Namenlose Geschichten	25.
— — Der letzte Bombardier.	26.
— — Der Roman m. Lebens.	27.
E. Marlitt, Goldelse.	28.
— Haideprinzessen	29, 30.
— Das Geheimniss der alt. Mamsell.	31.
— Die zweite Frau	32.
— Im Hause des Kommerzienrathes	33—34.
— Reichsgräfin Gisela	35, a, b.
Paalzow, Codwie-Castle	36.
— Jacob van der Nees.	37.
— Stc. Roche.	38.
— Thomas Thyrnau.	39.
Golo Raimund, Zweimal vermählt; Ein har- tes Herz.	40.
Golo Raimund, Verwaist; Ein Familien- schmuck.	41.

Golo Raimund, Kein Vertrauen; Liebes- freud und -leid; Gebrüder Spalding.	42.
M. S. Schwarz, Die Emanzipations-Manie.	43.
Fried. Spielhagen, Hammer und Amboss.	44, 45.
— Was die Schwalbe sang.	46.
— Quisisana	47.
C. J. Weber, Demokritos.	48—53.
Julie Werner, Jugenderinnerungen.	54.
E. Werner, Am Altar.	55.
— Frühlingsboten.	56.
— Gesprengte Fesseln.	57.
— Der Egoist.	58.
— Vineta.	59.
— Glück auf!	60.
Zschokke, Hum. Novellen	61—64.
Saphiriana.	65.

c. Költemények és színművek.

c. Gedichte und Romane.

Die Edda, Uebersetzt von Simrock.	1.
Ferd. Freiligrath, Gesammelte Dichtungen	2—4.
Em. Geibel, Gedichte.	5.
An. Grün, Gedichte.	6.
— Spaziergänge eines Wien, Poeten.	7.
— In der Veranda.	8.
Gudrun, Uebersetzt von Simrock.	9.
Das Nibelungenlied.	10.
Hans Sachs, Dichtungen.	11—13.

Ludw. Uhland, Gedichte und Dramen.	14.
Walter v. d. Vogelweide.	15.
Frühlingsalbum.	16.

d. Fordítások.

d. Uebersetzungen.

Chatobriand, Erzählungen.	1.
Dante, Göttliche Komödie.	2—4.
Ch. Dickens, Die Pickwickier.	5, 6.
A. Dumas, Die drei Musketiere.	7.
— Zwanzig Jahre nachher.	8.
— Der Graf v. Bragelone.	9—11.
Josef Eötvös, Der Karthäuser.	12.
— Der Dorfnotär.	13—15.
Viktor Hugo, Dreiundneunzig	16—18.
Maurus Jókai, Zweimal sterben.	19.
— Was der Todtenkopf erzählt.	20.
— Narren der Liebe.	21.
— Der Mann mit dem stein. Herzen.	22.
Maurus Jókai, Die schöne Michal.	23.
— Die Komödianten d. Lebens.	24.
— Die letzten Tage der Janit- scharen.	25.
Maurus Jókai, Die nur einmal lieben.	26.
— Durch alle Höllen.	27.
— Andere Zeiten.	28.
— Mein, dein, sein.	29.

Maurus Jókai, Aus der Heimath d. Nordens; Oceanien.	30.
Maurus Jókai, Der Piraten-König; Das Zwanziger-Mädchen; Der Gefangene.	31.
Maurus Jókai, Die armen Reichen.	32.
— Blumen des Ostens.	33.
— Der letzte Pascha v. Ofen.	34.
— Die Götterburg.	35.
— Verkehrte Welt.	36.
— Die weisse Rose.	37.
— Der Mann mit zwei Hörnern	38.
— Wir bewegen die Erde	39.
— Der Zigeunerbaron.	40.
— Das namenlose Schloss.	41.
— Traurige Tage.	42.
Tollhäuslerwirthschaft; Der Thurm v. Dagö.	43.
Maurus Jókai, Ein Frauenhaar.	44.
— Geliebt bis zum Schaffot.	45—47.
— Die Türken in Ungarn.	48—50.
— Nach zehn Jahren.	51.
— Novellenblüthen.	52—53.
— Die Freiheit unt. d. Schneen.	54.
— Der Roman des künftigen Jahrhunderts.	55—56.
Maurus Jókai, Ein ung. Nabob.	57.
— Zoltán Karpathy.	58.
— Die guten alten Tafelrichter.	59.

	Folyó szám. Lauf. Nummer.
Maurus Jókai, Schwarze Diamanten.	60.
— Kleine Könige.	61—65.
— Der Goldmensch.	66.
— Feindliche Nachbarn; Eine Kaiserin.	67.
Maurus Jókai, Die Varchoniten; Der Ra- cheengel; Blitz und Schwertklinge.	68.
Maurus Jókai, Lebenswirren.	69.
J. Milton, Das verlorene Paradies.	70.
A. Petöfy, Gedichte.	71.
Racine, Tragödien.	72.
G. Sand, Gräfin v. Rudolstadt.	73, 74.
Walter Scott, Die Presbyterianer.	75.
— Der Talisman.	76.
William Schakspeare, Dramatische Werke.	77—79.
T. Tasso, das befreite Jerusalem.	80.
Julius Werne, Romane.	81—99.

II. Csoport: Magyar irodalom.

II. Gruppe: Ungarische Literatur.

a. **Összes művek.**

a. **Gesamtwerke.**

Arany János munkái.	1—8.
Bajza munkái.	9, 10.
Berzsenyi D. munkái.	11.
Csokonay Mihály válogatott munkái.	12.
Jámbor Pál munkái.	13.

	Folyó szám. Lanf. Nummer.
Kármán József művei. I. kt.	14.
Kazinczy Ferencz művei.	15—17.
Kisfaludy Károly munkái.	18—21.
Kisfaludy Sándor munkái.	22, 23.
Kölcsey Ferencz prózai munkái.	24.
Mikes Kelemen művei.	25, 26.
Tóth Ede művei.	27.
Virág Benedek munkái.	28, 29.
Vitkovich Mihály művei.	30—32.
Vörösmarty Mihály munkái	33—44.

b. Regények, beszélyek stb.

b. Romane, Erzählungen usw.

Eötvös József, A Karthausi.	1.
— A falu jegyzője.	2, 3.
— Magyarország 1514-ben	4, 5.
— Borbérlombok.	6.
Jókai Mór. Egy magyar nábob.	7.
— Kárpáthy Zoltán.	8.
— A régi jó táblabirák.	9, 10.
— Az elátkozott család.	11.
— A magyar előidőkből.	12.
— A varchoniták. A janicsárok végnapjai.	13.
Jókai Mór. A köszivű ember fiai	14—16.
— Erdély aranykora.	17.
— Szép Mikhál.	18.
— Bálványosvár.	19.

	Folyó szám. Lauf. Nummer.
Jókai Mór. Politikai divatok	20, 21.
— Török világ Magyarországon.	22.
— Csataképek. Szomorú napok.	23.
Josika Miklós. Abafi; Zólyomi.	24.
— Az utolsó Bátori.	25.
— Két királynő; Kétemel. ház.	26.
— Jö a tatár.	27.
— A rom titkai.	28.
— A tudós leánya.	29.
— Zrinyi a költő.	30, 31.
— A hat Uderszki leány.	32.
— II. Rákoczy Ferencz.	33—36.
— A zöld vadász.	37—39.
— Eszther.	40.
— A két barát.	41.
— Egy magyar család a for- radalomban.	42—45.
Josika Miklós. A könnyelműek.	46.
— Jósika István.	47, 48.
— A szegény ember dolga csu- pa komédia.	49, 50.
Josika Miklós. A csehek Magyarországon	51.
— A gordiusi csomó.	52.
— Egy néger hős.	53, 54.
— A nagyszebeni királybíró.	55.
— Akarat és hajlam. Az első lépés veszélyei	56.
Josika Miklós. A szegedi boszorkányok.	57.

	Folyó szám. Lauf. Nummer.
Josika Miklós. Pygmalion.	58.
— A szív rejtelmei.	59.
— Rejtett seb.	60.
Kemény Zsigmond. Férj és nő.	61.
Mikszáth Kálmán. Nemzetes uraimék	62.
— Tót atyafiak.	63.
— Kavicsok. Apró gentry.	64.
— Frivol acta.	65.
— Tekintetes vármegye.	71.
P. Szathmáry Károly. Az ország sebei.	66, 67.
Vas Gereben. Iurátusélet.	68.
— Tekintetes urak.	69.
— Életunt ember.	70.

c. Költemények, színművek stb.

c. Gedichte, Dramen, usw.

Garay J. összes költeményei.	1.
Gyöngyössy István vál. poet. munkái.	2.
Kisfaludy Sándor. Himfy szerelmei.	3.
— Regéi.	4.
Lévay József költeményei.	5, 6.
Madách Imre. Az ember tragédiája.	7.
Petőfy Sándor összes költeményei.	8—11.
Verseghy költeményei.	12.
Zrinyi Miklós. Szigetvár veszedelme.	13.
Régi költők tára.	14—17.
Népköltési Gyűjtemény.	18—20.

d. **Fordítások,**
d. **Uebersetzungen.**

Folyó szám.
Lauf. Nummer.

Molière vigjátékai. 1—5.

III. Csoport: Ókori klassikusok.

III. Gruppe: Klassiker des Alter-
thumes.

Ciceronis scripta.	1—3.
Cornelius Nepos.	4.
Demosthenes orationes.	5—7.
Homeri Ilias.	8.
— Odyssea.	9.
Horatii flacci carmina.	10.
P. Ovidius Naso.	11—13.
Tacitus.	14, 15.
Vergilis Maroni opera.	16.
Xenophontis Hellenika.	17—19.
— Historia graeca.	20.
— scripta minora et commentarii.	21.
— expeditio Cyri et institutio Cyri.	22.

IV. Csoport: Irodalomtörténet.

IV. Gruppe: Literaturgeschichte.

Bánóczy J. Révai élete.	1.
H. Kluge, Geschichte der deutschen National-Literatur.	2.

	Folyó szám. Lauf. Nummer.
Léwes, Goethe élete.	3, 4.
Johann Scherr, Allgemeine Geschichte der Literatur	5.
Schiller und Goethe's Briefwechsel.	6, 7.
Schurz, Lenau's Leben.	8, 9.
Szász Károly. A világirodalom époszai.	10, 11.
Szvorényi József. Irodalmi tanulmányok.	12.
Toldy Ferencz. A magyar nemzeti iroda- lom története.	13.
Toldy Ferencz. Irodalmi beszédek.	14, 15.
— Államférfiak és írók.	16, 17.
— Magyar költők élete	18, 19.

V. Csoport: Nyelvtudományok.

V. Gruppe: Sprachwissenschaften.

Ballagi Mór. Magyar-német szótár.	1.
— Német-magyar szótár.	2.
Bartal és Veress. Magyar-latin szótár.	3.
Czuczor és Fogarassy. A magyar nyelv szótára.	4—9.
Finály. Latin-magyar szótár.	10.
Lehr Albert, Arany Toldyja.	11.
Müller Miksa. Felolvasások a nyelvtudo- mányról.	12.
Müller Miksa. Ujabbi felolvasások nyelv- tudományról.	13.

D. Daniel Sanders. Wörterbuch der deutschen Sprache.	14—16.
Simonyi. Magyar nyelvtan.	17.
— A magyar kötőszók.	18.
Szarvas Gábor. A magyar igeidők.	19.
Wackernagel, deutsches Lesebuch.	20—23.

VI. Csoport: Bölcsészet és széptan.

VI. Gruppe: Philosophie u. Aesthetik.

Moritz Carriere, Aesthetik.	1, 2.
B. Eötvös József. Gondolatok.	3.
J. E. Erdmann, Geschichte der Philosophie.	4, 5.
Greguss Gyula. Beszédék és széptani cikkek	6.
J. Fr. Herbart, Psychologie.	7.
Immanuel Kant, Kleinere Schriften.	8.
— Kritik der reinen Vernunft.	9.
— Kritik der practischen Vernunft. Kritik der Urtheilskraft.	10.
Immanuel Kant, Logik. Prolegomena.	11.
— Grundlage zur Metaphisik der Sitten, Metaphisik der Sitten.	12.
Immanuel Kant. Religion. Kleinere Schriften zur Ethik. Religionsphilosophie.	13.
Immanuel Kant, Kleinere Schriften zur Naturphilosophie.	14.

	Folyó szám. Lauf. Nummer.
H. Lotze, Logik.	15.
H. Martensen, Die christliche Ethik.	16.
Moses Mendelssohn's Schriften.	17, 18.
Stuart Mill, Logik.	24, 25.
Gauer Imre. Metaphisica.	19.
— Philosophiai propädeutika.	20.
Samuel Smiles, Der Charakter.	21.
— Die Pflicht.	22.
— Die Sparsamkeit.	23.
Fried. Ueberweg, Geschichte d. Philosophie.	26—28.
Zeller, Geschichte der Philosophie in Deutschland.	29.

VII. Csoport.

**Történelem, régiségtan, hitregetan, emlékiratok, jog-
és államtudomány, nemzetgazdaság.**

VII. Gruppe.

**Geschichte, Alterthumskunde, Mythologie, Memoiren,
Rechts- und Staatswissenschaft, Volkswirthschaft.**

Dr. Bihari Péter. Ált. és hazai művelő- déstörténet.	1, 2.
Leonhard Böhm, Geschichte des Temeser Banats.	3, 4.
Curtius, Griechische Geschichte.	5—7.
B. Eötvös József. A XIX. század uralkodó eszméi.	8—10.

	Folyó szám. Lauf. Nummer.
Ant. Gindely, Allgemeine Geschichte.	113.
Franz Grisellini, Geschichte des Temeschwarer Banats.	11.
Horváth Mihály, Magyarország történelme.	12—19.
— Huszonöt év.	20—22.
— Magyarország függetlenségi harca.	23—25.
Horváth Mihály, A kereszténység első századai.	26.
Horváth Mihály, Frater György.	27.
— Zrinyi Ilona.	28.
Benjamin Kállay, Geschichte der Serben.	29.
B. Kemény Zsigmond, A két Wesselényi és Széchényi István.	30.
Kossuth Lajos, Irataim.	31—33.
Ludwig Kossuth, Meine Schriften.	34—36.
Kölcsey Ferencz, Országgyűlési napló.	37.
Friedr. Kurts, Allgemeine Mythologie.	38.
Laboulaye, Geschichte d. vereinig. Staaten.	39—41.
Macaulay, Geschichte von England.	42—46.
Marczali Henrik, Magyarország II. József korában.	47, 48.
Milleker Bódog, Versecz sz. kir. város története.	49.
Felix Milleker, Geschichte der k. Freistadt Werschetz.	50.
Ugyan az szerb nyelven. Dasselbe in serb. Sprache.	51.

	Folyó szám. Lauf. Nummer.
Theodor Mommsen, Röm. Geschichte. . .	109—112.
David Müller, Geschichte des deutschen Volkes.	56.
Wilhelm Müller, Geschichte der Gegenwart 1882, 3, 4, 5.	52—55.
Okányi Pál, Római régiségben.	57.
J. N. Preyer, Monographie der kön. Frei- stadt Temesvár.	58.
Pulszky Ferencz, Életem és korom.	58—62.
II. Rákóczy Ferencz emlékiratai.	63.
Ranke, Die Osmanen und Spanien.	64.
— Serbien und die Türkei.	65.
Reuchlin, Geschichte Italiens.	66—68.
K. v. Rotteck, Allgemeine Geschichte.	69—77.
Chr. Fr. Schlosser, Weltgeschichte.	78—92.
Schmidt, Geschichte Frankreich's.	93—96.
J. H. Schwicker, Geschichte des Temes. Banats.	97.
P. Szathmáry Károly, Az emberi művelő- dés története.	98—100.
Szilágyi Sándor, Erdélyorsz. története.	101, 102.
Törs Kálmán, Deák Ferencz emlékezete.	103.
Wachsmuth, Geschichte Frankreich's.	104—107.
Wollheim, Altindische Mythologie.	108.

VIII. Csoport:

Földrajz, népisme, útleírások, statisztika.

VIII. Gruppe:

Geographie, Völkerkunde, Reisebeschreibungen, Statistik.

	Folyó szám.
	Lauf Nummer.
Adrian Balbi, Allgemeine Erdbeschreibung.	1—3.
Friedr. v. Hellwald, Die Erde u. ihre Völker.	4.
A. v. Hübner, Ein Spaziergang um d. Welt.	5.
Kloeden, Erdkunde.	6—10.
G. Kreitner, Im fernen Osten.	11.
Liwingstone, Reisen.	12.
Magyarország földjövédeme.	13.
J. Payer, Die Oest.-ung. Nordpol-Expedit.	14.
Ratzel, Die Erde.	15.
Reise der Fregatte „Novara“ um d. Erde.	16—18.
Rob. v. Schlagintweit, Californien.	19.
— — Die Mormonen.	20.
A. Freih. v. Schweiger-Lerchenfeld, Unter dem Halbmonde.	21.
A. Freih. v. Schweiger-Lerchenfeld, Das Frauenleben der Erde.	22.
Umlauf, Die Oest.-ung. Monarchie.	23.
Vámbéry, Sittenbilder aus d. Morgenlande.	24.

IX. Csoport: Természettudományok.

IX. Gruppe: Naturwissenschaften.

Dr. Rudolf Arendt, Technik der Experimental-Chemie.	1.
---	----

	Folyó szám. Lauf. Nummer.
Baldamus, Federviehzucht.	2, 3.
Dr. Th. Billroth, Die Krankenpflege.	4.
Burmeister, Geschichte der Schöpfung.	5.
Büchner, Kraft und Stoff.	6.
— Die Darwin'sche Theorie.	7.
— Vorlesungen.	8.
Dr. H. Baeblich, Die Archive d. Vorwelt.	9.
— Das Buch der Physik.	10.
Claus, Zoologie.	11, 12.
Cotta, Geologie der Gegenwart.	13.
— Geologische Bilder.	14.
Charles Darwin, Die Entstehung der Arten.	15.
— — Das Variiren der Thiere und Pflanzen.	16, 17.
Charles Darwin, Die Abstammung des Menschen.	18.
Elsner, Die Praxis des Nahrungsmittel- Chemikers.	19.
Flamarion C. Népszerű csillagászattan.	20, 21.
Fresenius, Anleitung zur qualitativen che- mischen Analyse.	22.
Gorup-Besanz, Physiologische Chemie.	23.
Haubner, Thierheilkunde.	24.
H. Helmholtz, Vorträge.	25, 26.
— Abhandlungen.	27, 28.
— Tonempfindungen.	29.
F. Holthof, Das elektrische Licht.	30.
Alex. v. Humboldt, Kosmos.	31—34.

	Polyó szám. Lauf. Nummer.
Hunfalvy, A magyar birodalom leírása.	35—37.
Haeckel, Antropogenie.	38.
— Entwickelungslehre.	39.
G. Kirchhoff, Abhandlungen.	40.
D. W. Kirchner, Milchwirthschaft.	41.
Dr. Klein und Thomè, Die Erde und ihr Leben.	42, 43.
Dr. Guido Krafft, Ackerbaulehre.	44.
— Pflanzenbaulehre.	45.
— Thierzuchtlehre.	46.
— Betriebslehre.	47.
J. Landauer, Löthroranalyse.	48.
Leuckart, Die menschlichen Parasiten.	57, 58.
Leunis, Thierkunde.	49, 50.
— Pflanzenkunde.	51—53.
— Mineralogie.	54.
— Geognosie.	55, 56.
Marschall und Pelzeln, Ornis Vindabonensis.	59.
J. C. Poggendorf, Geschichte der Physik.	60.
Roscoe und Schorlemmer, Chemie.	61, 62.
Julius Sachs, Pflanzenphysiologie.	63.
Schreibers, Die Landwirthschafts-Gesell- schaft in Wien.	64.
Siegmund, Naturgeschichte der 3 Reiche.	65, 66.
Strecker, Organische Chemie.	67.
— Anorganische Chemie.	68.
Taschenberg, Insektenkunde.	69, 70.
C. Vogt, Geologie.	71, 72.

Wagner—Fischer, Chemische Technologie.	73.
Wüllner, Experimental-Phisik.	74—76.
Zech, Das Spectrum.	77.
Ferd. Zirkel, Mineralogie.	78.
Zürn, Die pflanzlichen Parasiten.	79, 80.

X. Csoport:

**Mennyiségtan, műtan, művészet, ipar, kereskedelem,
rajzolás és írás.**

X. Gruppe:

**Mathematik, Technologie, Kunst, Gewerbe, Handel,
Zeichnen und Schreiben.**

Fialkowski, Zeichnende Geometrie.	1.
Gehl u. Gaspar, Die Denkmäler der Kunst.	2.
— — Atlas zu ob. Werke.	3.
Harless, Plastische Anatomie.	4.
Wilh. Lübke, Kunstgeschichte.	5.
— — Geschichte der Plastik.	6, 7.
Scheibe, Buchhaltung.	8.
Schlömilch, Handbuch der Mathematik.	9, 10.

XI. Csoport: Vegyesek.

XI. Gruppe: Verschiedenes.

Bartalus István. Összhangzattan.	1.
Bognár. 50 eredeti magyar népdal.	2.

	Folyó szám. Lauf. Nummer.
Budapesti szemle. 17. kt.	3.
— — 37—40. kt.	4—7.
Hanslik, Vom Musikalisch-Schönen.	8.
Lobe, Composition.	9—11.
La Mara, Musikalische Studienköpfe.	12—16.
Petzoldt, Bibliothekenlehre.	17.
E. Polko, Musikalische Märchen.	18—20.
F. Schmidt, Chorgesangschule.	21.
Warneck, Ehret die Frauen.	22.

Биографија аутора

Сњежана Ћирковић (рођ. Петковић) - рођена је 03.10.1978. у Завидовићима (БиХ). Основну школу завршила је у Новом Саду, гимназију друштвено-језичког смера у Смедеревској Паланци. Дипломирала је 2002. године на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета у Београду (са просечном оценом 9,32). У току основних студија, 2000. године, добила је стипендију Амбасаде Краљевине Норвешке у оквиру конкурса „За 1000 најбољих студената у Србији“. У новембру 2003. године уписала је постдипломске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду, смер Библиотекарство и информатика. Завршила је магистарске студије са просеком 10,00. Стекла је назив магистра филолошких наука у мају 2009. године одбранивши магистарску тезу под насловом “Библиотека Захарија Орфелина“.

Од 2002. до 2004. године радила је као библиотекар у библиотеци Дома културе „Студентски град“ у Београду, а од 2004. до 2015. године била је запослена је на месту библиотекара у библиотеци Катедре за германистику на Филолошком факултету у Београду. Од јуна 2015. на позицији је управника Аустријског Академског конзорцијума (Kooperation E-Medien Österreich), чији је главни циљ обједињена набавка електронских публикација за академске институције у Аустрији. У међувремену је била ангажована као консултант на пројекту развоја библиотеке при међународној организацији KAICIID (King Abdullah bin Abdulaziz International Centre for Interreligious and Intercultural Dialogue) у Бечу.

За потребе истраживања при изради магистарског рада, била је на више студијских боравака у Немачкој (Оснабрик, Берлин 2006. године), где се упознала и са радом и организацијом високошколских и јавних библиотека у Немачкој.

Учествовала је као сарадник сарадник на пројекту Израде и објављивања целокупних дела Пере Слијепчевића, организованог од стране Академије науке и умјетности Републике Српске, као и на пројекту „Позоришна култура на тлу Војводине од најстаријих времена до наших дана“, чији је носилац Позоришни музеј Војводине, као сарадик у оквиру немачке редакције. Од 2014. године члан је Међународног форума Grey Net, где је учествовала у превођењу Пиза Декларације о сивој литератури (објављеној 2014. године у Италији), проширујући области свог стручног и научног интересовања, са компаративног библиотекарства, организације високошколских библиотека, српско – немачких културних веза, и на отворени приступ знању и улогу сиве литературе у академској заједници.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ **Мр Сњежана Ћирковић** _____

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Библиотеке као огледало културног живота Подунавских Немаца у Банату од

насељавања у 18. веку до Другог светског рата

резултат сопственог истраживачког рада,

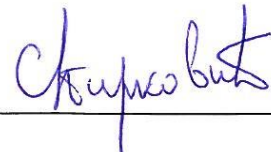
да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,

да су резултати коректно наведени и

да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____ **15.04.2016.** _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора **Сњежана Ћирковић**

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада **Библиотеке као огледало културног живота Подунавских
Немаца у Банату од насељавања у 18. веку до Другог светског рата**

Ментор **професор емеритус Слободан Грубачић, Филолошки факултет
Универзитета у Београду**

Потписани **Сњежана Ћирковић**

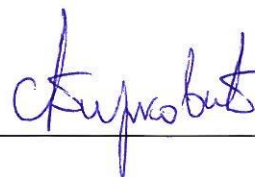
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____ **15.04.2016.** _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Библиотеке као огледало културног живота Подунавских Немаца у Банату од насељавања у 18. веку до Другог светског рата

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

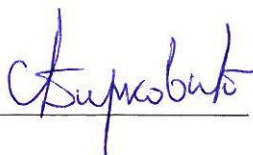
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____ 15.04.2016. _____

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.